MIŠKUOSE IR UPIŲ SLĖNIUOSE RYMANTYS PILIAKALNIAI

Pagerbdamas baltų – lietuvių, latvių ir prūsų genčių atminimą,

Atmindamas, kad piliakalniai yra baltų kultūros ir ankstyvosios Lietuvos valstybės simbolis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo liudijimas ir tautinio atgimimo sąjūdžio įkvėpimo šaltinis,

Siekdamas Lietuvos Respublikos šimtmečio išvakarėse sutelkti tautą ir įkvėpti jai pasididžiavimo,

Atsižvelgdamas į tai, kad piliakalniai, prie jų esančios gyvenvietės, šventvietės, kapinynai, pilkapiai, senieji keliai yra lietuvių tautos tapatumą stiprinančios vertybės, kad daugelio jų reikšmė iki šiol neįsisąmoninta, o apsauga nepakankama, Lietuvos Respublikos Seimas 2017 metus paskelbė Piliakalnių metais.

Taip pat numatyta nemažai konkrečių darbų, kultūrinių iniciatyvų, padėsiančių geriau pažinti šį istorijos ir kultūros paveldą: bendruomenės ir moksleiviai skatinami atrasti ir globoti savuosius kalnus, vietos savivaldai tenka įpareigojimas juos žymėti, tvarkyti ir pritaikyti lankymui, mokslininkams – paskata intensyviau piliakalnius tirti ir dalintis savo įžvalgomis, parengti naujų leidinių.

Šia proga ir mes tęsiame pasakojimą apie Lietuvos piliakalnius, kalnus ir pilis, jų vietą kraštovaizdyje, mūsų istorinėje ir kultūrinėje atmintyje, mitologijoje.[1]

Su piliakalnių ir kitų kultūros paveldo paminklų atradėju, biologu dr. Dariumi Stončiumi kalbasi Juozas Šorys.

■ *Šiuos metus Seimas yra paskelbęs Piliakalnių metais, o Jūs esate iš tų suinteresuotų žmonių, kuriems domėjimasis piliakalniais ir kitomis dar neatrastomis kultūros paveldo vertybėmis yra nuolatinė natūrali reikmė. Nors nesate archeologas, bet priklausote Lietuvos archeologų draugijai. Regis, apie aktyvesnę Jūsų veiklą šioje srityje išgirdome maždaug prieš porą dešimtmečių? O nuo ko visa prasidėjo? Kiek tuo domėtis skatino tėvai, galbūt giminaičiai?*

Darius Stončius. 2016 m.

Mano tėvai ir seneliai nei su kultūros paveldu, nei su kokia nors etnokultūrine veikla ar pomėgiais nėra susiję. Abu tėvai – statybininkai, seneliai – ūkininkai, sovietiniais laikais dirbę su žemės ūkiu susijusius darbus. Tėvai prisidėjo tuo, kad visada surasdavo pinigų man rūpėjusioms knygoms įsigyti ir išvykoms. Mano tėvai ir jų giminės buvo ir aukštaičiai, ir žemaičiai, o gimiau Dotnuvoje (Kėdainių r.), nors dokumentuose įrašyta, kad Leipalingyje (Lazdijų r.) (anksčiau tėvai ten dirbo). Mano tėvas – žemaitis, galbūt pagal ankstesnius giminaičius ir kuršis, kilęs iš pajūrio krašto, iš vienkiemio netoli Vydmantų, o giminė daugiausia pasklidusi trikampyje tarp Palangos, Kretingos ir Klaipėdos, nors, kiek žinau, Stončių esama ir kitose Žemaitijos vietose, ir ne tik ten. Tėvo giminė kalba dounininkų patarme, o kalbininkų tyrimai rodo, kad jos pagrindas – lingvistinis kuršių genties palikimas. Mamos šeima ir visi giminaičiai – aukštaičiai. Vaikystę leidau lygumų apsuptyje, kur net mažų kalnelių rogutėmis ar slidėmis pasivažinėti nebuvo, viso labo – tik Dotnuvėlės upelio slėnis su žemais, nuolaidžiais šlaitais. Gal todėl man kalvotas kraštovaizdis, kalvos, ypač piliakalniai, nuo pat vaikystės darė įspūdį, patiko, atsimenu, net tarybines enciklopedijas varčiau ir ieškojau piliakalnių nuotraukų, aprašymų. Tiesiog jie traukė akį...

1 Šią temą jau pradėjome pirmajame žurnalo numeryje, plg. V. Vaitkevičius. Piliakalnių duris pravėrus: padavimai apie miegančią lietuvių kariuomenę. Iš: *Liaudies kultūra*. 2017, Nr. 1, p. 5–17 ir kt.

Jūsų mokymosi laikais dar buvo išplėtota vadinamoji popamokinė veikla, veikė kraštotyros, istorijos, gamtos ir kiti būreliai, juos neretai globojo darbui atsidavę mokytojai...

Akademijos mokykloje nebuvo nei kraštotyros, nei istorijos būrelių, bet ji išsiskyrė sustiprintu biologijos mokymu. Atsimenu nuoširdžiai dirbusią biologijos mokytoją Oną Nevardauskienę, vėliau atėjo mokytojauti jaunas mokytojas praktikantas Saulius Rumbutis, kuris tyrinėjo pelėdas ir mus, mokinukus, imdavo į lauko tyrimus, mokė pažinti paukščius. Nors viena iš mano svajonių buvo archeologija, tuo metu patraukė biologija. Žinoma, archeologijos visai neužsimiršau: lankiau žymias archeologines vietas, užlipdavau ant įspūdingiausių piliakalnių, skaičiau tuo metu prieinamą literatūrą.

Turbūt, kaip ir daugeliui pradedančiųjų, apčiuopiamą įtaką darė įtaigios prieškario archeologo Petro Tarasenkos knygos?

Žinoma, jos buvo kaimų vidurinių mokyklų bibliotekose ir turėjo didelį poveikį jauniems protams...

Vis dėlto tapote biologu – kas labiausiai gamtoje užkabino, nepaliko abejingo, vertė ja domėtis ir gėrėtis (pavyzdžiui, pelėdomis, vėliau mažuoju ereliu rėksniu), o ilgainiui imtis ir tiriamųjų bei gamtosauginių veiksmų?

Vaiką savo idėjomis gali užkrėsti kiekvienas entuziastingas žmogus. Tuo metu susidomėjau paukščiais, nors vaikystėje mane visada traukė medžiai, kiti augalai, gyvūnai, o ne mašinos – man niekada nebuvo įdomu, kaip jos veikia. Vasaromis nemažai laiko leisdavau *bočiaus* ir močiutės vienkiemyje, kuris tris kilometrus nutolęs nuo Vydmantų miestelio. Jie gyveno netoli miško, turėjo didelį sodą, tvenkinį, nemažą ūkį. *Bočius* mėgdavo išeiti į mišką pasivaikščioti. Kaip ir daugelis žemaičių, buvo tylus, nedaugžodžiaudavo, bet jo giluminis ryšys su namus supančia gamta buvo stiprus. Tai, matyt, persidavė ir man. Aš augau nedideliame Dotnuvos miestelyje, kurio aplinka buvo dar gana menkai nuterliota, palyginti su tuo, kas buvo už jo ribų. Miestelį supo įgyvendinta sovietinių agronomų svajonė – dideli numelioruoti laukai, kultūrinės ganyklos, arimai arba tolumoje dunksantis miškas. Jokių krūmų, guotų, mažų miškelių, vienkiemių, balų, mažesni upeliai ištiesinti ir sukišti į griovius. Visame Kėdainių krašte gamtinė įvairovė buvo likusi tik miškuose ir melioracijos išvengusių didžiųjų upių slėniuose.

O pasirinkęs biologijos studijas ar iškart pataikėte, kur norėjote?

Mano specializacija buvo ekologija, bet iš pradžių mano darbai buvo susiję su paukščiais. Baigęs studijas pradėjau dirbti nevyriausybinėje organizacijoje „Lietuvos gamtos fondas“, atsirado galimybių dalyvauti įvairiuose miškų apsaugos ir tyrimų projektuose, mokymuose. Teko dirbti su puikiais skandinavų ekspertais, kurie labai praplėtė miškų suvokimą. Jie savo pavyzdžiu parodė, kad vienas specialistas gali gerai išmanyti, pažinti ne tik paukščius, bet ir kitą gyvąją gamtą: samanas, kerpes, grybus, kerpsamanes, milžinišką vabzdžių fauną, žvėris. Palaipsniui keitėsi ir mano supratimas apie miškus, juose vykstančius procesus, ėmiau domėtis kitomis rūšimis, jų sąveika su aplinka. Man vis sunkiau suprasti, kodėl mūsų gamtosaugoje tiek daug dėmesio tenka būtent paukščiams, nors kitos organizmų grupės yra žymiai pažeidžiamesnės ir labiau nukenčia nuo intensyvios ūkinės veiklos.

Ar galima sakyti, kad šiuo metu Jūsų gamtosauginių interesų centre – miškų įvairovės tyrimai ir rūpestis, kaip išsaugoti tvarias ekosistemas?

Taip, man rūpi mažiau tirtų organizmų grupių, grybų – kerpių, kerpsamanių, samanų, vabzdžių – įvairovė, jos išsaugojimas miškuose, ūkinių ir saugomų teritorijų miškų tvarkymas, naudojimas. Dalyvaudamas įvairiuose nevyriausybinių organizacijų projektuose dirbau su įvairiomis ekosistemomis: pievomis, pelkėmis, jūra, žemės ūkiu. Bet labiausiai man patiko miškai, šioje srityje ir dirbu. Didžiausią nerimą kelia bandymai įteigti, kad svarbiausia pelnas ir efektyvumas, šias ekonomines taisykles, tokią pseudorealybę bandoma primesti sritims, kuriose jų iš principo negali būti. Pavyzdžiui, bandoma apskaičiuoti „ekosistemų teikiamas paslaugas“, nors biologai, ekologai iki šiol gana miglotai suvokia įvairių rūšių organizmų ir aplinkos sąveikas, menkai žinoma ir apie daugelio rūšių ekologinius poreikius, nežinome, ką prarandame kiekvienoje plynoje kirtavietėje – įvairios augalų, grybų, gyvūnų rūšys yra tiesiogiai susijusios su sengirėmis ir brandžiais miškais, jos nematomos didžiajai visuomenės daliai, todėl tarsi neegzistuoja. Nesu ekstremistas, žinau, kad medienos reikia, tai vietinis energijos šaltinis, tikrai geresnis nei naftos produktai, taip pat reikalinga įvairi veikla, bet svarbu žinoti, kada, kur ir kaip kirsti mišką. Niekaip neapsisprendžiama, kaip vis dėlto reikėtų tvarkyti saugomų teritorijų miškus, nes žmonės nesupranta, kuo jie skiriasi nuo ūkinių miškų, kurių kirtimui taikomi tik minimalūs apribojimai. Labai svarbu, kad pradėtos aplinkosaugos reformos būtų daromos protingai.

Mano atrasti piliakalniai daugiausia skendi tarp medžių ir krūmų, kai kurie net sengirėse. Prieš keliolika amžių jie nebuvo apžėlę – pritaikyti gynybai. Norint, kad ir dabar šis kultūros paveldas taptų matomas ir lankomas, bendrą kalbą turi rasti aplinkosaugos ir paveldosaugos specialistai.

Miškai tarsi sugrąžino prie vaikystės svajonės – archeologijos. Atsirado galimybė ieškoti ir, svarbiausia, aptikti iki šiol nežinomus piliakalnius ir kitus materialius paveldo objektus.

Tiesą sakant, nuo vaikystės svajojau rasti savo piliakalnį... Dirbdamas biologu, ekologu kiek pajėgdavau, skaitydavau archeologinę literatūrą, juolab kad atkūrus Nepriklausomybę jos akivaizdžiai padaugėjo. Pateko į rankas ir archeologo dr. Gintauto Zabielos monografija „Lietuvos medinės pilys“, kurioje pateiktas išsamus neseniai atrastų piliakalnių sąrašas. Pagalvojau, kad jei mūsų laikais atrandama tiek piliakalnių, turėtų ir man pasisekti... Pirmuosius radinius – piliakalnį ties Suderve ir Elniakampio dvaro pastatų liekanas (tada dar nežinojau, kad tai archeologams naujiena) – netyčia aptikau Vilniaus rajono miškuose. Tai buvo apytiksliai 1996 m.: pastebėjau į piliakalnį panašią kalvą, grioviu ir nusklembtu pylimu atskirtą nuo likusios gūbrio dalies, bet prie jos nebuvo tradicinio ženklo – betoninio stulpelio su žalvariniu skydu. Toks piliakalnis nebuvo pažymėtas ir Vilniaus apylinkių žemėlapyje.

Atsitiktinai jį atradote, ar jau tikslingai ieškojote?

Sakyčiau, atsitiktinai. Tiesiog apžiūrėdavau dėmesį patraukusias kalvas, upių slėnių iškyšulius. Laisvalaikiu tyrinėdamas miškus Širvintų rajone, 2005 m. mišku neapaugusioje vietovėje radau dar vieną kalvą, kuri buvo labai panaši į piliakalnį. Nufotografavau ir pradėjau ieškoti archeologų, kurie galėtų ją apžiūrėti. Susiradau G. Zabielos kontaktus, kuris kartu su kolega Zenonu Bauboniu nuvažiavo į vietą ir patvirtino, kad tai tikrai piliakalnis, dar ir lipdytinės keramikos šukę rado. Taip piliakalnių atlase atsirado pirmasis oficialiai „pripažintas“ mano radinys – Sadūniškių piliakalnis, o aš patikėjau, kad galiu jų surasti ir daugiau. G. Zabiela man padovanojo tritomį „Lietuvos piliakalniai“, kuriame buvo sukaupta iš esmės visa turima informacija šia tema. Ėmiau atidžiau nagrinėti, kur dar galėtų būti piliakalnių. Tiesiog „šukuodavau“ įtartinas upių slėnių atkarpas, kalvynus ir beveik kasmet rasdavau bent po vieną archeologams nežinomą piliakalnį. Kiekviena sėkmė, atradimo džiaugsmas skatino šį darbą tęsti. Išnaudodavau kiekvieną pasitaikiusią progą, laisvalaikį. Buvo laikas, kai archeologinio paveldo paieškos rimtai konkuravo su mano biologiniais darbais ir pomėgiais.

Taip atradau dar dešimt piliakalnių Vilniaus (Smigliai), Švenčionių (du piliakalniai ties Brižiais), Širvintų (Juodonys), Trakų (Grigiškės) rajonuose ir penkis piliakalnius Vilniaus miesto teritorijoje – Didžiųjų Gulbinų (Gulbino ežero saloje), Jankiškių (du objektai Žemuosiuose Paneriuose), Kučkuriškių (Pavilnyje) ir Vaidotų vietovėse.

Didžiųjų Gulbinų piliakalnis Gulbino ežero saloje iš vakarų pusės (Vilniaus m.). 2017 m.

Kučkuriškių piliakalnis iš pietryčių pusės (Vilniaus m.). 2016 m.

Paštuvos piliakalnis iš pietryčių pusės (Kauno r.). 2015 m.

Gal galite šiek tiek įsileisti į piliakalnių atradėjo virtuvę? Kokie bendrieji požymiai juos tiksliausiai nusako ir kartu įgalina atpažinti? Kur didžiausia tikimybė jų rasti?

Manau, kad didžiausia tikimybė rasti piliakalnį didžiųjų upių, jų intakų slėniuose, viršutinėse jų terasose, kyšuliuose, taip pat miškais apaugusiuose kalvynuose. Daug kas tradiciškai įsivaizduoja, kad piliakalnis turi būti didelis įspūdingas kalnas, tarsi kažkokių antžmogių supiltas. Iš tikrųjų realybė yra kitokia. Archeologai išskiria dvi jų grupes: kalvinio ir krantinio tipo piliakalnius. Pirmosios grupės piliakalniai įrengti atskirose kalvose. Jų šlaitai buvo statinami, papėdėje, šlaituose ar kalvos viršuje įrengiami vienas ar keli pylimai, griovių žiedai ir įvairios medinės užtvaros. Krantinio tipo piliakalniai yra įrengti į upių, ežerų slėnius įsiterpusiuose kyšuliuose, todėl jų aikštelės dažnai būna trikampio formos. Du tokių piliakalnių šlaitai būna natūraliai labai statūs, o pilies aikštelė nuo lengvai prieinamos likusios kyšulio dalies arba gretimos aukštumos buvo atskiriama paprasta arba sudėtinga įvairaus aukščio pylimų su medinėmis užtvaromis ir įvairaus pločio bei gylio griovių sistema – įtvirtinimai visada įrengiami lengviausiai pasiekiamoje, pažeidžiamoje pusėje. Medinių užtvarų, žinoma, seniai neliko nė ženklo, bet iki šių dienų išsilaikė buvę įtvirtinimai – pylimai, grioviai. Būtent jie be jokių kasinėjimų padeda atpažinti piliakalnį. Kartais būna išlikęs kultūrinis sluoksnis su buvusios veiklos, kovų liekanomis: žemės paviršiuje galima rasti molinių indų šukių, molio tinko gabaliukų, degusių akmenukų. Bėda ta, kad daugelį piliakalnių daugiau ar mažiau apardė natūrali erozija, įvairi žmonių veikla: žemės arimas, smėlio, žvyro kasimas, kelių, geležinkelių, dujotiekių ir panašių įrenginių tiesimas, karai, todėl ne visada lengva juos atpažinti. Kartais tik archeologiniai kasinėjimai padeda atsakyti į klausimą, ar kalva, kyšulys yra piliakalnis, ar tik natūralus gamtinis darinys. Kartais ir kasinėjimai nepadeda...

Ar žinau ištisai supiltų piliakalnių, kaip teigiama legendose? Vienintelis realus kandidatas – įspūdingas Varnupių piliakalnis netoli Žuvinto ežero. Remiantis archeologo Prano Kulikausko kasinėjimų duomenimis, supiltiniai to piliakalnio sluoksniai yra beveik penkių metrų storio. Tiek buvo paaukštinta natūrali kalva. Vėlyvųjų XIII–XIV a. piliakalnių aikštelės kartais būna paaukštintos po metrą ar du. Dažniau aukštindavo pylimus, gilindavo griovius. Akivaizdu, kad įrengdami gynybinius įtvirtinimus mūsų protėviai rinkdavosi natūraliai gerai apsaugotas vietas.

Tyrinėtojai teigia, kad aisčių (baltų) gentys piliakalnius įrenginėjo maždaug du su puse tūkstančius metų (nuo pirmojo tūkstantmečio prieš Kr. iki XV a., kol iki ginklų patobulėjimo turėjo prasmę mediniai jų įtvirtinimai), ir esama įvairiaus tipo bei paskirties piliakalnių. Kokie Jūsų atrastieji piliakalniai?

Esu suradęs įvairių piliakalnių – ir ankstyvųjų, priklausančių brūkšniuotosios keramikos kultūrai, datuojamai pirmuoju tūkstantmečiu prieš Kristų, ir vėlyvųjų, siekiančių valstybės kūrimosi laikus, XIII–XIV a. Tiksliau pasakys archeologai, kai dienos bus šviesesnės ir jie galės atlikti tyrimus, galbūt naudodami modernius, piliakalnių struktūros nežalojančius metodus.

Tarp mano radinių buvo ir paprastų kalvų, be jokių paviršiuje matomų įtvirtinimų arba įtvirtintų tik vienu griovio ir pylimu. O Vaidotų piliakalnis yra apjuostas net keturiais griovių ir pylimų žiedais. Radau piliakalnių ir sausumoje, ir ežerų salose. Kubilių piliakalnis (Šakių r.) yra kitoje Nemuno pusėje – prieš kryžiuočių piliavietę šalia Veliuonos. Grubų piliakalnis (Rokiškio r.) buvo įrengtas apie aštuonių kilometrų ilgio ozo viduryje. Aplink labai nuniokotą Užušilių piliakalnį (Ukmergės r.) išliko didelė, kelių hektarų plotą užimanti senovės gyvenvietė.

O kokio tipo piliakalnių aptikote daugiausia?

Nė nebandžiau skaičiuoti, įvairių – ir ankstyvųjų, ir vėlyvųjų. Turbūt kiek daugiau vėlyvųjų, nes šių piliakalnių įtvirtinimai buvo galingesni, jų nepajėgė sunaikinti nei gamtos jėgos, nei žmonės. Be to, upių slėnių kyšuliai buvo rečiau ariami. Bet tiksliau pasakyti galės tik archeologai, kai visuose radiniuose atliks nors žvalgomuosius tyrimus. Dalis piliakalnių buvo naudojami labai ilgai – nuo pirmojo tūkstantmečio prieš Kristų iki XIII–XIV a., todėl gali būti nelengva juos sudėlioti į klasifikacijos lentynėles. Kartais piliakalnių paviršiuje dar galima aptikti molinių indų šukių, perdegusių akmenų (reikia įgusti atskirti paprastus ir nuo ugnies sutrūkinėjusius riedulius)... Iki šiol nepavyko rasti jokio metalinio radinio ar akmeninio kirvio. Beje, visada apžiūriu tik piliakalnių paviršių, niekad nekasinėju, nes neturiu tam būtinos kvalifikacijos ir pasirengimo. Ir kitus perspėju to nedaryti, nes kasinėjimas yra

piliakalnių ardymas. Tai turi daryti tik profesionalūs archeologai. Taip, jie taip pat ardo, tačiau archeologai jau daug ką daro pagal naujausias metodikas ir detaliai viską užfiksuoja, išmatuoja, radinius perduoda muziejams, o rezultatus pateikia straipsniuose ir konferencijose.

Juk ir archeologai, viena vertus, apgailestauja, kad mažai piliakalnių ištirta, kita vertus, džiaugiasi, kad dar nemažai jų yra „nesugadintų“...

Ypač tuo džiaugiasi užsienio tyrinėtojai ir ekspertai... Pavyzdžiui, Kernavės archeologinio komplekso teritorijos ištirta tik du nuošimčiai, ir jie tai vertina kaip pozityvų faktą. Apie savo veiklą šioje srityje galiu pasakyti tiek, kad joje nėra jokių ypatingų „gelmių“ – dariau tai, kas man patiko, buvo įdomu, atrodė prasminga. Galbūt vėliau tai virto ir tam tikra protesto forma, nes dabar atrodo, kad norint imtis bet kokios idėjos ar iniciatyvos būtini kalnai projektų, dokumentų, pagrindimų ir daug lėšų, taip pat krūvos ekspertų, svarstymai, pritarimai, sutarimai, tušti ir varginantys posėdžiai su žmonėmis, kurių įsitikinimai tvirtesni už jų žinias ir t. t. Nieko nereikia, jei žinai, ko nori. Ir vienas lauke gali būti karys. Norėjau įrodyti, kad rezultatą galima pasiekti tarsi ir iš nieko. Man svarbiausia, kad yra žmonių, kuriems tai, ką darau, yra reikalinga. Juolab kad buvo laikotarpis, kai buvau nusivylęs savo, kaip biologo, paskirtimi šioje žemėje (kai daug dirbau ir atrodė, kad tik man pačiam to reikia), todėl savo laisvalaikį, žinias ir patirtį nukreipiau ten, kur mačiau žymiai didesnę prasmę, kur buvo suinteresuotų specialistų, padedančių savo žiniomis, visada surandančių laiko patikrinti radinius. Archeologai ir archeologinio palikimo medžioklė man padėjo įveikti nelengvą laikotarpį. Būtent jų žinios ir knygos lėmė, kad šiuo metu esu suradęs daugiau nei tris dešimtis piliakalnių, o iš viso – beveik šimtą kultūros paveldo objektų. Apima tikras azartas, kai panaršęs piliakalnių sąvadą, kultūros vertybių registrą, žemėlapius, knygas numatai, kur dar jų galėtų būti, o tada nuvažiuoji ir randi tai, ko tikėjaisi! Taip nutiko ir planingai ieškant, ir atsitiktinai, dirbant biologinius darbus. Pavyzdžiui, atlikdamas kertinių miško buveinių inventorizaciją Vilniaus r., Gegužinės miške, Rudaminos upelio slėnio kyšulyje, netyčia radau ir piliakalnį.

Turbūt kuo daugiau piliakalnių rasdavote, tuo daugiau įgijote patirties, specifinės uoslės, matyt, susijusios ir su biologo žiniomis bei gebėjimais... Viename renginyje sakėte, kad svarbu atkreipti dėmesį, kokia yra žemė, kokie auga medžiai...

Vis dėlto svarbiausia yra medžiai. Vietose, kur ilgesnį laiką yra gyvenę žmonės, natūraliai, dėl ūkinės veiklos, laužų kūrenimo, žmonių fiziologijos, maisto ir kitokių atliekų susidaro derlingas kultūrinis sluoksnis. Ten ima augti plačialapiai medžiai: liepos, uosiai, guobos, vinkšnos, klevai, ąžuolai, kurie vidutinio derlingumo dirvožemyje skursta, o vietovėse, kur dirvožemis nederlingas, iš viso neauga. Didelė plačialapių medžių gausa gali rodyti, kad toje vietoje gyventa ilgai. Žinoma, jie nepadės atrasti piliakalnio, bet tai gali būti viena iš rimtų užuominų. Pagal augančių medžių rūšis ir jų gausą neblogai sekėsi rasti senąsias gyvenvietes ežerų salose, pavyzdžiui, Rubikių (Anykščių r.), Bebrusų (Molėtų r.), Vidinksto, Indrajo (Utenos r.), Asvejos (Vilniaus r.) ir kituose ežeruose. Šie medžiai padėjo rasti ir porą kitų piliakalnių – ypač įspūdingas Kučkuriškių piliakalnis Vilniuje su puikia panorama į Vilnios slėnį, su išlikusiais įtvirtinimais. Tiesiog važiuodamas nuo Naujosios Vilnios atkreipiau dėmesį, kad kalvos viršuje auga ąžuolai, o aplinkui, ant šlaitų – skurdesnių augavičių medžiai: eglės, beržai. Dėl medžiagų išsiplovimo derlingesnė žemė turėtų būti šlaituose, nes kartu su kritulių vandeniu dirvožemyje esančios augalų augimui reikalingos medžiagos „važiuoja“ šlaitais žemyn, tad derlingiausios vietos – papėdės ir šlaitai. Tad kodėl ten auga ąžuolai? Patikrinau ir pasirodė, kad ten – puikus piliakalnis, iš mano radinių – esantis arčiausiai Šventaragio slėnio ir Katedros aikštės (nuo jos nutolęs tik apie penkis kilometrus). Ši istorija parodo, kad piliakalnių gali būti visai šalia mūsų. Žmonės, ypač provincijoje, tiek įsitraukę į savo mažus, ūkiškus gyvenimus, kad net artimiausioje aplinkoje daug ko nemato.

Ar galime manyti, kad kai kurie piliakalniai buvo susiję ir su šventvietėmis, kad ten buvę aukų laužavičių, apeiginių aukurų ir kitų senovinių tikybinių atributų, tad neatsitiktinai ant jų augę ąžuolai ir liepos?

Negaliu pasakyti. Archeologai paveldo objektus dabar skirsto į mikroregionus, kuriuos sudaro tarsi visą aplinką apimantys paminklų kompleksai: piliakalnis (ar keli), šventvietė, kapinynas ir kelios gyvenvietės. Piliakalniuose buvo gyvenama – ir įgula gyvendavo, ir žmonės nuo antpuolių ar kitų pavojų slėpdavosi, gyvulius susivarydavo, o ankstyviausiuose piliakalniuose gyventa nuolatos. Juose buvo kūrenama ugnis, nes kitaip maisto nepasigaminsi, bet jie nebūtinai tiesiogiai susiję su šventvietėmis, tai galėjo būti tik gynybinis objektas, nors rašoma ir apie piliakalnių daugiafunkciškumą. Kartais juose buvo viskas vietoje: regiono

Stašėnų piliakalnio griovys ir pylimas iš pietvakarių pusės (Jonavos r.). 2015 m.

politinis ir ūkinis valdytojas, gynybinis ir religinis centras. Archeologų knygose esama nuorodų apie piliakalnių ryšį su šventvietėmis, taip pat su dažniausiai išskirtinę ritualinę reikšmę turėjusiais ąžuolais, liepomis, kitais medžiais.

O kokį šiuolaikinių priemonių arsenalą pasitelkiate savo paieškoms?

Tiesą sakant, daugiausia naudojuosi skaitmeniniu Kultūros paveldo departamento Kultūros vertybių registru, kuriame suregistruoti beveik visi šiuo metu žinomi paminklai. Kai kurie piliakalniai yra sunaikinti – visiškai nukasti, nustumdyti. Informaciją apie piliakalnius kaupiantys archeologai apie juos žino, yra užsifiksavę duomenis, bet į registrą jie neįtraukti. Be to, kai kurie neseniai atrasti piliakalniai dar laukia oficialaus statuso patvirtinimo ir apsaugos suteikimo. Taip pat naudojuosi puikiu tinklalapiu *maps.lt*, kuriame yra skaitmeninis Lietuvos žemėlapis, aerofotonuotraukos, taip pat skaitmeniniai reljefo modeliai. Dar naudojuosi tinklalapiu *geoportal.lt,* kuriame yra ir ankstesnių laikotarpių (1994–1995 m.) aeronuotraukų. Turiu ir GPS imtuvą, skaitmeninį topografinį žemėlapį. Šių priemonių kol kas man visiškai pakanka.

Dabar jau nebelekiu į upių slėnius ir nesistengiu „iššukuoti“ pasirinktą atkarpą arba kalvyno plotą. Nuo 2010 iki 2012 m. neradau nė vieno piliakalnio, nors kasmet bandydavau jų ieškoti įvairiose šalies vietose. 2013 m. radau tik vieną ir tą netyčia. Po to – vėl tušti metai. Pamąsčiau ir pakeičiau paieškos būdą – dabar piliakalnių pirmiausia ieškau kompiuteriu. Atsirenku taškus, o kai jau susidaro nemažas „žvaigždynas“, susidarau maršrutą ir važiuoju jų patikrinti. Išvažiavęs į piliakalnių medžioklę dabar stengiuosi labai nesidairyti, kad nesubirtų ekspedicijos planas ir netektų dar kartą važiuoti į tą pačią vietą. Naujasis būdas veikia tikrai gerai. Buvo dienų, kai ir du piliakalnius radau, o rekordas – per dieną Rokiškio rajone rasti trys piliakalniai: Ažušilių, Kraštų, Grubų (beje, nė vienas iš jų dar neįtrauktas į registrą, todėl jų pavadinimai gali keistis. Juos pavadinau pagal artimiausius kaimus). Per 2015 m. radau net dvylika, o pernai – devynis piliakalnius. Žemai kabančius vaisius, ko gero, jau nuraškiau, tad dabar radyboms reikės žymiai daugiau ir laiko, ir pastangų.

Nebepasikliaunate intuicija?

Be intuicijos ir dabar neišsiverčiu. Skaitmeniniai pagalbininkai toli gražu ne visada tikslūs, bet jie neblogai užveda ant kelio. Tik sakoma, kad Lietuva maža, iš tikrųjų ji – didelė. Vien miškų Lietuvoje yra daugiau nei du milijonai

hektarų. Tai neapžiojamas plotas nei vienam, nei dešimtims ieškotojų... Todėl reikia galvoti, kaip išnaršyti tokį plotą, teturint kuklias priemones, galimybes ir tik dvi kojas.

Kodėl geografiškai Jūsų paieškose vyrauja rytų Lietuva, su kuo tai susiję?

Gyvenu Vilniuje, todėl ji lengviau pasiekiama, nors užpernai ir pernai pirmuosius paminklus radau ir vakarų Lietuvoje. O šiaip renkuosi rytų Lietuvos kalvynus, juose gynybinių įtvirtinimų ir piliakalnių yra daugiausia. O Užnemunėje esu aptikęs vienintelį Kubilių piliakalnį (Šakių r.), visai šalia Nemuno.

O kokiuose upių slėniuose paieškos buvo rezultatyviausios?

Vis dėlto tai buvo didžiausių Lietuvos upių slėniai. Nustebino, kad dar ir Nemuno slėnio kyšuliuose jų pavyko rasti (iš viso tris – Kubilių (Šakių r.), piliakalniai ties Paštuva (Kauno r.), ties Margarava (Alytaus r.)). O pati „derlingiausia“ upė – Šventoji. Per pastaruosius dvejis metus prie jos radau penkis piliakalnius. Tarp jų pasitaikė tikrai gerų – ir puikiai išlikusių, ir su gerais įtvirtinimais. O prie Veprių (Ukmergės r.) pavyko išsiaiškinti seną archeologinę mįslę, kur yra tikrasis miestelio piliakalnis. Vepriškių žodinėje atmintyje buvo išlikusi informacija, kad jis buvo, bet ilgainiui jo buvimo vietos jau niekas neatsiminė. Piliakalniu miestelio gyventojai ėmė vadinti kalvelę pačiuose Vepriuose, bet archeologai ištyrė ir nustatė, kad ten buvo dvarvietė (XVI–XVII a. radiniai), be to, ji niekuo neprimena piliakalnio. Susiradau Vygando Marburgiečio kronikos vertimą į lietuvių kalbą, kurioje minimi ir Vepriai, bet jokių užuominų, kur galėjo būti pilis, neužtikau. Nusprendžiau ten nuvažiuoti ir paieškoti. Paaiškėjo, kad piliakalnis yra vos ne pačiame miestelyje, už apytiksliai trijų šimtų metrų nuo pagrindinės miestelio gatvės, o iki artimiausios sodybos – apie šimtas šešiasdešimt metrų, miške, prie Šventosios ir Geležės upelio santakos. Tad vepriškiams beliks akmenį su užrašu nuo dvarvietės perkelti prie tikrojo piliakalnio... Tai puikus klasikinis vėlyvojo laikotarpio, XIII–XIV a., piliakalnis su trijų su puse metro aukščio pagrindiniu pylimu ir antruoju žemesniu pylimu bei grioviu tarp jų. Pagal medžius (gausiai auga liepos) spėju, kad jo papėdėje turėtų būti ir gyvenvietės liekanų, bet tai gali patvirtinti tik tyrimai. Ieškodamas šio paminklo pasirinkau „taškus“ – jau žinojau, kad gynybai naudoti ilgi, siauri iškyšuliai su stačiais šlaitais. Beje, tą dieną radau du piliakalnius; dar vieną – Užušilių piliakalnį – aptikau į šiaurės rytus nuo Veprių. Iš šios istorijos akivaizdu, kad Aukštaitijoje būtina tikrinti vietinių gyventojų atmintyje likusius pasakojimus apie piliakalnius, kapinynus.

Grigiškių piliakalnio griovys ir pylimas iš pietvakarių pusės (Vilniaus m.). 2016 m.

Tad pasitelkiate ir sakytinę tautosakinę medžiagą, sakmes, legendas, padavimus?

Kol kas dar neišsėmiau šiuolaikinių technologijų teikiamų galimybių ir lengviausiai prieinamų šaltinių, bet kai perspektyviausios vietos jau bus iššvalgytos, teks telktis ir dar nenaudotus šaltinius bei kitus metodus. O klausimų yra likę. Pavyzdžiui, žinau, kad Ukmergės r., į vakarus nuo Žirnajų ežero, yra kaimas, kurio pavadinimas – Piliakalnis, bet... Bandžiau ir mišką „krėsti“, ir kitas potencialias vietas apžiūrėti, – nieko neradau, nors dar neapklausiau vienintelio likusio vienkiemio gyventojų. Kai važiuojame į ekspedicijas kartu su archeologais G. Zabiela ir Z. Bauboniu, kalbantis su žmonėmis paaiškėja įdomių faktų. Pernai lankant Rokiškio r. prie Ažušilių rastą piliakalnį šalia jo gyvenantis maždaug penkiasdešimtmetis vyras mums papasakojo padavimą, kurį jam persakė senelis. Esą piliakalnį kepurėmis supylė trys milžinai, todėl aplink jį yra trys lankai. Vienas po kito vis esą ant viršaus pylė... Taip ten ir atsiradusi piliakalnio kalva su pylimų ir griovių žiedais. Dar žmogus papasakojo, kad vis dėlto jo senelis tą piliakalnį arė, dabar jis apniokotas, bet dalis išlikusių įtvirtinimų dar matosi.

Kita vertus, kartais ir pats save turi tramdyti, nes kai labai nori rasti, kartais imi matyti ir tai, ko nėra, kad, va, čia pylimas ar griovys buvo... Atšaldo žmonių iš šalies, profesionalų, aplankiusių visus šalies piliakalnius, patirtis.

Beje, įsiminė tai, kad Aukštaitijos žmonės dar gerai atsimena savo paminklus, o Vilniaus apylinkių gyventojai – ne. Kodėl taip yra? Gal tose vietose apsigyveno daug atkeltų žmonių, gyventojai labai persimaišę, pokariu dalis lenkiškai kalbančiųjų išvažiavo į Lenkiją, o gal tiesiog „tuteišiais“ besivadinantys vietiniai tuo visai nesidomi...

Kiek šiuo metu turime oficialiai įteisintų piliakalnių? Ar dar toli iki tūkstančio?

Jų sąrašas jau persirito per devynis šimtus, o tūkstantis – baugus skaičius. Vis pagalvoju, ar per Piliakalnių metus pavyks nors vieną atrasti...

O kokia Jūsų asmeninė rastų piliakalnių statistika?

Archeologai patvirtino trisdešimt keturis. Po Kukuliškių piliakalnio prie Baltijos jūros, atrasto praeitą vasarą, sąrašo nebepapildžiau. Tiesa, radau porą įtartinų kalvų, bet jų dar neapžiūrėjo archeologai. Aš pats nesu tikras, kad tai tikrai piliakalniai.

Ar Jūsų rastieji piliakalniai kuo nors primena buvusį gentinį gyvenimo būdą ar stilių?

Pavyzdžiui, Kukuliškių piliakalnis, kurį radau į šiaurę nuo Klaipėdos, tikrai yra kuršių palikimas, nes ten radau ir kuršiškos keramikos (puodų šukių). G. Zabiela, daug metų kasinėjęs Klaipėdos piliavietę, tai patvirtino. Pernai radau du nežinomus piliakalnius prie Minijos, ties Kalno Grikštų kaimu. Tai vėlgi kuršių gyventas regionas. Vienas tikrai panašus į kuršių piliakalnį, bet labai suardytas – išlikęs tik buvusių galingų lenktų pylimų akmenų pagrindas, pastebimi ir prieš juos buvę grioviai. Turi ir priešpilį, tad akivaizdu, kad tai – buvusi galinga piliavietė. O Rokiškio r. rastieji trys piliakalniai, ko gero, priskirtini sėliams, nors, neatlikus tyrimų, tai tik išankstinės spėlionės.

Minėjote, kad dažnai piliakalniai buvo aplinkinio mikroregiono gynybinio ir kultūrinio komplekso centrinė ašis, tad jei jo visumoje jos trūksta, tai gali būti signalas...

Taip, Kultūros vertybių registre atidžiai studijuoju pilkapynų, gyvenviečių sankaupas, bandau suprasti, ar nieko netrūksta, kur galėtų būti panašaus laikotarpio piliavietė? Pasigilini ir atrandi, pasirodo, kad tikrai yra... Nors tai nėra taisyklė. Archeologai mano, kad būta ir tokių laikotarpių, kai didžioji dalis gyvenviečių buvo neįtvirtintos. Kiekvienas iš užmaršties ištrauktas piliakalnis, gyvenvietė, pilkapynas – kaip detalės, įstatytos į dėlionę, – specialistams gali padėti aiškiau suvokti krašto apgyvendinimo, įtvirtinimų raidą, geriau suprasti mikroregionus ir jų struktūrą. Vis dėlto archeologija nėra tik archeologų reikalas. Turint noro, šalies labui kai ką galima nuveikti ir laisvalaikiu, juk gyvenimas po darbo nesibaigia. Kartais galima suderinti darbą su pomėgiu. Atsimenu, 2015 m. miškuose tyriau ruošiamus iškirsti sklypus, bet užėjo stipri šlapdriba ir dėl prasto matomumo darbas sustojo. Turėjau kelias šviesaus laiko valandas, todėl nusprendžiau patikrinti atrinktą įtartiną tašką prie Neries – ten radau Stašėnų piliakalnį (Jonavos r.).

Rasti piliakalnių Vilniuje ir apie Vilnių, atrodytų, nedidelė tikimybė, bet buvote užsispyręs...

Pagalvojau, kad tam yra elementarios prielaidos – dirbdamas miškuose esu ne kartą patyręs, kad jie neblogai moka slėpti. Gali kelis kartus grįžti į tą

pačią sengirę ir kaskart rasi anksčiau nepastebėtų retenybių (tiesa, objektai, kurių ieškau kaip biologas, žymiai mažesni – plėšraus paukščio lizdas ar tai, kas matoma tik su lupa). Didžiųjų upių slėnių šlaitai būna ir keturiasdešimties metrų aukščio, todėl norint patikrinti visus iškyšulius reikia daug fizinių jėgų ir laiko. Pagalvojau, kad archeologai tikrai negalėjo spėti visko apžiūrėti (nors keli ir dievagojosi, kad, pavyzdžiui, Neries slėnį yra nuodugniai ištyrę), tad pabandžiau patikrinti savo spėliones.

Neries žemupyje, ties Padaigų kaimu (Jonavos r.), buvo vienas žinomas piliakalnis. Dabar jų jau trys. Vienas išsiskiria galingais įtvirtinimais. Jau minėjau, kad Vilniaus mieste 2008–2009 m. iš viso radau penkis nežinomus piliakalnius. Važiuojant autostrada krito į akis, kad Grigiškėse, prie Vokės upės, yra būdingas, lapuočiais apaugęs kyšulys, be to, ir anksčiau įtariau, kad palei Vokę turi būti piliakalnių. Taip radau Grigiškių piliakalnį. Vėliau, žiemą, patikrinau slėnio atkarpą, esančią aukščiau Trakų Vokės. Grįžau be nieko. Kitais metais tikrinau toliau ir radau vieną įspūdingesnių – Vaidotų piliakalnį su keturiais gana gerai išlikusiais pylimų ir griovių žiedais, juosiančiais aikštelę. Piliakalnį Gulbino ežero saloje radau pagal medžius. Į salą nuėjau, kai sniegas jau buvo ištirpęs, o ledas dar laikėsi. Pažarsčiau lapus ir iškart radau keramikinę šukę, nufotografavau ir nusiunčiau archeologams... Ir kai jie atvykę rado dar vieną šukę – abejonių neliko. Tas piliakalnis apaugęs vientisu plačialapių mišku: liepomis, guobomis, ąžuolais, nėra nė vienos eglės, jokių skurdžių augaviečių medžių – tiesiog klasikinis variantas. Jo kalva – su gana stačiais šlaitais, plokščiu viršumi, tiesa, įtvirtinimų nėra, bet ankstyviesiems piliakalniams tai būdinga, juolab kad didžiąją metų dalį jis ir taip sunkiai pasiekiamas. Dar Vilniaus mieste, Žemuosiuose Paneriuose, radau du Jankiškių piliakalnius, kurių kyšuliai visai greta. Tiesiog tikrinau Neries slėnio kyšulius. Pradėjau nuo senojo kelio. Vieta tarp upės ir didžiojo kelio, vedančio į miestą – strateginė, juk pro ten įvairiais istoriniais laikotarpiais pražygiavo (arba traukėsi) daugybė įvairiataučių kariuomenių. Maniau, kad turi būti kažkoks įtvirtintas objektas. Tikrinau kyšulius ir išties radau du greta esančius piliakalnius, kuriuos skiria tik raguva. Pagal archeologų terminologiją – tai piliakalnis ir priešpilis, kuris saugodavo pilį iš pavojingiausios gynėjams pusės tarsi pagalbinis piliakalnis. Jie gana stipriai apardyti, bet įtvirtinimai aiškiai matomi.

Žinant, koks sudėtingas yra Vilniaus miesto ir apylinkių reljefas, manau, kad iš užmaršties dar išnirs ir piliakalnių. Antai 2014 m. visai „neplanuotą“ Gariūnų piliakalnį atrado archeologas Vykintas Vaitkevičius.

O ar teko ieškoti piliakalnių prie Vilnios upės, judant link Baltarusijos sienos?

Ieškojau jų Vilnios slėnyje ties Mickūnais, bet dar tepraėjau nedidelį ruožą – manau, kad atradėjų, kuriems tai rūpi, ten dar laukia nearti dirvonai.

Mūsų pokalbio pabaigai papasakokite detaliau apie pernai vasarą atrastą Kukuliškių piliakalnį netoli Olando kepurės kalvos. Ar ir ten tikslingai nagrinėjote medžiagą, ar turėjote ir kitų „kabliukų“?

Pačiame pajūryje tarp Klaipėdos ir Palangos buvo tuščia zona be piliakalnių; iki tol iš kuršių piliakalnių prie jūros buvo žinomas tik Birutės kalnas, kiti šios genties Pilsoto žemės piliakalniai yra labiau nutolę į žemyną. Kultūros vertybių registre radau informaciją apie šiame pajūrio ruože žinomas kelias senąsias gyvenvietes ir kapinynus. Kai Klaipėdoje įsitvirtino kryžiuočiai, kuršiai ir vieni, ir jungtinėmis pajėgomis su žemaičiais bandė juos iš ten išmušti. Juk vis tiek kažkoks atspirties punktas turėjo būti. Skaitmeniniame *maps.lt* žemėlapyje naršiau jau anksčiau dėmesį patraukusį Litorinos jūros stadijos metu paliktą stataus šlaito ruožą į rytus nuo dabartinio jūros kranto. Šiame ruože atsirinkau kelis perspektyvius kyšulius ir įsivedžiau jų koordinates į GPS imtuvą. Pernai kaip tik su šeima atostogavau šalia Klaipėdos, todėl turėjau puikią galimybę patikrinti tuos taškus. Jau lipdamas kyšulio šlaitu atkreipiau dėmesį į tamsesnę žemės spalvą ir jame radau kelias storasienių molinių indų šukes. Užlipęs ant viršaus, lengviausiai prieinamoje kyšulio pusėje radau nuskleistą pylimą ir prieš jį buvusį jau labai užslinkusį griovį. (Beje, žurnalistas, kuršių karybos klubo „Pilsots“ narys Denisas Nikitenka, pasklidus žiniai apie atrastąjį piliakalnį, išsyk nulėkė ant jo ir dar rado šukių bei gintarinį kabutį. Kai kurie tyrinėtojai svarsto, ar ten, kaip ir Palangoje, galėjo būti kuršių ir vikingų prekybinis centras?)

Pats piliakalnis neįspūdingas, ypač matant jį televizoriaus ekrane. Jo pagrindiniai įtvirtinimai yra labai suardyti, nupustyti. Pajūrio regioninio parko darbuotojai, įrengdami pažintinį taką, jo net nepastebėjo ir informacinį stendą įkasė į jo pylimą... Bet jokių abejonių nėra – tai tikrai piliakalnis, yra būdingų įtvirtinimų liekanos ir kultūrinis sluoksnis su kuršiams būdingais radiniais. Kuršių istorijos dėlionė papildyta dar viena reikšminga detale, o archeologams, istorikams kilo naujų klausimų. Tai svarbiausia.

Kryžius ant Radiškio piliakalnio (Ukmergės r.). 2015 m. Visos nuotraukos – Dariaus Stončiaus.

Skaičiau, kad toliau einant į mišką pietų kryptimi link Olando kepurės kyšulio dėl senų medžių ir kitos retos augalijos, jos savitumo, erdvumo jis atrodo kaži koks ypatingas, netgi turi šventgirės požymių?

Taip, tas miškas biologiškai labai įdomus. Kai tik galėsiu, grįšiu įdėmiau apsidairyti, kas auga ant žemės ir ant medžių. Jūrinio klimato zonoje esantys seni plačialapiai medžiai gali pakurstyti vaizduotę ir norą kurti hipotezes. Kita vertus, tikiuosi ten rasti ir visokių biologinių įdomybių.

Pasak archeologo Jono Genio, Kuršo dalybų 1253 m. (ir vėlesniame 1292 m.) akte yra paminėtos mažiausios kuršių Pilsoto žemės pilys, kurių nelokalizuojame: tai Pois, Mutene, Octe, Galmene, Kalotės piliavietė. O čia aptikta net nepaminėta pilies vieta. Ar Kukuliškių piliakalnis galėtų būti dar nelokalizuota piliavietė?

Gal ir galėtų būti, nes vietovardžiai per amžius tiek pasikeitė, kad nebeįmanoma atrinkti, kas yra kas (be to, minėjau, kad dar du 2016 m. kuršių piliakalnius radau prie Minijos, tad lokalizavimo galimybės padidėjo). Kiek žinau, kalbininkai bandė tai aiškintis, bet neturime ankstesnių laikotarpių duomenų.

HILL-FORTS HIDDEN IN THE FORESTS AND RIVER VALLEYS

This year we are commemorating the Year of Hill-forts, and on this occasion Juozas Šorys interviews Dr Darius Stončius, discoverer of hill-forts and other features of Lithuanian cultural heritage, specialist at the Lithuanian Fund for Nature, and a biologist. Since childhood, Stončius has been interested in archaeology, history, he collected material on hill-forts. The first hill-forts were easily found, as they were clearly visible to the naked eye – embankments, ditches and other defensive installations. Once he began to delve deeper, Stončius understood that the greatest possibility to find still-undiscovered historical monuments was in Lithuania's river valleys, tributaries. After a while he began to study topographic and ancient maps, watched the broad-leaf trees growing on hills, as they could sometimes indicate the location of a village or sacred place. In total, Stončius has discovered up to 34 hill-forts and more than 100 other heritage sites. 5 hill-forts were even discovered within the borders of Vilnius: Gulbinai, Grigiškės, Kučkuriškiai and two others by Jankiškės. He also discovered several very rare Curonian hill-forts – Kukuliškių (not far from Giruliai and Klaipėda), and two hill-forts in Kalno Grikštas village, on the Minija scarp. In all of Lithuania, there are currently more than 900 hill-forts.

KOSMOGONIJA IR KALNAS

Antanas Gudelis

ĮŽANGA

2017 m. vasario 18 d. suėjo 50 metų nuo Indijos bičiulių draugijos įsteigimo, o ateinantį vasarvidį, birželio mėnesį, tiek pat metų sueis Rasos šventei Kernavėje. Tos šventės rengėjai buvo Indijos bičiulių draugija, kurios iniciatyvinį branduolį sudarė 1965 m. Vilniaus universitetą baigusių filologų grupė, o užnugarį stiprino keli filologai dėstytojai. Indijos bičiuliai ruošė paskaitas apie hindų dvasinės kultūros paminklus, puoselėjo viltį, kad universitete turėtų atsirasti Orientalistikos katedra. 1968 m. organizavo Vydūno 100-mečio minėjimus ir plaukimą Nemunu į Rambyną, rengė antrąją Rasos šventę Kernavėje, o 1969-taisiais – Mahatmos Gandžio 100-mečio minėjimą ir kūrė Vilniaus kraštotyrininkų klubą „Ramuva“. Masiškiausią 1969-tųjų Rasos šventę Kernavėje organizavo jau „Ramuva“, o prasidėjus reakcijai po Prahos pavasario nuslopinimo, šią šventę imta visaip persekioti. 1971 m. buvo uždrausta Vilniaus kraštotyrininkų „Ramuva“, o jau po Romo Kalantos susideginimo 1972 m. vykusią Rasos šventę saugumo „analuose“ imta vadinti nacionalistiniu sambūriu (ru. *националистическое сборище*), atitinkamai „kvalifikuojant“ ir tos šventės iniciatorius. Bet Rasos šventė vis vien buvo švenčiama, iš Kernavės pasklido po kitas Lietuvos vietas, vyko žygeivių žygiai, 1969 m. surengta žygeivių sueiga Stepono Dariaus tėviškėje prie Judrėnų, vyko tautosakinės ekspedicijos.

Tiems, kam atrodo, kad toji veikla valdžios buvo visaip skatinama, siūlytina pasiskaityti KGB generolo majoro 1986 m. parengtą „vadovėlį praktikams“ „Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja“ (p. 80): „Kurį laiką kraštotyrinių ir turistinių klubų veiklą nepakankamai kontroliavo partiniai ir tarybiniai organai. Renginiai (net respublikos masto) vyko nesuderinus su aukštesnėmis instancijomis. Pirmiausia kalba eina apie Rasos šventes Kernavėje, saulėgrįžos šventes (pagoniškas kultas) ir kt. Jose dalyvaudavo šimtai žmonių...“

Apie praėjusio amžiaus 7–8 dešimtmečio jaunimo tautinį judėjimą yra jau nemažai rašyta, šis judėjimas atspindėtas politologės Ainės Ramonaitės ir jos kolegų tyrimuose, kurie apibendrinti knygose „Nematoma sovietmečio istorija“ (2015) ir „Kažkas tokio labai tikro: nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos“ (2015). Straipsniai pristato platų sovietmečio nepaklusniosios visuomenės atsparos (pasipriešinimo) lauką, kuriame subrendo dainuojanti revoliucija.

Žuvininkų piliakalnis iš šiaurės pusės (Šiauliai). 1930 m. kovo 15 d. Saugoma Kultūros paveldo centre (KPC).

Mano kartai, kurią vadinčiau save kūrusiųjų karta, to meto patirtis yra svarbiausioji jaunystės patirtis, įaugusi į kūną ir kraują. Tame savęs ieškojimo kelyje kelrodė žvaigždė buvo laisvės ir lietuvybės tradicijos atpažinimas ir siekis įsijungti į tą tradiciją. Mūsų ratą sudarė labai skirtingų charakterių ir biografijų žmonės, tačiau tas ratas, kurį vadiname Rasos žmonėmis, iki šiol tebėra likiminis, tebejungiantis gyvuosius ir jau mirusius. Šiam žmonių ratui atkurtoji Nepriklausomybė buvo didysis išsipildymas, nors kitados svajotos Rasos partijos taip ir neįkūrėme. Užtat tie patys Rasos žmonės steigė Vydūno draugiją, Tautos namų santarą – pirmąsias visuomenines organizacijas Kovo 11-osios Lietuvoje, ėmėsi Jono Basanavičiaus premijos steigimo ir kt.

Indijos bičiuliai savo pirmininku buvo išrinkę kalbininką orientalistą Ričardą Mironą (1908–1979), Pirmosios Respublikos metais Sorbonoje studijavusį vedologiją, sanskritą, o 1939 m. pirmąsyk į lietuvių kalbą iš vedų kalbos išvertusį „Dvylika Rig-Vėdo himnų“. R. Mironas buvo įvedęs ir nuosekliai gynė savitą sanskrito transliteracijos sistemą, kurioje sanskrito vyriškosios giminės galūnės *-as* vardai lietuviškai rašomi ir tariami kaip pirmosios linksniuotės vyriškos giminės daiktavardžiai su galūne *-as*. Taigi lietuviškai turėtų būti rašoma ir tariama *Indras*, *Krišnas*, *vėdas* (seniausių religinių tekstų rūšis, pažodžiui „žinojimas“), *upanišadas* (filosofinių tekstų rūšis, pažodžiui „sėdintis prie mokytojo kojų“) ir t. t. Deja, dabar atsisakyta šios taisyklės ir priimta rašyti vien vardo kamieną, be vyriškosios giminės galūnės *-s*, – *Indra*, *Krišna*, *veda*, *upanišada* – ir linksniuoti kaip bendrosios giminės daiktavardžius (*elgeta*, *valkata* ir kt.). Iš pagarbos mūsų pirmininkui ir mokytojui šiame straipsnyje laikysiuos R. Mirono nustatytos atitinkamų žodžių transliteracijos.

KOSMOGONINIS KALNAS

Tverti reiškia kurti tai, kas *tvirta*, *tvaru*, *patvaru*, į ką galima atsiremti, ant ko galima atsistoti. Pagal senuosius kosmogoninius mitus iš pradžių buvo tik vanduo, tačiau tuose pirminiuose vandenyse slypėjo būties pradas, o pirmuoju atpažįstamu pasaulio *tvėrimosi* ženklu tapo atramos, tvirto pagrindo atsiradimas.

Kai iš pirmykščio chaoso pradeda formuotis kosmosas, pasaulio vandenyne iškilęs žemės gumulas plečiasi, auga ir išauga į kosminį kalną, kuris ir tampa atrama, uola, pasaulio ašimi (*axis mundi*), vieta, iš kurios prasideda žemės paviršiaus, oro stichijų, įvairių gyvybės formų kūrimasis. Kalno vaizdinys vienaip ar kitaip atsispindi daugelio įvairių pasaulio kraštų ir tautų kosmogoniniuose, arba pasaulėkūros, mituose. Mitinis kalnas reiškiasi ir kaip Pasaulio uola, Pasaulio centras, ir kaip Pasaulio medžio transformacija – pasaulio ir visatos modelis, įkūnijantis pagrindinius kosmoso sandaros elementus. Kalnas – tai ta vieta, kur žemė viršuje susiliečia su dangumi, o apačioje – su požemiu. Klasikinis tokio mitinio Pasaulio kalno pavyzdys yra hindų mitologijos šventasis kalnas Merus, įkurdintas žemės vidury po Šiaurine žvaigžde ir iš visų pusių supamas Pasaulio vandenyno. Ant trijų šio trigalvio kalno viršūnių (auksinės, sidabrinės ir geležinės), pagal vieną mito versiją, įsikūrę Brahma, Višnus ir Šivas, pagal kitą – 33 hindų panteono dievai. Kalno apačioje – piktųjų asurų, tarp jų ir slibino Vasukio, valdos. Meraus kalną supa dar keturi kalnai, ant kurių viršūnių auga po medį – atskirą Pasaulio medžio transformaciją.

Iš germanų skandinavų „Vyresniosios Edos“ žinomas Himinbjorgas, pažodžiui „dangaus kalnas“, ties kuriuo vaivorykštės lankas susiliečia su dangumi. Mesopotamijos mituose pasaulio vidury irgi būta kalno, jungiančio dangų su žeme ir nustatančio pasaulio šalis; Babilono šventieji zikuratai (laiptiniai bokštai) taip pat buvo ne kas kita, kaip architektūriniai Pasaulio kalno atvaizdai – septyni zikurato aukštai atstojo septynias planetų sferas. Babilono šventyklų ir šventųjų bokštų pavadinimai, tokie kaip Namų kalnas, Dangaus ir Žemės saitas, Dangaus ir Žemės pagrindo namai ir panašūs, rodo, kad tai išties Pasaulio kalno, stūksančio Žemės vidury, transformacijos. „Kiekvienas Rytų miestas stovėjo pasaulio centre. Babilonas buvo *Bab-ilani*, „dievų durys“, nes čia dievai nusileidžia žemėn. [...] Borobuduro šventykla yra kosmoso atvaizdas ir pastatyta kaip dirbtinis kalnas (panašiai kaip zikuratai)“, – rašo Mirčia Eliadė (Mircea Eliade)[1]. Šventyklos ir šventieji miestai buvo tapatinami su kosminėmis viršukalnėmis, kosmoso centru ir reiškė trijų kosminių lygmenų – dangaus, žemės ir požemio – sąlyčio vietą, todėl babiloniečių šventyklos, zikuratai įkūnijo žemės ir požeminių sferų ryšį, ir pats Babilonas buvo pastatytas ant pirmykščio chaoso vandenų *apsū* vartų“[2].

1 Mircea Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 18.

2 *Ten pat*, p. 18.

Pagal žydų tradiciją, Jeruzalės šventyklos uola remiasi į požeminius vandenis – *tehom*, o tai yra babiloniškojo *apsū* atitikmuo. Iškeldamas babiloniečių, žydų ir indoeuropiečių tradicijų sąsajas, Eliadė kaip pavyzdį nurodo romėnų *mundus* – vagą, apariamą ratu aplink tą vietą, kurioje turėjo būti įkurtas miestas, su aukos duobe viduryje. Miestas kūrėsi žemės ir požemio sąlyčio vietoje. „Kai *mundus* atversta, taip sakant, atsiveria vartai niūrioms požemių dievybėms“, – sako Varonas[3].

Kalno, kaip dievų buveinės, motyvas irgi būdingas daugelio tautų mitologijoms. Graikų mitologijoje, be Olimpo, dar buvo Parnasas, kuriame gyveno Apolonas su mūzomis (kalno papėdėje stovėjo Apolono ir Dioniso šventyklos). Su įvairiais mitiniais motyvais bei siužetais susiję ir kiti graikų kalnai, ypač Kitaironas.

Per titanų kovas Dzeusas priblokšė titaną Tifoną Etnos kalnu – šiame kalne buvo įkurdinta mitinio kalvio Hefaisto kalvė. Senajame Testamente ant Sinajaus kalno Jahvė perdavė Mozei Dešimt įstatymų, Siono kalnas laikomas legendinio karaliaus Dovydo būstine, o trigalvis Oliveto kalnas – Jahvės buveine. Vienas iš kertinių Senojo Testamento siužetų – pasakojimas apie Tvaną – yra susijęs su Ararato kalnu. O Britanijoje mitinis Monsalvato kalnas mena legendas apie karalių Artūrą ir šventąjį Gralį.

Pasaulio kalnas priklauso mitiniam pasaulėvaizdžiui, bet ir realiai egzistuojantys kalnai gali jį atstoti ir būti garbinami kaip dievų buveinės. Tose mitologinėse tradicijose, kuriose Pasaulio kalno vaizdinys itin išplėtotas, Pasaulio medis paprastai tampa nebe toks svarbus arba visai nunyksta, nors esama pavyzdžių, kai Kalno ir Medžio vaizdiniai ne tik sugyvena, bet ir yra tarpusavyje susiję – kaip medis ar net ištisa giraitė ant kalno, giria apaugęs kalnas.

M. Eliadė taip apibendrina Centro mitiką: Pasaulio (Šventasis) kalnas yra Pasaulio viduryje, t. y. vietoje, kur susitinka žemė ir dangus; kiekviena šventykla, rūmai, o kartu ir šventasis miestas, valdovo būstinė yra Šventasis kalnas ir kartu Centras; taigi šventykla ir šventasis miestas yra dangaus, žemės ir požemio (pragaro) sąlyčio taškas. Centras – tai didžiausio šventumo (absoliučios realybės) vieta. Kai maldininkas kopia į Šventąjį kalną (Pasaulio kalną), tai reiškia, kad jis kopia į Pasaulio centrą, o į jį įkopęs – įveikęs visa, kas žemiška, – patenka į patį pasaulėkūros tašką, į aukščiausio šventumo ir skaistumo sritį. Kelias į Centrą – kopiant į kalno viršūnę, įžengiant į šventyklą, šventą vietą ar kitaip – yra sunkusis kelias (*dūrohana*). Jį galima palyginti su daugybės mitinių pasakojimų, pasakų ir legendų kelionėmis, ieškant ko nors nepaprasto, stebuklingo. Psichologiniu požiūriu, jis prilygsta pastangoms ir ištvermei, kurių prireikia ieškant kelio į save, į savo esybės centrą.

Pasaulėkūros (kosmogoniniai), arba Pradžios, mitai – tai kertiniai visų tautų mitai, nustatantys atskaitos taškus, į kuriuos toliau orientuojasi visi kiti mitiniai vaizdiniai. Vienas didžiausių XX a. vedų ir avestos kalbų bei mitologijų žinovų olandas F. B. J. Kiuiperis[4] (Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper, 1907–2003) mano, kad esminę kosmogonijos mito vertę sudaro ne tik tai, kad jis papasakoja apie pasaulio ir esamų jo pavidalų atsiradimą, bet ir tai, kad šis mitas reiškiasi kaip amžinai besikartojančio būties atsinaujinimo pirmavaizdis. Nuolatinį pirminės pasaulėkūros atsikartojimą F. B. J. Kiuiperis laiko pamatine vedų mitologijos ir religijos idėja. Šį teiginį paremia ir vedologijoje įsitvirtinusi hipotezė, jog seniausią Rigvėdo sluoksnį sudarantys kosmogoniniai himnai būdavo giedami per Naujųjų metų apeigas. Mat kiekvienų metų gale pasaulyje įsivyrauja chaosas, ir apeigomis turi būti sukurtas naujas kosmosas, pagrįstas amžinuoju kosminiu ritos (*ṛta*) dėsniu, ir tai kartojasi kaip nuolatinis grįžimas į Pradžią.

Nuolatinį gamtos, gyvybės ir gyvybinių jėgų atsinaujinimą – atgimimą išreiškia ir besikeičiantys metų laikai, ir paros laikų kaita, kuria vedų mitologijoje pasirūpina dievai. Kiekvieną rytmetį dangiškieji dvyniai Ašvinai su žirgais apvažiuoja visatą, juos kaskart prižadina aušros deivė Ušas, pasaulį nušviečia saulė – dievo Surjo veidas, naują dieną paskelbia dievas Savitaras, ir visa tai be paliovos kartojasi. Vedų kosmologija remiasi cikline laiko samprata, ir būtų sunku nesutikti, jog tokia samprata atitinka įgimtą žmogaus troškimą nuolat sugrįžti į pradžią ir ją išgyventi kaip pirmapradę pilnatvę. „Juk kosmosas ir žmogus atgimsta be paliovos ir bet kokiomis priemonėmis, praeitis sunaikinama, blogybės ir nuodėmės pašalinamos ir t. t. Įvairiomis atgimimo priemonėmis siekiama to paties tikslo: panaikinti prabėgusį laiką, atšaukti istoriją, nuolat sugrįžtant *in illud tempus*, atkartojant kosmogonijos aktą“, – teigia knygos „Amžinojo sugrįžimo mitas“ autorius skyriuje „Laiko atgimimas“[5].

3 *Ten pat*, p. 19.

4 Ф. Б. Я. Кёйпер. *Труды по ведийской мифологии*. Moskva: 1986, p. 28.

5 Mircea Eliade. *Min. veik.*, p. 78.

Paukščių piliakalnis iš šiaurės rytų pusės (Prienų r.). 1930 m. rugpjūčio 26 d. Saugoma KPC.

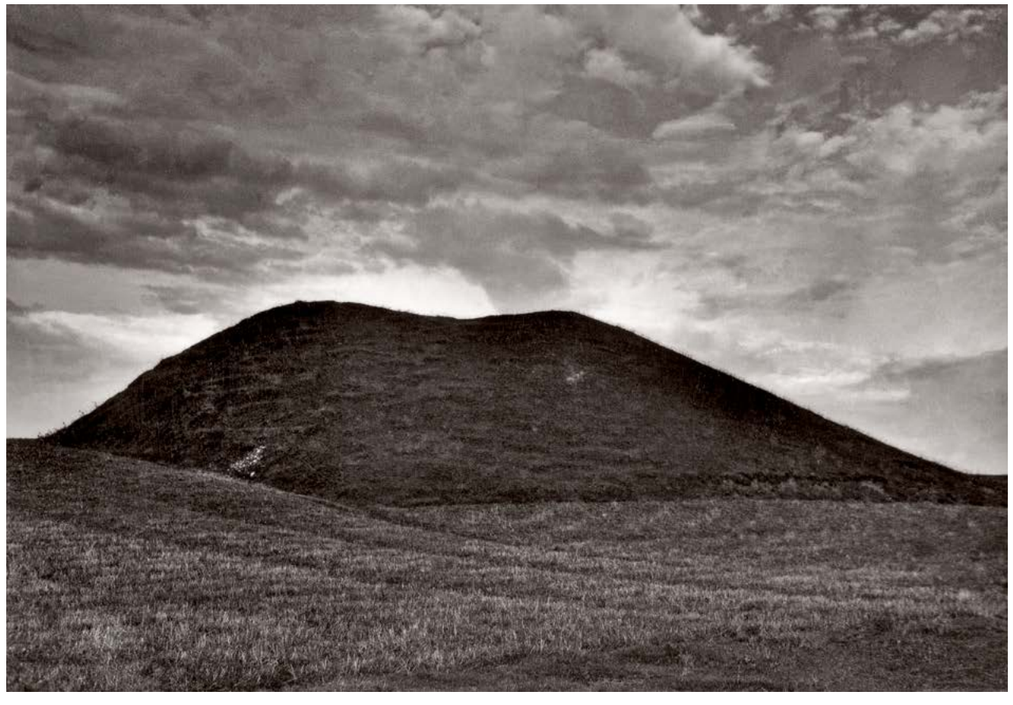

Rokiškio piliakalnis iš vakarų pusės (Kaišiadorių r.). 1930 m. rugpjūčio 25 d. Saugoma KPC.

Laikas atšaukiamas, ir žmogus sugrįžta į mitinę pradžią tik esminiais laikotarpiais, kai jis „yra iš tikrųjų“ – per ritualus ir ritualais įprasmintus veiksmus, tarp kurių ir pasaulėkūrą kartojančios statybų apeigos, aktualizuojančios Pasaulio kalno, Centro ir Pasaulio medžio vaizdinius. Naujųjų metų apeigos šiame kontekste[6] reiškia ne ką kita, kaip pasaulio sukūrimą iš naujo ir amžinąjį sugrįžimą, kuris kiekvienus ateinančius metus paverčia naujos eros pradžia, ir su kiekviena namo statyba prasideda nauja era: kiekviena statyba yra absoliuti pradžia. Kodėl? Todėl, kad „žmogus jautė poreikį atkurti kosmogoniją visų rūšių savo statiniais, kad šis atkūrimas jį paversdavo pasaulio pradžios mitinio momento amžininku ir kad jis jautė poreikį kuo dažniau grįžti į tą mitinį momentą, idant atsinaujintų“[7].

Ypatingą pirmapradę ir sakralią reikšmę įgaudavo šventyklos ar pilies statyba ant kalno, sužadindama visą Centro simboliką – taip šventykla, pilis ar koks kitas statinys atsidurdavo centriniame mitinės erdvės taške, sutampančiame su Pasaulio kalnu, o pats pastatas ant jo – su Pasaulio medžiu.

„<...> Šventovės arba aukuro statyba atkartoja kosmogoniją, ir taip yra ne vien todėl, kad šventovė atvaizduoja Pasaulį, bet ir todėl, kad ji įkūnija įvairius laiko ciklus“, – teigia M. Eliadė, kaip iliustraciją pasitelkdamas Jeruzalės šventyklos simboliką. „Štai ką, pavyzdžiui, sako Juozapas Flavijus (*Judaike archaiologia*, III.7.7) apie tradicinę Jeruzalės šventyklos simboliką: trys šventyklos dalys atitinka tris kosmines sferas, kiemas vaizduoja jūrą, t. y. požemio sferą; šventnamis – dangų; dvylika stalo įkarpų žymi dvylika metų mėnesių; 70 šakų žvakidė vaizduoja dekanus (t. y. zodiakinį septynių planetų sferų padalijimą dešimtimis). Statant šventyklą buvo kuriamas ne vien pasaulis, bet ir kosminis laikas“[8]. Kosmogonijos atkartojimą galima įžvelgti hinduistinio-vediškojo-brahmaniškojo aukojimo simbolikoje, kai kiekviena atnašaujama auka suvokiama kaip naujas pasaulio sukūrimas. Pagal Šatapatha brahmaną, aukuro statyboje galima atpažinti pasaulio sukūrimą, grįžimą į Pradžią: vanduo, naudojamas statybiniam moliui skiesti, atstoja pirmapradžius vandenis; aukuro pagrindui skirtas molis atstoja žemę, šoninės aukuro sienos – oro erdvę ir pasaulio šalis. Taigi aukuro statyba atkartoja pasaulėkūrą, savo ruožtu aukojimas siekia sugrąžinti pirmapradį Vienį, buvusį prieš Sukūrimą. Minėtasis Šatapatha brahmanas sako, jog Pradžapatis pasaulį kūrė pats iš savęs, o sukūręs pasijuto bejėgis („pajuto mirties baimę“) – jam atgaivinti kiti dievai nešė aukas, todėl aukojimas – tai Kūrėjo gaivinimas. Aukojimo, kaip pasaulio kūrimo, vaizdinys ne mažiau ryškiai atsispindi vedų paminkluose, pradedant seniausiuoju iš jų, Rigvedu, pirmažmogiui, arba pražmogiui, Purušui (*Puruṣa*) skirtame himne. Būdamas Visatos dvasia ir kartu pirmasis asmuo, „pra-Aš“, Purušas aukojamas dievams, o iš jo kūno dalių atsiranda, susidaro pagrindiniai pasaulio dėmenys ir visuomenės luomai: iš burnos – žyniai brahmanai, iš rankų – kariai bei valdovai kšatrijai, iš klubų – žemdirbiai bei ūkininkai vaišijai, iš kojų – vergai šudrai. „Aitarėjos“ upanišade Purušo aukojimas gali būti perskaitomas kaip pasaulėkūros pavidalas. Pagal šį upanišadą, visa, kas egzistavo, buvo Atmanas (dvasia), kuris sumanė kurti pasaulius. Sukūręs pasaulius, ėmėsi kurti pasaulių sergėtojus: ištraukė iš vandens Purušą ir suteikė jam pavidalą. Atmanas sušildė Purušą, ir jo burna atsivėrė: „...iš burnos [išėjo] kalba, iš kalbos – ugnis. Šnervės [jo] atsivėrė; iš šnervių [išėjo] kvėpavimas, iš kvėpavimo – vėjas. Akys [jo] atsivėrė, iš akių [išėjo] regėjimas, iš regėjimo – saulė. Ausys [jo] atsivėrė, iš ausų [išėjo] klausa, iš klausos – pasaulio šalys. Oda [jo] atsivėrė; iš odos išėjo plaukai, iš plaukų – žolės ir medžiai. Širdis [jo] atsivėrė; iš širdies [išėjo] protas, iš proto – mėnulis. Bamba [jo] atsivėrė; iš bambos [išėjo] iškvėpimas, iš iškvėpimo – mirtis. Vaikus pradedantis [jo] organas atsivėrė; iš vaikus pradedančio organo [išėjo] sėkla, iš sėklos – vanduo.“ Antrajame „Aitarėjos“ upanišado skyriuje iš Purušo atsiradusios stichijos sugrįžta atgal į asmenį – įgauna antropomorfizuotus pavidalus ir tampa žmogaus funkcijų pagrindu: „[Tada] ugnis, tapusi kalba, įėjo į burną. Vėjas, tapęs kvėpavimu, įėjo į šnerves. Saulė, tapusi regėjimu, įėjo į akis. Pasaulio šalys, tapusios klausa, įėjo į ausis“ ir t. t.[9]

Taip vediškajame kosmogoniniame mite pra-žmogis tampa pra-auka, pasaulėkūra tampa savaip antropomorfizuota, o antrajame pasaulėkūros veiksme, pagal „Aitarėjos“ upanišadą, žmogus savotiškai įkūnija ir Atmaną (dvasią), ir pasaulio stichijas, gamtą. Vedų tyrinėtojai teigia, kad vėlesniuose Rigvėdo himnuose ryškėja mintis apie vieną visatą organizuojantį principą, o kartu vedų tradicijoje galima įžvelgti ir pasaulėkūros dorovinį principą – aukos idėją. Rigvėde kūrėjas Pradžapatis kaip auką atnašauja pats save – „Aitarėjos“ upanišade pasaulis kuriamas iš aukojamo pra-žmogio Purušo.

6 *Ten pat*, p. 381.

7 *Ten pat*, p. 74.

8 *Ten pat*, p. 75

9 Pagal: *Упанишады*. Москва: 1967, p. 39–40. A. Syrkino vertimas į rusų kalbą.

Mėgonių piliakalnis iš pietryčių pusės (Kaišiadorių r.). 1934 m. rugpjūčio 24 d. Saugoma KPC.

Kalno mitologema irgi susieja pasaulėkūrą su mitinio kultūrinio herojaus auka. Graikų Prometėją už ugnies pavogimą iš Olimpo dievų ir atidavimą žmonėms, kaip tai nusakyta Aischilo „Prikaltajame Prometėjuje“, Dzeusas baudžia, įsakydamas jį prikalti prie uolos Kaukazo kalnyne ir pasiųsdamas erelį lesti jo nuolat ataugančių kepenų. Dovanodamas žmonėms ugnį ir kartu juos išmokydamas amatų – statyti namus ir laivus, rengtis drabužiais, suvokti metų laikus, skaityti, rašyti, skaičiuoti, Prometėjas aukojasi, nors žino, kad už tai sulauks bausmės. Prometėjo dėka žmonės išmoksta gyventi savarankiškai, ne vien tik iš dievų malonės. Įdomu ir tai, kad Prometėjas žmones moko aukojant dievams gudrauti – aukoti tai, kas nėra vertingiausia ir reikalinga patiems žmonėms. Išeitų, kad žmonės jam svarbesni už dievus. Nustojus dėkingumo dievams, žmonėms gresia išpuikti – taip pažeidžiama dievų olimpiečių ir pirmiausia paties Dzeuso prižiūrima darna, pasaulio tvarka, kosmosas. Taigi Dzeuso paskirtąją bausmę Prometėjui galima vertinti kaip auką dėl buvusios pirmykštės pasaulio tvarkos atstatymo. Dzeuso paliepimu prikaltą Prometėją tektų vertinti kaip prievartinį aukojimą – kruvinąją auką ir kartu tvarkos, darnos diegimą „iš viršaus“. Prometėjo auka reiškia ir pasiaukojimą, ir auką kaip pasaulėkūrą, nes siekiama sukurti naują pasaulio darną, perkurti pasaulį, kai paskata aukotis kyla iš vidaus, kaip vidinis dorinis apsisprendimas, o ne dievų valios vykdymas. Nors graikų mitologijoje įsitvirtino pažiūra, iškelianti ne Prometėją, o Dzeusą, kaip tvarkos, darnos ir įstatymo garantą bei sergėtoją (prisiminkime, kad netgi Sokratas pasirinko mirti ir atsisakė pabėgti iš kalėjimo, kad nepažeistų Atėnų įstatymų), Prometėjas išlieka kaip kultūrinio herojaus provaizdis, maištininkas ir kartu civilizacijos nešėjas, sutelkiantis daugelį archetipinių mitinio kultūrinio herojaus ypatybių.

Įdomi šio mitinio herojaus vardo etimologija. Prometėjas graikiškai reiškia „įžvalgusis“ ar „numatantysis“ (Prometėjo brolis Epimetėjas yra savotiška jo priešybė, nes jo vardas reiškė „protingas po laiko“). Ne mažiau įdomi ir sąsaja su vėdų kalbos žodžiu *pramatha* „vagystė“. Prometėjas vagia ne tik ugnį, priklausančią Olimpo dievams, – sugebėjimą numatyti ateitį irgi galima vertinti kaip savotišką ateities vagystę, nes numatyti bei lemti ateitį yra dievų olimpiečių privilegija, o Prometėjas jiems nepriklausė. O štai vyriausiasis olimpietis Dzeusas, atrodo, tokia savavališko, nepriklausomo sprendimo galia nepasižymėjo – nežinodamas, kaip pakreipti didvyrių likimus, jis lėmė juos, sverdamas ant auksinių svarstyklių.

Tragiškasis Oidipo (Edipo) mito veiksmas vyko Kitairono kalne. Polio Rikioro (Paul Ricoeur) nuomone, Edipo tragedija interpretuotina ne kaip incesto pasmerkimas, o kaip tiesos ieškojimo ir pažinimo drama. Prisiminkime, kad ir graikų skulptūriniuose portretuose pavaizduotų Aristotelio,

Šakališkių piliakalnis iš šiaurės vakarų pusės (Marijampolės r.). 1960 m. liepos 15 d.
Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM).

Sokrato, Platono, Herodoto, Tuikidido akys yra be vyzdžių, nematančios: išminčius yra ne tas, kuris mato akimis, o tas, kuris regi protu.

Sofoklio tragedijoje „Karalius Oidipas“ veikia choras – kaip polio bendruomenės, tautos, kolektyvinio aukotojo personifikacija: ieškoma aukos dievams, siekiant išgelbėti Tėbus nuo maro. Tokiu atveju Oidipas suprastinas kaip prievartinė auka (atpirkimo ožys), o visai ne kaip etinio prado įkūnytojas – juo Oidipas tampa tik bausdamas pats save (išsidurdamas akis) ir savo pasiaukojimu gelbėdamas žmones nuo juos ištikusios dievų bausmės – maro. Tiek Prometėjas, tiek Oidipas aukojasi laisva valia, niekieno neįpareigoti iš aukščiau, taigi reiškiasi kaip etinio prado įkūnytojai.

Kalno ir aukos motyvas kultūrinio herojaus mitą susieja ir su religijų pradininkų mitais: Kristus prikalamas prie kryžiaus Golgotos kalne – krikščioniškajai tradicijai tai pasaulio Centras ir Pasaulio kalnas, kuriame buvo palaidotas pirmasis žmogus Adomas. Todėl savo kryžių nešančio Kristaus ėjimą į nukryžiavimo vietą galima laikyti kopimu į Pasaulio kalną, transcendentinį Centrą.

LIETUVIŠKOJI KOSMOGONIJA

Lietuviai lyg ir neturi kosmogoninio mito, kuris apimtų visą vientisą pasaulėkūros siužetą. Išlikusios etiologinės sakmės gali būti suvokiamos kaip to mito variantai ar fragmentai – tokiu pasaulėkūros mito fragmentu galima laikyti ir sakmę, kurioje Dievas siunčia Velnią atnešti iš vandens gelmės „žemės sėklų“ (Norberto Vėliaus apibūdinimu), iš kurių užauga pati „žemė ir kiti pasaulio pavidalai“. Kelias tokias sakmes N. Vėlius įdėjo į etiologinių sakmių rinkinį „Kaip atsirado žemė“, joje yra ir minėtoji.

> *Nebuvo nieko, tik vanduo. Tais vandenimis yrėsi mažas laivelis, kuriame sėdėjo Dievas, o velnias yrė. Pagaliau juodu nutarė pailsėti, tiktai nėra kur. Tada ir sako Dievas velniui: „Nerkis į dugną ir iškelk iš ten saują žemių.“ Velnias murkt į gelmę. Po valandos iškilo, atgniaužė kumštį, o ten nieko – vanduo viską buvo išplovęs iš delno. Murktelėjo kitą kartą. Ši kartą Dievas apžiūrėjo velnio plaštaką, pirštus. Tik po nagais buvo neišplauta truputėlis dumblo. Dievas iškrapštė velnio panages, sulipdė iš tų trupinėlių grumstelį ir, padaręs mažą salelytę, padėjo ją ant vandens. Prie jos prisiyrė su laiveliu Dievas, išlipo ant salelės, atsigulė ir užmigo. O velnias miegoti negali. Kaip čia atsikračius to Dievo, – vis galvojo jisai. Tada jau liktų vienas viešpačiu pasaulyje. Ir nutarė Dievą prigirdyti. Nutvėręs jį miegantį, ėmė tempti prie kranto už kojų. Bet krantas vis tolyn ir tolyn slenka. Tada velnias ėmė tempti priešingon pusėn į kitą krantą. Bet ir tasai tolo ir plėtėsi. Taip velnias tąsė miegantį Dievą už kojų po salą ir pagaliau pastebėjo, kad sala jau nebe sala, o be galo, be krašto didelis žemės plotas. Pagaliau nubudo Dievas ir, pamatęs velnio piktus kėslus, nugramzdino jį pragaran, o žemėn paleido gyventi žmogų.*[10]

Su vediškąja kosmogonija lietuvių sakmė siejasi ne tik pirmykščių vandenų vaizdiniu – turėtume prisiminti minėtąjį Šatapathą brahmaną, kuriame pasaulį sutvėręs Pradžapatis pasijunta bejėgis, ir jį tenka kitiems dievams gaivinti. Lietuvių sakmėje Dievas, sulipdęs iš velnio atneštos „žemės sėklos“ pirmąją atramą, užmiega – vadinasi, po sukūrimo jaučiasi pavargęs. Su vedų mitologija šią sakmę sieja ir tai, kad joje, kaip ir kitose lietuvių etiologinėse sakmėse, veikia Dievas ir Velnias – vedų mitologijoje žemė iškyla iš vandenų gelmės šiems sujudėjus per devų (dievų) ir asurų grumtynes.

Gintaras Beresnevičius, pripažinęs, kad „pati kosmogoninių mitų visuma jau išnykusi“[11], imasi ieškoti jos reliktų liaudies dainose. Pasiremdamas M. Eliadės teiginiais apie archetipus ir kartotes, „kosmogoninius precedentus“, pasaulėkūros įvaizdžių mitologas atranda kalendorinėse – Kalėdų, Velykų, taip pat vestuvinėse dainose, kuriose iškyla kalno vaizdinys. Kalėdinėse dainose nuolat minimas didis kalnas, o greta jo – žalias sodas, dainuojama apie aukštus kalnelius, ant kalno augančius liepelę, jovarėlį, grūšelę, apie gilų Dunojėlį kalno papėdėje ir dvarą ant kalno. Velykų dainose prisimenamas laikas, kai vanduo sėmė visus kalnus, išskyrus vieną. Velykinėse sūpuoklių dainose prašoma įsupti taip aukštai, kad būtų galima išvysti aukštą kalną ir ant jo esantį tėvo dvarą. Šių dainų dvaras „sidabru lietas, perlais barstytas“, ant kalno mūrijama koplytėlė, joje iškertami langeliai: pro vieną langą leidžiasi Mėnulis, pro kitą teka Saulė, pro trečią žiūri mergelė. Visuose šiuose vaizdiniuose G. Beresnevičius įžvelgia slypinčią sakralinę kosminę prasmę ir teigia, kad tai galįs būti Dievo dvaras, juolab kad lietuvių tradicijoje Dievo gyvenamoji aplinka nusakoma panašiai. Tokiu atveju tėvo dvaras būtų Dievo dvaro atspindys, arba projekcija, teigianti sakralinį pasaulio modelį, o dainose minimas statymas įgautų kosmogoninę prasmę. Panašiai ir Nijolė Laurinkienė teigia, jog pastatas tokiose dainose „formuojamas pagal idealųjį archetipinį pasaulio modelio pavyzdį [...]. Jeigu interpretuotume pastatą kaip kosmogoninį vaizdinį, jo statyba reikštų pasaulio integravimą iš sudedamųjų dalių“[12].

Čia reikėtų pridurti, kad pasaulėkūrą apdainuojančiose kalendorinėse lietuvių liaudies dainose, kurias reikėtų laikyti apeiginėmis, pasitelkiami tie patys archetipiniai kosmogoniniai vaizdiniai: didis kalnas mena Pasaulio kalną, liepelė ar grūšelė – Pasaulio medį, gilus Dunojėlis – Pasaulio vandenyną. Tie kosmogoniniai vaizdiniai iškyla ir vestuvinėse dainose, nes vestuvės – tai irgi kosmogoninis veiksmas: šeimos sukūrimas kartoja Pasaulio kūrimą, todėl ir apeiginė vestuvinė daina veiksmą perkelia į pasaulėkūros centrą ir į pirmapradį pasaulėkūros laiką. G. Beresnevičius cituoja vieną vestuvinę dainą, kurioje tie vaizdiniai – pirmykščiai vandenys, kosminis kalnas, pasaulio medis – išreikšti metaforomis: „vidury dvarelio – mėlynos marelės“, o tose mariose „augo aržuolėlis su šimtu šakelių“[13].

Kosmogoninis pradas įžvelgtinas daugelyje vestuvinių dainų, tarp jų ir šioje, užrašytoje Liudviko Rėzos:

Į šilą ėjau
Šilužį kirtau
Pagiry laivą kūriau.
O kai pakūriau
Juodą laivatį
Su aštuoniais kampačiais;
Ant kožno kampo
Po liepos medį
Su devynioms šakelėms;
Ant kožnos šakos
Po gražų paukštį
Su meilingais balseliais...[14]

Tai pirmieji keturi posmai dainos, kuriai L. Rėza yra davęs pavadinimą „Laivas“. „Juodas laivatis su aštuoniais kampačiais“ yra akivaizdi statinio – šventyklos – užuomina. Nors kalnas neminimas, bet minima liepa, įkurdinta kiekviename iš aštuonių *laivačio* kampų.

Mitologinių pasaulėkūros pirmavaizdžių – vandenis, kalną, medį – galima rasti ne tiktai kalendorinėse ir vestuvinėse, bet ir darbo bei karinėse dainose, o tų dainų yra kur kas daugiau

10 *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986, p. 19.

11 Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 198.

12 Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. V.: Vaga, 1990, p. 200–201.

13 Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*, p. 246.

14 L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*. Vilnius, 1958, p. 31.

nei etiologinių sakmių. Gausybę tokių mitinių kosmogoninių vaizdinių dainose yra atskleidusi N. Laurinkienė jau cituotoje knygoje. Ši aplinkybė verčia daryti prielaidą, kad lietuvių mitinei tradicijai yra būdinga pasaulėkūros temą išreikšti nebūtinai tiesiogiai, ištisiniu siužetiniu pasakojimu (naratyvu), bet ir glaustomis metaforomis bei simboliais, atpažįstamais apeiginėse dainose. Užtat reikia pripažinti, kad tas apeigines kosmogonines dainas pirmiausia bus kūrę pašvęstieji, palaikę ir saugoję dvasinę tradiciją, suvokę giliąsias poetinių metaforų ir mitinių simbolių prasmes. Vėlesnės dainuojančiųjų kartos ilgainiui užmiršo mitinius šifrus ir juose įžvelgė tik poetines puošmenas ir buitines vaizdinių prasmes.

Vanduo, kalnas, medis senojoje baltų ir lietuvių tradicijoje buvo įgiję sakralinę reikšmę kaip šventybės apsireiškimo (hierofanijos) vietos ir jos laidininkai, nes įkūnijo mitinius kosmogoninius archetipus, arba pirmavaizdžius, – Pasaulio vandenyną, Pasaulio kalną ir Pasaulio (Gyvybės) medį. Kalnas, kaip fizinis mitinio provaizdžio įsikūnijimas, tiko šventybei reikštis bei telktis, o kaip topografinis objektas, galėjo atlikti gynybinę funkciją – būti piliaviete, pilies kalnu.

Rašytinį paliudijimą, kad senieji baltai kalnus laikė šventais, yra palikęs vyskupas Oliveris Paderbornietis, vienas ankstyvųjų vokiečių kronikininkų ir kryžiaus žygių propaguotojų, „Šventosios žemės karalių istorijoje“ (apie 1200 m.) rašęs, jog baltų (latvių, prūsų) ir finougrų (estų, lyvių) kraštuose buvo garbinami „kalnai ir kalvos, uolos ir slėniai“[15]. Ši žinia, nors fiksavo patį faktą, nieko nesakė apie to garbinimo turinį, ji tik išreiškė krikščionių misionierių požiūrį, esą pagonims klaidatikiams iš viso nepažįstama anapusybė, o garbina jie gamtos, taigi profaniškus, objektus.

„Sušaukęs visus Žemaitijos žmones – ir vyrus, ir moteris, pradėjo aiškinti, kaip bjauru ir gėdinga yra žemaičiams skendėti klaidatikystės prietaruose, kai visi lietuviai, tiek kunigaikščiai, tiek vadai, tiek ir paprastieji žmonės, išpažįsta vieną tikrąjį Dievą ir juo vadovaujasi. Po to jis išgriovė stabmeldiškus aukurus, iškirto šventąsias girias ir atvyko prie labiausiai žemaičių garbinamos dievybės – ugnies, kurią, be jokios abejonės, laikė švenčiausia ir amžina. Apeigų žyniams be perstojo kurstant malkomis, ji kūrenosi už Nevėžio upės, pačioje aukščiausioje kalvos viršūnėje. Karalius Vladislovas, prisiartinęs prie bokšto, kuriame kūrenosi ta ugnis, jį padegė, o ugnį iššarstė ir užgesino“, – pasakoja Jonas Dlugošas (Jan Dlugosz, 1415–1480) „Lenkijos istorijoje“ (*Historia Polonica*)[16], kurią rašydamas naudojosi kryžininkų, Lenkijos, Rusios ir Lietuvos kronikomis, metraščiais ir bažnytiniais archyvais – prie pastarųjų jis galėjo prieiti dirbdamas pas vyskupą Zbigneva Olesnickį (Zbigniew Oliesnicki, 1389–1455). Nuo 1467 m. J. Dlugošas buvo Lenkijos karaliaus ir LDK didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio sūnų auklėtoju – greičiausiai iš šio valdovo dvariškių ir jo aplinkos istorikas galėjo gauti tiesioginių žinių apie Lietuvą ir lietuvius. Rašydamas apie Lietuvos ir Žemaitijos krikštą, J. Dlugošo „Lenkijos istorija“ naudojosi bei rėmėsi Motiejus Stryjkovskis (Maciej Stryjkowski, 1547–apie 1590), savo „Kronikoje“ aprašęs, kaip Jogaila su Vytautu, nukeliavę pas pagonis žemaičius, „jų stabus, šventuosius miškus, žalčius ir kitus pagoniškojo tikėjimo daiktus (o juos turėjo tokius pat, kaip ir lietuviai) iškirto ir sunaikino, o labiausiai amžinąją ugnį, kurią jie vadino *Znicz*, ant aukšto kalno palei Nevėžio upę karalius liepė lieti ir užgesinti...“[17]

Tiek J. Dlugošas, tiek M. Stryjkovskis vienodai minėjo kalną prie Nevėžio, ant kurio buvo kūrenama amžinoji ugnis. Tektų tiktai pridurti, kad M. Stryjkovskis supainiojo J. Dlugošo istorijoje parašytą žodį *Znicz*, palaikęs jį ne *žyniu*, o amžinąja ugnimi, kaip yra pastebėjęs jau vienas iš Vilniaus romantikų – Adomas Honoris Kirkoras (Adam Honory Kirkor, 1818–1886).

M. Stryjkovskis dalį žinių apie baltų religiją ir mitologiją ėmė iš ankstesnių rašytinių šaltinių, kitą dalį pateikė, remdamasis jo gyvenimo metais dar egzistavusia gyvąja tradicija apie šventosios ugnies kūrenimą, todėl tiek J. Dlugošo, tiek M. Stryjkovskio paliudijimus galima laikyti patikimais. Šią šventvietę ant Nevėžio po J. Dlugošo dar minėjo Jonas Maleckis (Jan Malecki, apie 1482–1567) ir Jonas Lasickis (Jan Łasicki, 1534–1602), o Juozapas Ignotas Kraševskis (Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1602) kaip šventus minėjo Šatrijos kalną Žemaitijoje, Birutės kalną prie Palangos, kalną ties Spėros ežeru ir Plikąjį kalną Vilniuje, nors nenurodė, kokiais šaltiniais rėmėsi.

XX a. užrašytuose padavimuose, kurie pateikiami N. Vėliaus sudarytoje knygoje „Ežeras ant milžino delno“, randame žinių apie kalnus, piliakalnius, kurių patys pavadinimai mena juos kadaise buvus šventus: kaip Šventkalnis Kvėdarnos

15 *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: 1996, p. 225 (toliau – BRMŠ).

16 BRMŠ I, p. 580.

17 BRMŠ II, p. 566.

apylinkėse, Švento Jono kalnas prie Varduvos upės, Aukų kalnas prie Šventupio. Padavimas apie minėtą Šventkalnį pasakoja, kaip lietuviai senovėje čia kūrendavę šventąją ugnį ir aukodavę dievams. Padavime apie Šv. Jono kalną palei Varduvą Žemaičių Kalvarijoje pasakojama, jog šį kalną vado įsakymu supylę lietuviai pagonys, žemių atsiveždami iš įvairių Lietuvos vietų. Ant to kalno būdavusios deginamos aukos, o vėliau pradėta laidoti mirusiuosius. Padavimuose atsiskleidžia kalnų ir piliakalnių kosmogoninės, sakraliosios ir kartu gynybinės funkcijos: visa tai sudarė vieningą visumą, ir gindami pilį kariai kartu gynė šventvietę. Ir tai, kad piliakalniai dažniausiai aptinkami prie vandens telkinių (upių, ežerų) ar net jų apsupti, viena vertus, atitinka pirmapradę Pasaulio kalno padėtį vidur kosmogoninių vandenų, o antra vertus, – piliakalnio gynybinę paskirtį. Tokį patį kompleksą – tiek mitinį, tiek gynybinį – nesunkiai galima atpažinti Vilniuje, kai Gedimino pilį iš visų pusių juosė Neris, Vilnia ir prakastas Vilnios pratakas (dabartinė jos vaga prieš įtekant į Nerį). Pilis ant kalno vidur vandenų – tas pats kosmogoninis pirmavaizdis. G. Beresnevičius atkreipė dėmesį ir į tai, kad pilys piliakalniuose buvo tam tikros teritorijos kariniai ir net politiniai centrai. Savo ruožtu: „Jei tam tikri gentiniai, gimininiai ar teritoriniai vienetai baltiškose žemėse telkdavosi apie piliakalnius, tai darsyk parodo, kad tie piliakalniai galėjo turėti ir sakralią reikšmę“[18]. Jis čia įžvelgia analogijas su šumerais ar Babilonija, kur šventieji zikuratai irgi buvo politiniai miesto ar valstybės centrai, nors ten zikuratai iš karto būdavo statomi kaip mitinio Pasaulio kalno žemiškieji atstovai, o baltų kraštuose „juos atitikdavo realūs kalnai ar, tiksliau tariant, paaukštintos ar supiltos kalvos“[19]. G. Beresnevičius pažymi, kad piliakalnis, kaip artefaktas, savaime iškyla kaip vietos topografinis objektas, įcentrinantis aplinką. Iš padavimų apie piliakalnius galima atsekti tokią galimą jų reikšmių ir funkcijų raidą: praradę gynybinę piliavietės paskirtį, piliakalniai ilgainiui įsitvirtindavo vietos tradicijoje kaip sakrali vieta, joje statyti aukurai ugniai kūrenti, švęstos bendruomenės šventės. Apibūdindamas sakraliąją piliakalnių reikšmę, Beresnevičius teigia ir kalnelio ar aukštumos paaukštinimo – supylimo tradiciją buvus simboliškai reikšmingą[20]. Ir Dievo, ir Perkūno vieta mitiniame pasaulėvaizdyje buvo aukštai, ant kalno. Todėl piliakalniai gali būti vertinami ne tik kaip gynybiniai, bet ir kaip religiniai kalnai, šia prasme atitinkantys senųjų civilizacijų „kosminius“ kalnus – zikuratus, piramides. Ypač įdomios yra G. Beresnevičiaus atskleidžiamos žodžių *pilti*, *piliakalnis*, *pilis* ir *pilietis* sąsajos. Jis kelia klausimą, kodėl kai kuriuos piliakalnius būtinai reikėdavo supilti, nors netoliese galėjo būti natūralių panašaus aukščio kalvų, tikusių gynybai, piliai? Ir atsako: todėl, kad „kalno supylimas prilygo ir tam

18 Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*, p. 209.

19 *Ten pat*.

20 *Ten pat*, p. 208.

Padovinio piliakalnis iš pietvakarių pusės (Marijampolės r.). 1960 m. rugsėjo 17 d. Saugoma LNM.

tikrai kosmogonijai, taip būdavo pašventinama tam tikra teritorija, ji įgydavo centrą – dieviškojo kalno archetipą, visi kalną pilantys žmonės milžiniško darbo procese konsoliduodavosi <...>. Šiaip ar taip, *pilietis* turi ne tik *pilies* atspalvį. Žodis *pilis* giminiškas žodžiui *pilti*. Pilietiškumas atsiranda tada, kai bendrai supilama struktūrinanti kalva. Kai bendrai kuriamas centras – nuosavas ir nepakartojamas.“[21]

Vienas iš pirmųjų Jono Basanavičiaus darbų, skirtų Lietuvos istorijai, buvo nemažos apimties darbas „Apie senovės Lietuvos pilis“, parašytas dar 1881 m. ir paskelbtas „Aušroje“ 1883–1884 m. Šio darbo pabaigoje nuskambėjo liūdna, nostalgiška gaida: „Seniai jau išnyko Lietuvos pilys, seniai pragaišo lietuvių stiprybė, išnyko jau senovės tikybė, pamaži nyksta ir pati Lietuva <...>. Senovės tikybė, kuri buvo susivienijusi su mūsų dvasia, išnaikinta tapo: per ilgus vergovės metus išnyko senoviškos dainos, giesmės, raudos, senovės pasakos, kuriose mūsų tėvų veikalai apipasakojami buvo; išnyko ir senovės Lietuvos dvasia.“ Į klausimą, kas gi liko „nuog mūsų garbingų prabočių“, autorius atsako: tik raštai, palikti daugiausia užkariautojų vokiečių, ir – piliakalniai. „Piliakalnius vien patys mūsų prabočiai supilstė; šitie tad kalnai yra tai vienintelės mūsų tėvų darbo liekanos. Kitos tautos turi visokių senovės puikių likučių daugybę, kuriais gėrisi; mes vėl galime gėrėties ir girties vien piliakalniais.“[22]

Piliakalnius J. Basanavičius matė kaip didingos Lietuvos praeities ir lietuvybės laidininkus, nes piliakalniai (ir pilys) protėviams būdavusi saugiausia ir ramiausia vieta, piliakalniuose būdavo nuolat budima, saugant žmones nuo kryžininkų antpuolių, piliakalniai buvo pašventinti jų gynėjų krauju. J. Basanavičius tvirtina, jog piliakalniai, „arba pilių kalnai“, taip vadinami dėl to, kad ant jų buvo pilys, skirtos gintis nuo priešų antpuolių. Pats žodis *pilė* arba *pilis* ir Basanavičiui yra akivaizdžiai kilęs nuo *pilti*, nes piliavietės buvusios supiltos arba „apipiltos“ ir taip paaukštintos. J. Basanavičius taip pat pažymėjo, kad jau senovės graikai tokias tvirtoves vadinę giminišku žodžiu *polis*.

Ir gerokai vėliau savo prisiminimuose J. Basanavičius rašė: „Drauge su pasakomis apie „kryžiokus“ piliakalniai jau nuo pat mažų dienų mano akis ir širdį prie savęs traukė. Netoli nuo Ožkabalių, Piliakalnių kaimo laukuose pas Rasius yra gražus piliakalnis, nuo kurio patsai kalnas praminta. Šį didį, labai gražų, neišpasakytinai dailioje ramioje vietoje ant daubos kranto palei Aistos upę stūksantį kalną aš jau nuo jaunystės pradėjau lankyti, dar išvis instinktinį užuojausmą jam turėdamas ir nežinodamas, kas jį kada iš kokios priežasties supylė, tik iš mažo jau buvau girdėjęs pasakojant apie užkerėtas ir uždarytas jame labai dailias mergas; jog jis buvęs supiltas sterblėmis ir kepurėmis; jog jaučiai, su kuriais bandyta jį išarti, nugaišę ir t. t. Pajevonin su tėvais į atlaidus važinėdamas, vėliau susipažinau su Pajevonio piliakalniu, dar vėliau su Kaupiškių, arti Prūsų sienos, Rudaminos, Lakynų ir kt. Ant šitų kalnų, galiu drąsiai sakyti, susitvirtino mano lietuviškumas.“[23]

IŠ VEDIŠKOSIOS KOSMOGONIJOS

Ryškiausiai ją atspindi Rigvėdo himnas X.129, vienas iš Ričardo Mirono išverstų į lietuvių kalbą:

Nebuvo Nesančio nei Esančio anuomet,
Nebuvo oro, nei dangaus aukščiausio.
Ką dengė tai? Kas globė tai? Kame tai?
Vanduo ar buvo ten gilus, bedugnis?

Mirties nebuvo, Nemirtingo taipgi.
Nakties nebuvo, nei dienos šviesybės.
Be vėjo dvelkė Viena Tai savaime.
Išskyrus tai, daugiau nebuvo nieko.

Pradžioj tamsa vien tik tamsybę slėpė,
Vanduo tai visa buvo neišreikštas.
Kas ruošės būti, ką tuštybė dengė,
Tai viena gimė šilumos galybėj.

Ir Geismas ten, pradžioj, aikštėn iškilo.
Kuris Minties pirmoji sėkla buvo.
Širdy išminčiai paieškoję rado,
Kas Esantį su Nesančiu surištų.

Ir ištiesė skersai jie savo ryšį.
Viršus ar buvo, apačia ar buvo?
Gimdytojai ir gimdyvės ten buvo.
Aukštai – teikėjai, apačioj – galybės.

Kas žino tiesą? Kas ją pasakytų?
Iš kur pasaulis šis, iš ko jis gimė ?
Pirmiau dievų įvyko jo kūrimas.
Tad kas žinos, iš kur jis pasirodė?

21 *Ten pat*, 210.

22 Jonas Basanavičius. Apie senovės Lietuvos pilis. Iš: *Rinktiniai raštai*. Vilnius: 1970, p. 100.

23 Jonas Basanavičius. Mano gyvenimo kronika. Iš: *Baltos lankos*, 1997, p. 18–19.

Naujaupio piliakalnis (Kėdainių r.). 1934–1944 m. Saugoma LNM.
Balio Buračo fotografijos. Skelbta albume: Balys Buračas. *Lietuvos piliakalniai*. Sudarė Gytis Grižas. Vilnius: LNM, 2011.

Iš kur iškilo matomas pasaulis,
Ar kūrė jį kas nors, ar ne, tai žino
Tasai, kuris aukščiausią dangų sergsti.[24]

Taip šis himnas, priklausantis vėlyviesiems, filosofiniams Rigvėdo himnams, nusako pirminę visatos būseną, kurią galima pavadinti nuline, nuo kurios prasidėjo pasaulio kūrimas. Kosmogoniniai vėdų himnai, sukurti anksčiau už šį Sukūrimo himną, įvairiai aiškina žemės atsiradimą iš pirmapradžių vandenų. Pagal vieną versiją, žemę iš vandenyno dugno iškėlė šernu pasivertęs Pradžapatis, pagal kitą – žemė iškilo Vajui (Vėjui) sujudinus vandenis; dar kitas mitas teigia, jog pirmąjį žemės gumulą suplakė dėvų ir asurų (dievų ir demonų) tarpusavio grumtynių sukeltas vandenyno bangavimas. Tų versijų galima būtų išvardyti gerokai daugiau, bet aišku viena: visais atvejais padarinys tas pats – atsiradęs tvirtas pagrindas.

Vėdų poetai ir išminčiai nedavė ir nesistengė duoti vienintelio atsakymo, kas buvo tasai visatos judintojas, pirmoji priežastis ir kūrėjas, bet sukūrimo aplinkybes gana iškalbingai nusako Sukūrimo himnas. Šį himną galima laikyti vienu iš šaltinių, kuriame ryškėja vėdų mitologijos bei religijos savitumas, palyginti su Biblija, nesuvedamas į politeizmo ir monoteizmo priešpriešą, nes ir vėdantas, iš vėdų apmąstymo išaugusi filosofinė mokykla, vienovės doktriną grindžia įvairove.

Vėdų tyrėjai yra pastebėję, kad ankstyvieji Rigvėdo himnai kosmogoninius veiksmus sieja su įvairiais dievais, o vėlesnio, vadinamojo filosofinio laikotarpio himnuose, kaip ir „Atharvavėde“ bei upanišaduose, ryškėja mintis, jog visata remiasi vienu organizuojančiu principu, kuris tik reiškiasi įvairiais pavidalais. Tas vienas principas irgi pavadinamas įvairiai: tai ir Pradžapatis, kuris aukoja pats save, ir kosminis milžinas, pražmogis Purušas, ir šventoji kalba Vač, ir kt. „Atharvavėde“ dar labiau išryškėja panteistinis pradas, kai visatos judintoju tampa Brahmanas; kosminis kvėpavimas (vadinamoji prana); laikas (kala), amžinojo žirgo pavidalu šuoliuojantis aplink visatą.

Iš viso to aiškėja, kad vėdų filosofija neskyrė pernelyg daug dėmesio klausimui, kas buvo

24 *Dvylika Rig-Vėdo himnų*. Išvertė ir paaiškino Ričardas Mironas. Kaunas: knygyno „Studija“ leidinys, 1939, 65–66.

pirminis pasaulio judintojas, todėl, anot Francisko Kiuiperio, Dievo dalyvavimas kosmogonijoje „nėra esminis dalykas“, nes „pasaulis buvo sakralus pats savaime, ir jam sukurti kūrėjas nebuvo reikalingas“[25]. Šią tezę F. Kiuiperis plėtoja pasitelkdamas M. Eliadės veikalus „Kosmogoninis mitas“ ir „Šventoji istorija“, kurių apibendrinanti išvada būtų tokia: kosmogoninis mitas, kaip šventoji istorija, pabrėžia ne tiek Dievą kūrėją, kiek pačius pasaulėkūros įvykius, kurių pasekmes žmogus iki šiol tiesiogiai patiria.

Šiuo atveju tenka atsigręžti į vėdiškosios kosmogonijos motyvą, sutelkiantį pamatines vėdų filosofijos idėjas, – su dievu Indru siejamą kosmogoninį įvykį, kurį galima išskirti kaip centrinį. Pirminiuose vandenyse plūduriuojantis kosminis kalnas ar uola gali būti suprantama kaip pradinė užuomazga, slepianti savyje neišreikštus pasaulio pradus. Toji būsena tęsiasi tol, kol pasirodo dievas Indras – jis nudobia uoloje įsitaisiusį, gyvybės galias sukausčiusį, upių tėkmę užtvenkusį slibiną Vritrą; savo vėzdu (vadžru) pradaužia uolą ir paleidžia joje buvusias uždarytas karves, išvaduoja buvusią įkalintą saulę, paslėptą šviesą. „Įveikęs pasipriešinimo galias (*vṛtrani*), Indras savo didybe atskiria dangų nuo žemės“[26], – sakoma viename Indrui skirtame Rigvėdo himne. Kitąsyk Indras atlieka dangų remiančio pasaulio stulpo ir kartu Pasaulio medžio funkciją. O atsiskyrus dangui nuo žemės, kaip ir graikų mitologijoje, atsiranda erdvė po saule, pasaulis, šviesa atsiskiria nuo tamsos, ima tekėti upės, mūkdamos pasklinda paleistos karvės – vėdiškasis gausos ir gerovės simbolis. Indro demiurginis žygdarbis, F. Kiuiperio žodžiais tariant, „privertė visas pasaulio galias, visas esybes telktis aplink du būties polius“[27], kitaip sakant, atsirasti priešybėms ir dualizmui: viršus ir apačia, gyvenimas ir mirtis, gėris ir blogis. F. Kiuiperis pažymėjo, kad Indro dėl to negalima laikyti Kūrėju bibline prasme, nes Indras nieko nesukūrė, o tik išjudino savaiminį pasaulėkūros vyksmą, suteikė postūmį pasireikšti pirminėje užuomazgoje jau slypėjusiems būties pradams[28]. Tad vėdiškąją kosmogoniją įvardyti labiau tiktų žodžiu *kūrimasis* nei *kūrimas*.

Indrui pagarbinti skirta apie ketvirtadalis iš 1028 Rigvėdo himnų, ir jau vien tai liudytų išskirtinę šio dievo vietą vediškajame panteone. „Indras yra mylimiausias, populiariausias, galingiausias ir antromorfiškiausias arijų tautos dievas-didvyris“, – rašė R. Mironas, pirmasis Lietuvoje išvertęs iš vedų kalbos į lietuvių kalbą dvylika RV himnų, iš kurių vienas skirtas Indrui, ir parašęs jiems paaiškinimus[29]. Indro išskirtinumą bylotų ir tai, kad jo tėvas yra patsai dangiškasis tėvas Djausas (*Dyaus*), atitinkantis graikų Dzeusą ir romėnų Jupiterį. Išvaduodamas iš uolos saulę ir iškeldamas ją į dangų, Indras atliko kosmogoninį žygdarbį, veiksmą, kuris tebesikartoja kiekvieną rytą ir kasmet per žiemos saulėgrįžą. Vakare ir rudenį nusileidžianti saulė reiškia tamsos, mitinio chaoso sugrįžimą, o iš ryto ir pavasarį patekanti – naujos šviesos ir naujo pasaulio pradžią.

Gyvybinių pradų, gyvybės galių išlaisvinimas, įveikus Vritrą ir perskėlus uolą, atveria vartus pasireikšti viskam, kas glūdėjo neišreikšta – visam pasaulio ir gyvybės formų margumynui. Reikšminga, kad tuo pačiu veiksmu – savo vadžro smūgiu, atvėrusiu erdvę skleistis būties įvairovei, Indras kartu pritvirtino, „prikalė“ ligi tol vandenyse plūduriavusią žemę – taip pasaulio pastovumas ir visatos sukimosi tvarka (*ṛta*) buvo susieti su gyvenimo ir pasaulio įvairove, todėl įvairovės griovimas yra kartu ir pasaulio griovimas. Taigi Indras reikšmingas ne pats savaime, o dėl savo atlikto kosmogoninio žygdarbio, sutelkusio ištisą pluoštą kosmogoninių archetipų, precedentų, nuo šiol cikliškai atsikartojančių pasaulio raidoje.

COSMOGONY AND THE MOUNTAIN

Antanas Gudelis

50 years ago, philological students and graduates of Vilnius University formed the ‘Friends of India’ fellowship. Members were not only fascinated with India’s spiritual culture, attempted to compare the mythologies of Lithuania and the Vedas, but also used it as a source for drawing inspiration to grow the Lithuanian spirit. Over time, the activities of the fellowship became one of the sources for the *Sąjūdis* in the late 20th c. in Lithuania, a movement for the country’s freedom. In addition, the fellowship’s Chair was one of Lithuania’s most famed orientalists, Ričardas Mironas, who was the first to translate some hymns of the Rig Veda into Lithuania prior to WWII. This article quotes Ričardas Mironas’ translations, which inspired the intelligentsia of the period. Also, some similarities of Vedic mythology to Lithuanian mythology are examined: images of world creation, the mythic World Mountain, World Tree, etc.

25 Ф. Б. Я. Кёйпер. *Труды по ведийской мифологии*, p. 28.

26 *Ten pat*, p. 121.

27 *Ten pat*, p. 163.

28 *Ten pat*, p. 29.

29 *Dvylika Rig-Vėdo himnų*. Išvertė ir paaiškino Ričardas Mironas, p. 46.

PILIS: ISTORINĖ TIKROVĖ ŠIAPUS IR ANAPUS MŪRO

Kas yra pilis, suprantame skirtingai. Tai priklauso nuo mūsų žinių, vertybinių nuostatų, požiūrio į istoriją ir praeitį. Vilniaus universiteto viduramžių istorikas Vytautas Volungevičius, savo pilies tyrinėjimus jau apibendrinęs monografijoje „Pilies šešėlyje“[x], teigia, kad apie pilį Lietuvoje galime pradėti kalbėti nuo XIII a. pabaigos–XIV a. pradžios, kai atsirado valdančioji dinastija, valdovo domenas ir buvo sukaupti pakankami ūkiniai ištekliai – susiformavo stambioji žemėvalda. Tik organizacine ir politine prasme sudėtinga bendruomenė galėjo kurti pilį. Statyti pilis buvo išskirtinė valdovo teisė. Ir vėliau atsiradę ne valdančiosios dinastijos pilys taip pat galėjo būti statomos tik su valdovo leidimu. Didžioji jų dalis buvo medinės. Įspūdingos pilys reprezentavo valdovą ir sudėtingą vidaus tvarką. Tai buvo sakrali, teisingumą ir tvarką užtikrinanti vieta, kur negalėjo būti smurtaujama. Klausinėjo Lina Leparskienė.

Vytautas Volungevičius. 2015 m. Alinos Ožic nuotrauka.

■ *Kuri iš lietuviškų pilių (o gal tik piliakalnių) turi stipriausią simbolinį krūvį kaip atminties vieta? Ar tai Trakų pilis? Gal Voruta – Lietuvos ankstyvojo valstybingumo simbolis? O gal Margirio Pilėnai?*

Taip, pilį puikiausiai galima pavadinti *atminties vieta*, ypač kai kalbame apie kokį nors konkretų objektą, nebūtinai iki mūsų dienų išsaugojusį materialiąją formą. Paveikiausias, žinoma, yra Trakų pilies vaizdinys. O štai Voruta, mano supratimu, yra kelių žmonių, norėjusių surasti pagrindinę Mindaugo būstinę, projektas. Tai, kas vėliau buvo pradėta statyti[1], vertintina kritiškai. Vis dėlto daugumai žmonių Vorutos pavadinimas nieko nesako. Nors Pilėnų pilies gynimo istorija žinoma iš XIV a. šaltinių[2], didvyriškas Pilėnų įvaizdis, mano manymu, susiformavo sovietmečiu, tam įtakos turėjo Vytauto Klovos opera „Pilėnai“[3]. Diskutuodami apie šį įvykį mes tarsi sprendžiame ir savo šiandienos problemas. Istorikų bendruomenėje naujausią šio įvykio versiją pateikė Darius Baronas ir Dangiras Mačiulis[4]. Turime skirtingas vertinimo trajektorijas, o kurį pasakojimą priimsime, sprendžiame mes patys, remdamiesi savo vertybinėmis nuostatomis. Po to galime diskutuoti, gerbdami vienas kitą.

x Vytautas Volungevičius. *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.* V.: Lietuvių katalikų mokslo akademija, VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai“, 2015, 468 p.

1 Manoma, kad Mindaugo pilies Vorutos vieta buvusi prie Anykščių, ant Šeimyniškėlių piliakalnio. Istorijoje Voruta minima kaip pilis, kurioje 1251 m. Mindaugas apsigynė nuo Tautvilo antpuolio. 2016 m. rajono valdžios iniciatyva ten pradėta statyti medinė pilis, tačiau 2017 m. šie darbai nutraukti.

2 Apie 1336 m. vasario 25 d. vykusį Pilėnų pilies, stovėjusios Trapėnų žemėje, puolimą raše kronikininkas Vygandas Marburgietis. Jo metu žemaičiai ypač narsiai gynėsi, bet, nematydami vilties atsilaikyti, galiausiai patys pasirinko mirtį: „Pagonys, <...> nesitikėdami, kad galės išlaikyti pilį, sumetė į ugnį be galo didelius turtus ir patys išsižudė: sako, kad ten viena pagonė senutė kirviu šimtą jų užkapojo, o vėliau ir pati galvą susiskaldė.“

3 Opera parašyta 1955 m., pirmąkart pastatyta – 1966 m.

4 Knygoje „Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda“ (V.: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, 644 p.) pateikiama versija, kad Margirio pilėnai iššudė vienas kitą apimti panikos, o ne didžiadvasiškumo.

Trakų salos pilis. XX a. 3–4 deš. Balio Buračo nuotrauka. Saugoma Vytauto Didžiojo karo muziejuje.

Gal ieškodami Vorutos tarsi bandome surasti dar vieną „sostinę“? Ir ta sostinė suvokiama kaip pilis?

Ten tikrai nebuvo jokios sostinės. Viduramžių valdymas apskritai neturėtų būti suvokiamas kaip valdovo gyvenimas sostinėje. Valdovas nuolatos keliavo, taip įtvirtindamas savo valdžią. Vorutą šiandieninėje istorinėje sąmonėje matau kaip projektą. Keli istorikai ir archeologai susidomėjo šaltiniuose minima Voruta, kaip Mindaugo pilimi, ir pabandė ją lokalizuoti, atliko archeologinius tyrimus Šeimyniškėlių piliakalnyje (Anykščių raj.). Nežinau, kas pasiūlė ten stovėjusią pilį atstatyti, bet vietinė valdžia šia idėja susidomėjo... Dar sugrįžkime prie Trakų, kur vežame visus turistus. Santykis su šia pilimi ryškiausiai atskleidžia mūsų istorinės sąmonės žemėlapį. Pripažinkime, kad nesame įsisąmoninę, kaip ši pilis pasiekė mūsų dienas. Esame matę XIX a. Trakų istorinio kraštovaizdžio piešinius, paveikslus, tarpukario ir XX a. 6–8 dešimtmečio nuotraukas, taip pat žinome Mairono eilėraštį, kuris primena, kad ilgą laiką tebuvo likę Trakų pilies griuvėsiai. Tačiau dabar turime visiškai atstatytą objektą, kuris pasakoja ne tik apie viduramžius, bet ir apie XX a. vyravusias praeities interpretacijas ir ideologijas. Įdomu, kad Trakų salos pilies atstatymu rūpinosi Lietuvos komunistų partijos pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus. Paradoksalu, kad sovietmečiu ši pilis suvokta kaip feodalinio laikotarpio simbolis, primenantis vargšės liaudies priespaudos laikus, o atstačius ji įprasminta kaip lietuvių kovos su vakarų feodalais – Kryžiuočių ordinu – simbolis. Kartais mes to neįsisąmoniname.

Ar mūrinės Trakų pilies vaizdinys neužgožia mūsų medinių pilių, jų reikšmės mūsų istorijai?

Gal ir užgožia. Bėda ta, kad apie medines pilis mes mažai ką galime pasakyti... Tiesiog tokių pilių mes neturime, tik bandome įsivaizduoti, išgalvoti. Ir Vorutos atvejis atskleidžia, kad šiandieniniams savo poreikiams tenkinti pasitelkiame nepagrįstas fantazijas. Karštligiškai norime, kad *kas nors* mums bylotų apie pagoniškos valstybės palikimą, jos didybę. Bet juk medinės pilys buvo ir krikščioniškoje valstybėje. Didžioji dalis Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (toliau – LDK) pastatų, taip pat ir pilys, buvo mediniai. Iki XVIII a. beveik visa Vakarų Europa – medinė. Kita vertus, iki šių dienų išlikusios Viduramžių pilys ir bažnyčios liudija, kad ten būta daug daugiau mūro. Mūro statinių atsiradimas ir plitimas tiesiogiai priklauso nuo geologinių sąlygų ir nuo technologijų išmanymo. Neatsitiktinai Vytautas Didysis XV a. pradžioje kvietėsi mūrininkus iš Vokiečių ordino. Vadinasi, tokių specialistų (amatininkų) čia nebuvo ar buvo per mažai.

Turbūt didžiausia lietuvio maironiška svajonė – prikelti senolį iš kapų milžinų, kad jis papasakotų apie praeitį... O kaip su piliakalniais? Dalis mūsų įsivaizduojame, kad lietuviai buvo labai karingi, tad ant kiekvieno piliakalnio stūksojo medinė pilis. Iš tiesų, kiekvienas piliakalnis turėjo savo paskirtį, bet vis tiek įdomu, koks buvo jų ryšys su pilimis ir su valstybingumu?

Jau Jonas Basanavičius XIX a. pabaigoje viename savo tekstų aiškino, kad žodis *piliakalnis* kilo ne nuo *pilies*, o nuo veiksmažodžio *pilti*. Tarsi paprastoje etimologijoje slypi skirtingų interpretacijų galimybės. Turime beveik tūkstantį piliakalnių, kai kas jų gausumą Lietuvos teritorijoje bando paaiškinti lietuvių kovingumu, karingumu. Bet nepamirškime, kad tie piliakalniai nėra vienalaikiai. Pirmieji atsiranda senajame geležies amžiuje – I tūkstantmetyje prieš Kristų. Jų juk nesiesime su pilimis. Ten buvo gyvenvietės centras, įtvirtinimai, tačiau tik patys paprasčiausi – vadinamoji vertikalioji konstrukcija, kai į žemę sukalami rąstai ir suformuojamas aptvaras. Vieni įtvirtinimai buvo sudėtingesni, kiti paprastesni. Nemanyčiau, kad tai vadintina pilimi, nes pilis yra sudėtingesnės visuomenės kūrinys. Tik organizacine ir politine prasme sudėtingesnė bendruomenė gali įkurti pilį.

Man asmeniškai įdomi istoriko Tomo Baranausko mintis apie tai, kad piliakalniai buvo sakralios, bendruomenės kulto vietos. Šiuos dalykus reikia įdėmiai tirti. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad dabartinė Lietuva – jos teritorija ir samprata – atsirado tik XX a. pradžioje. Visiškai kas kita – baltų teritorijos, egzistavusios I tūkstantmetyje prieš Kristų ir I mūsų eros tūkstantmetyje. Kodėl šioje erdvėje (ypač rytinėje Lietuvos dalyje) turime tiek daug šių archeologinių paminklų, gali padėti suprasti ir geologiniai, geografiniai faktoriai. Štai Estijoje mažiau piliakalnių ne todėl, kad jie buvo mažiau kovingi. Pažiūrėkime į jų gamtą – ten gi pelkynai, vadinasi, prieš kelis šimtus metų būta daugybės ežerų, tai lėmė kitokį bendruomenių pasirinkimą, kur gyventi ir kaip gintis.

Gal kai kurie piliakalniai liudija politinę valstybės brandą? Turiu omenyje genčių konsolidavimąsi, kolektyvinę politinę organizaciją, apie kurią kalba, tarkim, 1219 m. lietuvių žemių kunigaikščių taikos sutartis su Voluine[5]?

Piliakalniai – gentinės visuomenės produktas. XIII a. pirmosios pusės gentinė visuomenė ar visuomenės, gyvenusios dabartinėje Lietuvos teritorijoje, neturėjo tokios politinės organizacijos, kokia buvo to meto Vakarų Europoje, – su valdančiąja dinastija ir aplink ją susitelkusia diduomene. Politinė branda siejama su laipsnišku valdžios institucionalizavimu, mokesčių sistemos formavimusi, stambiąja žemėvalda. Viso to nesiečiau su piliakalniais.

Bet gal kai kurie piliakalniai yra tarsi jungiamoji grandis tarp gentinės ir politiškai organizuotos visuomenės?

Tam tikras tęstinumas yra. Štai paminėjai 1219 m. sutartį, kurioje išvardinti keliolika Lietuvos, Žemaitijos ir Deltuvos kunigaikščių. Akivaizdu, kad jie priklausė gentinės visuomenės elitui, buvo genčių vadai. Žinoma, jų teritoriniai centrai ir buvo piliakalniai. Ten buvo įtvirtinimai, genties centras, jėgos branduolys – vieta, kur buvo kaupiamas visuomenės elito turtas. Tai kunigaikščio (kunigo) ir jam ištikimų vyrų (kariaunos) turtas.

Vis dėlto pilimi ant tų piliakalnių buvusių įtvirtinimų nevadintum?

Aš ne. Tai įvardijimo klausimas, aš sakyčiau, kad pilys atsiranda vėliau. Kiti tam nepritaria. Iš tiesų, kas gali pasakyti tikslią datą, kada vienas reiškinys baigiasi, o kitas prasideda? Kada apraiškos virsta reiškiniu? Manau, kad pilys Lietuvoje atsiranda XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje, kai susiformuoja valdančioji dinastija, valdovo domenas, kuris gali sutelkti ūkinius išteklius, sukurti tokią tvarką, kuri priverstų kitus dirbti, t. y. sutelkti visuomenę organizuotam darbui. Sudėtingos politinės organizacijos branduolį sudaro valdovas su sau artima aplinka (giminaičiai ir draugai). Būtent jie priversdavo kitus žmones dirbti, statyti pilis, o laikui bėgant šie žmonės tapdavo pavaldžiais piliai, kuri turėjo jai priklausančią teritoriją. Šiuo atveju turime sudėtingą kelių pakopų organizaciją – galios branduolį, teritoriją ir jai pavaldžią visuomenę.

O kokia buvo tuometinės gentinės visuomenės socialinė struktūra?

5 1219 m. lietuvių žemių kunigaikščių taikos sutartis su Voluinės kunigaikštiene, globojusia du mažamečius sūnus Danilą ir Vasilką, atskleidžia kolektyvinę hierarchizuotos diduomenės, kunigaikščių valdžią Lietuvoje: „Dievui liepus, lietuvių kunigaikščiai atsiuntė pas didžiąją kunigaikštienę Romanovienę ir Danilą, ir Vasilką, dovanodami taiką. Lietuvių kunigaikščių vardai: šie vyriausieji – Živinbudas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujoto brolis Viligaila; o žemaičių kunigaikščiai – Gerdvilas, Vykintas; o Ruškaičiai – Kintibutas, Vambutas, Butautas, Vyžeikis ir jo sūnus Višlius; Kintenis, Plikienė; o Bulevičiai – Vismantas, jį nužudė tas Mindaugas ir vedė jo žmoną, ir jo brolius išžudė: Gedvilą ir Sprudeikį; o Deltuvos kunigaikščių vardai – Judeikis, Pukeikis, Bikšys, Lygeikis. Šie visi kunigaikščiai suteikė taiką kunigaikščiams Danilai ir Vasilkai, ir žemė buvo rami“ (Vertė D. Baronas).

Svarbiausias momentas buvo kariaunos, elitinių karių sluoksnio atsiradimas. XI–XII a. ši ypatinga socialinė grupė jau egzistavo šiandieninėje Lietuvos teritorijoje. Būtent iš genties vadą supusios kariaunos kilo diduomenė. Tai truko gana ilgą laiką, todėl sunku nurodyti tikslią datą. Net ir Gedimino laikų kunigaikštystė dar buvo pusiau barbariška. XIV a. mes matome tokią Gedimino Lietuvą, kuri, kaip įvardija istorikas Kristoferis Rouvelas (Christofer Rowell), kyla tarsi iš ūkų[6]. Europoje tuo metu kuriami įstabūs literatūros ir dailės kūriniai, o čia visuomenė dar barbariška. Ji gyvena vadovaudamasi kitokiomis taisyklėmis, kitokia pasaulėžiūra.

Gal toje visuomenėje buvo daugiau asmeninės laisvės?

Laisvė yra sąlyginis dalykas, ypač jei kalbame apie viduramžių Europą. Iš esmės, visos socialinės grupės buvo savotiškai laisvos. Žinoma, jas vertindami neturime primesti savo pasaulėžiūros: jei remsimės savo teisės, teisingumo ir laisvės samprata, apie tą visuomenę susidarysime klaidingą įspūdį... Valstybė, siekdama užtikrinti savo išlikimą, turėjo pajungti joje gyvenančius žmones sau. O kai kalbame apie valstybę, tai pirmiausia turime omenyje valdovą ir jo aplinką, tam tikras besiformuojančias institucijas, teritorinę organizaciją. Taigi, aš pilį suvokiu kaip tam tikrą organizacinį vienetą, lokalios teritorijos centrą. Pajungiami ir organizuojami žmonės praranda savo ankstesnes laisves, tačiau būtent taip kuriama tų laikų politinė organizacija, kuri suprantama kaip valstybė. Tai buvo ilgai trukęs procesas, kuris skirtingose LDK žemėse vyko skirtingu laiku. Tikrojoje Lietuvoje – tarp Nemuno ir Neries upių buvusiame valstybės branduolyje, kur buvo valdovo domenas – pilių ir dvarų tinklas XIV–XV a. buvo tankiausias. Tai rodo šios teritorijos išskirtinumą valstybėje. Valdovas galėjo užtikrinti, kad šio krašto žmonės dirbtų, mokėtų mokesčius, duokles, patarnautų, priimtų keliaujantį valdovą ir jo aplinką. Tad didžiausia valstybės kūrimo našta teko žemdirbiams, valstiečiams.

Kalbėdami apie valstybę ir laisvę, susiduriame su prieštaringomis nuomonėmis. Iš vienos pusės, pasigirsta nuomonių, kad esą buvę „Baltų Atlantidos“ laikai, kai žmonės (baltai) buvo laisvi, taikūs ir nieko nestokojo. Bet nepamirškime, kad tada dar neegzistavo tokia valstybė, kokią mes turime, vertiname ir gerbiame dabar. Valstybė kuriama ilgus šimtmečius. Valstybingumo istorija yra prakaito ir kraujo istorija, nes ji statoma ant kažkieno pečių. Pilis padėjo organizuoti žmones, tapo traukos centru. Nemanau, kad tokią funkciją atliko piliakalniai. Tai buvo svarbūs teritorinės, bet ne valstybinės struktūros elementai.

Pradėjome kalbėti apie karių luomą. Valdovas juos patraukia į savo pusę, jie atlieka savo karines pareigas ir gauna privilegijas. XIV a. dar nėra vasalinių santykių Lietuvoje, net ir Vytauto santykis su besiformuojančia bajorija paremtas daugiau žodiniu susitarimu, o ne feodaline sutartimi, kaip to meto Europoje. Tad kariai taip pat tampa neatsiejama pilies dalimi?

XII a. šaltiniuose minimos Lietuvos kariaunos nebuvo išskirtinis reiškinys to meto Vakarų Europos kontekste. Įdomu, kad kai kurie Europos istorikai mano, jog senjoro ir vasalo santykiai kilo iš kunigaikščio ir kariauninkų ryšio, t. y. juos grindė ankstesnės, ikikrikščioniškos visuomenės socialinė struktūra. Vis dėlto senjoro ir vasalo ryšys pirmiausia laikytinas krikščioniškos feodalinės valstybės reiškiniu. Kunigaikščio ir jo kariauninkų žodinis susitarimas – gentinės visuomenės socialinis institutas. Šie ryšiai buvo įtvirtinami abipuse žodine sutartimi – garbės žodžiu, įsipareigojimu, priesaika, o viduramžių Europos feodalinėse valstybėse XI–XV a. sudaroma raštiška senjoro ir vasalo sutartis, numatomi abipusiai įsipareigojimai. Senjoras suteikdavo valdą, o vasalas įsipareigodavo, esant reikalui, jam padėti patarimu ar veiksmu. Lietuvoje senjoro ir vasalo ryšio nėra nei XIV a., nei XV a. Šiokias tokias užuomazgas galime įžvelgti nebent XV–XVI a. sandūroje.

Vis dėlto kuo išsiskyrė kariaunos ir valdovo santykiai Lietuvoje?

XI–XII a. lietuvių kariauna jau tikrai veikė rytiniame Baltijos jūros regione, nors aplinkinėse baltų gentyse mes jos dar nematome. Kariauna tapo valstybės pagrindu, ir jos egzistavimas rodo sudėtingesnius visuomenės santykius. Iš pradžių kariauna buvo valdovui ištikimų asmenų grupė, kuri XII–XIII a. dalyvaudavo kariniuose žygiuose, vėliau ji peraugo į patariamąjį organą. XIII–XIV a. sandūroje pradėjo formuotis didžiojo kunigaikščio taryba, sudaryta iš artimiausių valdovui asmenų. Žinome vieną raštišką liudijimą iš Vytenio laikų, kai jis priėmė sprendimą, pasitaręs su savo taryba. Didžiojo kunigaikščio taryba buvo ir Gedimino laikais. Vytautas Didysis turėjo iš artimų ir patikimų asmenų sudarytą tarybą, kurią sudarė didikai, ėję pareigas didžiojo kunigaikščio dvare. Tikriausiai Vytauto laikais taryba skilo į didžiąją ir mažąją.

6 S. C. Rowell. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva – pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*. V.: Baltos lankos, 2011.

Tačiau svarbu dar kartą pabrėžti, kad LDK neturėjome formalaus senjoro ir vasalo ryšio, vasalinius ryšius įrodančių dokumentų, kuriuos tuo metu turėjo Vakarų Europa. Toks viduramžių Lietuvos išskirtinumas.

Gal pasitikėjimas buvo grindžiamas kitais dalykais. Pavyzdžiui – paveldėta ištikimybe. O gal galima kalbėti apie to meto Lietuvoje gyvavusius klanus?

Kalbėti apie klanus istoriškai nebūtų korektiška. Jie gana ilgai lėmė Škotijos socialinę organizaciją. O čia egzistavo ypatingi ryšiai tarp valdovo ir diduomenės, jais buvo suinteresuotos abi pusės. Kita vertus, nebuvo tokių vasalinių santykių pakopų, kaip Vakarų Europoje, kai kieno nors vasalas buvo ir kieno nors senjoras. XIV–XVI a. kariuomenės branduolį sudarė bajorai ar didikai. Karas buvo to laiko kasdienybė, todėl karinė tarnyba buvo vienintelė kilmingųjų pareiga, kurią jie patys atliko ir, priklausomai nuo valdytų žemių ir valstiečių skaičiaus, parengdavo ir siųsdavo į karą raitelius.

Ar mūro pilių atsiradimą dera vertinti kaip naują reiškinį? Kada pradedamos statyti mūrinės pilys? Ką tokiu veiksmu valdovas praneša pasauliui?

Mes turime labai mažai šaltinių, kurie galėtų papasakoti apie pilių statymo procesą. Bet jei vertinsime valstybės branduolio pilis – Vilnių, Trakus, Krėvą, Gardiną, Kauną, Medininkus, Lydą, – be abejonės, šių pilių statyba reprezentavo valdovo galią. Tose pilyse ir aplink jas išsidėsčiusiuose dvaruose Tikrojoje Lietuvoje buvo sutelkta ekonominė valdovo bazė, čia jis galėjo sutelkti gausiausius išteklius – žmonių jėgą, žinias, administraciją. Kalbant apie statybas, reikia atsižvelgti ir į gamtines sąlygas, ir į technologijos išmanymo lygį. Riedulių Lietuvos žemės paviršiuje mažai, todėl daugiausiai statytos pilys iš plytų, nors mūre pasitaiko ir stambesnių akmenų. Kas nors turėjo mokėti degti plytas, reikėjo specialistų, mūrininkų, išmanančių amatą. Apskritai mūrinių pilių statymas to meto visuomenei turėjo daryti įspūdį. Žmogus turėjo suprasti, kad tokius dalykus gali sukurti tik valdovas. Taigi pilys rodė išskirtinę valdovo galią.

Ją turėjo matyti ne tik savi, bet ir kitos šalys...

Taip, valdovas turėjo parodyti, kad jis yra lygiavertis kaimynams. Flamandų riteris ir žvalgas Žiliberas de Lanua (Guillebert de Lannoy) XV a. pradžioje net du kartus lankėsi Trakuose ir savo atsiminimuose aprašė Trakų miestą ir pilis, Vilnių ir, kaip spėjama, Punios pilį. Įspūdingiausias jo matytas dalykas, jo paties žodžiais tariant, prancūziškąja maniera pastatyta Trakų salos pilis. Medinė Punios pilis ant piliakalnio vargu ar paliko jam didelį įspūdį, turint omenyje, iš kokio krašto jis buvo kilęs. Vilniaus pilį jis apibūdino kaip pastatytą iš mūro ir medžio[7]. Prisiminkime, kad 1418 m. Vilniuje vykęs gaisras sunaikino Žilibero de Lanua matytą medinį miestą ir pilį. Tai, kad Vilniaus pilis XV a. pradžioje buvo tik iš dalies mūrinė, rodo, jog pastatyti mūro pilį iš tiesų buvo labai brangu. Na, o medžio buvo apsčiai.

7 Žilibero De Lanua kelionių aprašymą žiūrėti http://professeurs.lt/wp-content/uploads/2014/10/G_de_Lannoy_keliones_aprasymas.pdf

Šeimyniškėlių (Vorutos) piliakalnis (Anykščių r.). XX a. 3 deš. Nežinomo autoriaus nuotrauka.
Saugoma A. Baranausko ir A.Vienuolio-Žukausko memorialiniame muziejuje.

O kaip dėl vadinamųjų senųjų Lietuvos sostinių – Kernavės, Senųjų Trakų ir Vilniaus? Ką pasakoja ten stovėję pilys, ką jos reprezentavo?

Tebūnie tai sostinės. Nors žinome, kad viduramžiais kalbėti apie sostinę nėra korektiška. Kernavę pirmiausiai turime sieti su Traideniu, apie jį, Kernavę ir to laiko Lietuvą knygą yra parašęs Artūras Dubonis[8]. XIII a. Kernavės piliakalniai sudarė ištisą kompleksą, šalia jų buvo įsikūręs miestas. Žinoma, čia būta Traidenio valdžios centro. Senieji Trakai buvo svarbi Gediminaičių dinastijos valdžios vieta, pilis. Vytautas savo gimimo vietoje vėliau įsteigė benediktinų vienuolyną, kuris tam tikra prasme užtikrino pilies tęstinumą. Apskritai viduramžiais pilis buvo neatsiejama ir nuo šventovių. Atkreipkime dėmesį į Vilniaus pilių ir katedros kompleksą, Kauno pilį. Taigi, pilį matome kaip sudėtingą erdvę – sakralinės ir pasaulietinės valdžių susitelkimą. Tačiau Kernavė ir Vilnius skiriasi kaip diena ir naktis. Vilniaus pilis – tai valdovų rezidencijos vieta, kur yra sutelkti visi to laiko svarbiausi pastatai, reprezentuojantys valdžią. Pilies vidinio pasaulio sudėtingumas architektūrine ir funkcine prasme taip pat rodo ir valdžios sistemos sudėtingumą. Kernavėje savo mediniuose įtvirtinimuose reziduojantis Traidenis – tai minėtos gentinės visuomenės reiškinys, o Senieji Trakai, kur mes turime išlikusį vienuolyną, vėl kitokie, Senųjų Trakų vidinė infrastruktūra nustojo plėtotis ir neišsivystė į sudėtingą kompleksą. Galiausiai turime Vilniaus pilių kompleksą. Lietuvos mastu tai buvo centrinė valdovo galios vieta, kur susipynė sakralinė ir pasaulietinė sferos.

Ar galime kalbėti apie sostinę, kai nėra miesto?

Čia dar viena sudėtinga problema. Ankstyviausiu Lietuvos istorijos periodu (XIII–XIV a.) Lietuvoje būta miesto tipo gyvenviečių, protomiestų, tačiau jie buvo maži, didžioji dalis gyventojų vertėsi žemdirbyste. Kalbėdami apie miestus, turėtume išsiaiškinti du dalykus – kas yra miestas ūkine ir teisine prasme. Kernavėje ir Senuose Trakuose būta tik miesto užuomazgų: čia matome amatininkų susitelkimą ir gatvių tinklą. Tačiau šios miesto tipo gyvenvietės nebuvo išplėtotos ir galiausiai sunyko. Tuo tarpu Vilniuje miestas egzistavo: XIV a. čia formavosi rusėniškas ir katalikiškasis miestai, 1387 m. Jogaila Vilniui suteikė savivaldą – Magdeburgo teisę. Vėliau LDK ši teisė buvo suteikta kitiems miestams (Kaunui, Brastai, Trakams), ir tai paskatino jų vystymąsi. Miesto plėtrą stimuliavo ir jame esanti valdovo pilis, nes čia atvykstantis valdovas ir jo aplinka skatino vartojimą. Taigi, matome abipusį miesto ir pilies santykį. Taip pat galime pastebėti, kad pilies sunykimas turi ryšį ir su gyvenvietės sunykimu ar menka tolesne jos plėtote.

Pirmosios mūrinės pilys – aptvarinės. Jos juk visų pirma skirtos gynybai, ne reprezentacijai?

Kai kuriais atvejais galima sakyti, kad viena ar kita pilis buvo daugiau skirta gynybai: ten galėjo slėptis gyventojai, telktis karinės pajėgos. Bet manau, kaip ir piliakalnių atveju, tos pilys galėjo atlikti daugybę funkcijų. Dar galima kalbėti apie tų funkcijų paskirstymą. Pavyzdžiui, Trakų salos pilis buvo statyta tikrai ne gyventojams slėptis. Aptvarinės pilys susijusios su gynyba, apsauga, tačiau nepamirškime, kad jos taip pat reprezentavo valdovą. Jose būta gyvenamųjų bokštų, kuriuose valdovas su savo palyda apsistodavo kelionių po valstybę metu.

Kokie yra pirmieji aiškūs šaltiniai, liudijantys apie leidimą statyti pilį?

Yra viena XIV a. pabaiga datuojama privilegija, kuria Ostrogo pilis (dab. Ukraina, Voluinė) duodama valdyti garsiojo Konstantino Ostrogiškio protėviui Danilui. Visgi manoma, kad tai yra vėlesnis falsifikatas. Mes žinome, kad tai buvo viena pagrindinių tos giminės pilių, kuri davė pradžią Ostrogiškių pavardei. Šiaip tokios privilegijos atsiranda XV a. pabaigoje–XVI a. pirmoje pusėje, kai valdovas tarp kitų dalykų suteikia teisę pasistatyti ir pilį. Tokie dokumentai įrodo, kad pilies statyba buvo išskirtinė teisė.

Ar gali būti, kad Vytauto privilegijos buvo suteikiamos žodžiu? Jų ne tiek daug išliko. Gal tarp jų buvo ir privilegijos pilims statyti?

Vytauto privilegijų nėra išlikę daug. Tačiau vėlesni rašytiniai šaltiniai ir juose minimos Vytauto privilegijos, įvairūs kiti dokumentai liudija, kad jų būta daugiau. Žodiniai tam tikros naujos tvarkos nustatymai gal ir galėjo būti, bet nieko konkretaus apie tai pasakyti negalime. Valdovo privilegijos suteikimas didikui pasistatyti pilį rodo, kad kilmingasis buvo ūkiškai pajėgus ir turėjo savų interesų. Galvoju, kad XIV–XV a. Lietuvos socialinis elitas (didikai, bajorija) dar neturėjo tokių ūkinių išteklių, kad pajėgtų statytis tai, kuo disponavo valdovas. Tokių ambicijų atsiradimas rodo išskirtinį didiko statusą ar bent jau pretenzijas į jį. Tik turint pakankamai išteklių buvo galima imtis

8 Artūras Dubonis. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje (1268–1282).* Vilnius: LII leidykla, 2009, 241 p.

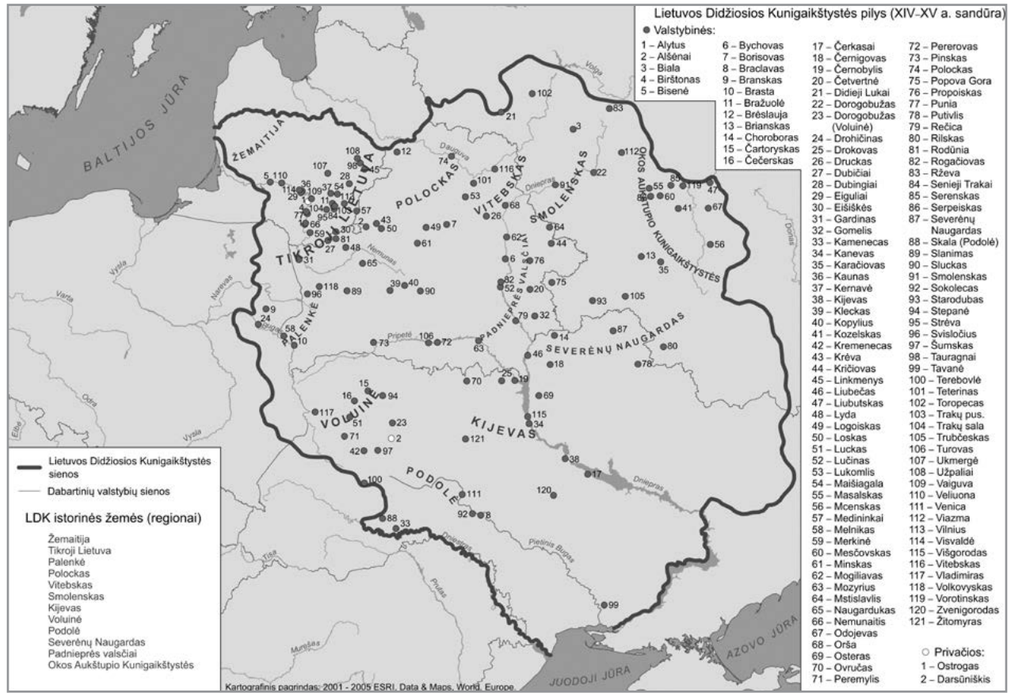

1 žemėlapis. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pilys (XIV–XV a. sandūra).

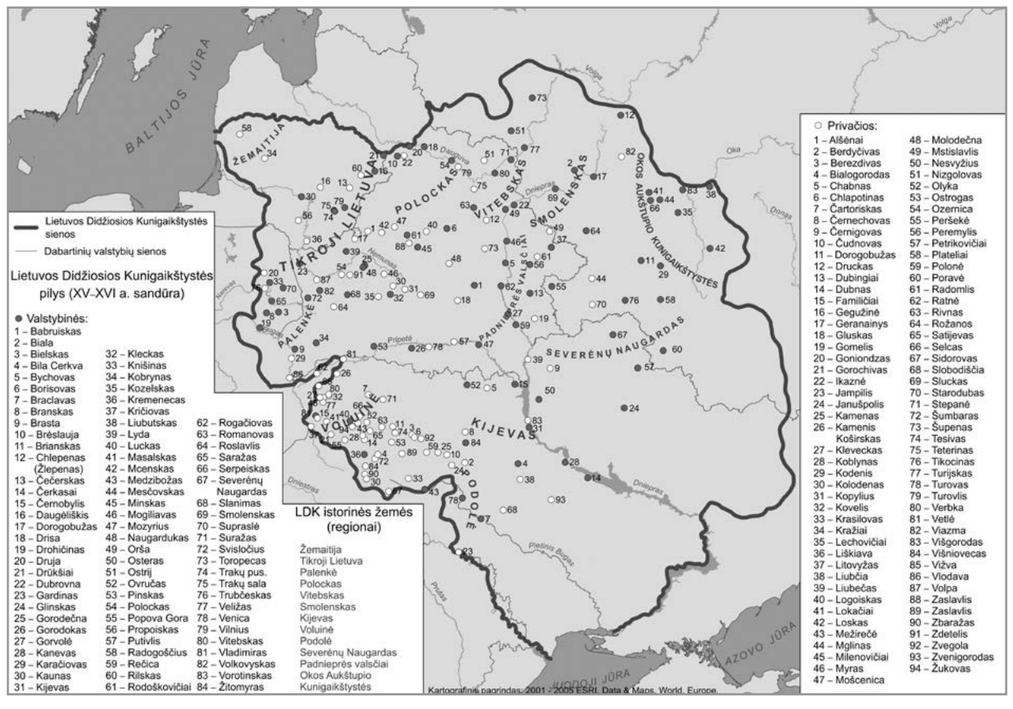

2 žemėlapis. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pilys (XV–XVI a. sandūra). Parengė V. Volungevičius.

pilies statybų. Šie ištekliai sukaupiami, atsiradus stambiajai žemėvaldai ir susiformavus tam tikrai savimonei. Didikai, statydami pilį, tarsi kopijuodavo valdovą ir reikalavo sau privilegijų. Pirmieji tai pradėjo daryti ne Gediminaičių kilmės kunigaikščiai XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Po to didikai ir galiausiai – bajorai.

Kokios kitos kunigaikščių ir didikų giminės, be Gediminaičių, statė mūrines pilis?

Kaip minėta, iš pradžių statyti pilis buvo išskirtinė monopolinė valdovo teisė, vadinamoji regalija, vėliau atsirado ne valdančiosios dinastijos pilys, bet ir jos turėjo būti statomos tik su valdovo leidimu. Vakarų Europoje regalijos buvo aiškiai suformuotos ir užfiksuotos, o LDK mes turime tik jų užuomazgas, netiesiogines užuominas. Dar reikia atkreipti dėmesį, kad XV a. pradžioje LDK buvo vos keliolika mūro pilių, ne ką daugiau ir XVI a. Netgi garsioji Kijevo pilis buvo medinė. Kai didikai pradėjo statyti pilis, retas statė mūrines. Viena tokių – didikų Iljiničių XVI a. pastatyta didžiulė Myro pilis (Gardino sritis, Baltarusija). Sunku pasakyti, kodėl neišliko galingosios Goštautų giminės pilis Geranainiuose (Gardino sritis, Baltarusija) ar Kęsgailų pilis Kražiuose. Atskirai verta paminėti Gedimino palikuonis Podolės (Ukraina) Kariotaičius. Jie buvo tarsi dinastija dinastijoje. Nors rašytiniai šaltiniai ir skurdūs, manytina, kad Kęsgailos tikrai turėjo statytis pilis. Toks veiksmas buvo įprastas, kai valdančiosios dinastijos kunigaikščiai buvo paskiriami į skirtingas LDK žemes.

O LDK bajorai statėsi pilis?

Pilių statymas XVI a. LDK populiarėjo, jas pradėjo statysis ne tik didikai, bet, galiausiai, ir bajorai. Įdomu, kad XVI a. trečiajame dešimtmetyje minimos ne bajorų pilys, o pilaitės. Tikėtina, kad bajorai neišgalėjo pasistatyti to, kas tuo metu galėjo būti pavadinta pilimi, todėl amžininkai jų statinius vadino mažybine forma. Gal tai mažmožis, bet parodo ekonominę kilmingųjų diferenciaciją, skirtingus jų statusus.

Ar pilies samprata gali būti atsieta nuo gynybinės funkcijos?

Reikėtų manyti, kad pilis visų pirma atsiranda kaip gynybinis objektas. Vėliau jos funkcijos ir paskirtis sudėtingėjo. Keičiantis karybos technologijoms drauge kito ir architektonika. Mūrinės (ką jau kalbėti apie medines) pilies sienos nebepajėgė atlaikyti pabūklų sviedinių, tuomet atsirado bastioninės pilys. Galima sakyti, kad XVI a. pilies raida ir istorija LDK laipsniškai transformuojasi į kitokio tipo gynybinius įtvirtinimus, tada pradėti statyti ir rūmai. Kita vertus, net ir kintant technologijoms, didikai vis dar statė pilis. Juk pasaulis per vieną dieną nepasikeičia.

XVI a. viduryje vyksta dar vienas dalykas – pilies geometrizacija. Iki tol didžioji dalis ne sakralinės paskirties statinių Europoje buvo nesimetriški ir geometriškai netaisyklingi. Prisiminkime, kad viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais ilgio, svorio, tūrio matavimo sistema buvo labai antropomorfizuota: matuota žingsniais, sprindžiais, sieksniais ir panašiai. Bandymas suvienodinti matus vyko ilgai, ir pilių architektūrinės formos, kurios buvo priderinamos prie vietos gamtinių ypatybių, tai iš dalies atspindi. XVI a. pradėtos statyti bastioninės pilys buvo jau taisyklingos geometrinės formos statiniai.

Tarsi susiliedavo su kraštovaizdžiu ir socialine aplinka...

Taip, nepamirškime ir socialinės aplinkos.

Kokie šaltiniai padeda suvokti pilį kaip socialinį reiškinį?

Aš žiūriu į pilį kaip į reiškinį, kuris yra daugiau nei materialus, apčiuopiamas dalykas. Rašytiniai šaltiniai – laiškai, inventoriai, keliautojų pastebėjimai ir pan. – pasako ne viską. Reikia ieškoti kuo įvairesnių šaltinių. Nesvarbu, koks tai tekstas – pirmiausiai tai dokumentas, atspindintis žmonių pasaulėžiūrą. O toliau turi pasitelkti vaizduotę. Įdomiausia, kad mums kylantys klausimai rodo ir mūsų santykį su praeities pasauliu. Todėl perskaityti šaltinį visuomet yra lengviau, nei suvokti. Man asmeniškai svarbu, kad iš tam tikrų rašytinių šaltinių pavyksta užčiuopti, jog erdvė tarp pilies sienų buvo suvokiama kaip išskirtinė didžiojo kunigaikščio saugoma *teisingumo vieta*. Nustatytų taisyklių pažeidimas buvo vertinamas kaip valdovo asmens įžeidimas. Taigi, kas yra šiapus pilies sienų? Teismų dokumentuose kalbama, kad pilyje negali būti jokio smurto! Nes už tai bus baudžiama. Keli klausimą – kodėl? Gal tai vieta, kur intensyviausiai reiškiasi valdovo galios? Pakeldamas ranką prieš žmogų jo erdvėje – pilyje, rodai nepagarbą ir valdovui.

Todėl kriminalinės bylos buvo sprendžiamos pilies teismuose, o pilyse kalinami svarbūs asmenys?

Pilis buvo teisingumo vykdymo vieta ir simbolis. Taip pat neretai pilyse buvo kalinami nusikaltėliai. Vienoje metrikos byloje yra surašyta, kokie Maskvos belaisviai kalėjo, kada ir koks maistas jiems turėjo būti duodamas. Taigi, nusikaltėliai buvo

Konstantinas Ostrogiškis. Antuano Moreno litografija. XIX a. vidurys. Saugoma Lietuvos dailės muziejuje.

laikomi įvairiuose svarbiuose valstybės centruose. XVI a. valdovai dažniausiai būdavo savo rezidencijose, o kitose jų pilyse reziduodavo tam tikri pareigūnai – vaivados, seniūnai ar vietininkai. Jie reprezentuodavo valdovo valdžią ir atlikdavo tam tikras funkcijas – teisingumo, administravimo, buvo atsakingi už mokesčių surinkimą. Panašiai dabartinę valstybę reprezentuoja įvairios institucijos. Viduramžiais, tiesa, valdžia nebuvo institucinė, tačiau valdovui ir valstybei atstovavo pareigūnai, kurie įgyvendindavo teisingumą. Taip, kaip jis buvo suvokiamas tuo metu. 1564–1566 metais, įvykus administracinei ir teisminei reformai, LDK buvo įkurtas *pilies teismas*, kuris sprendė baudžiamąsias bylas. Manau, kad ryšys tarp pilies ir institucijos pavadinimo (pilies teismas) rodo, kad ir iki minėtos reformos pilis buvo suvokiama kaip itin svarbių ir sunkių bylų sprendimo vieta.

Kurios tų laikų giminės istorija pačiam asmeniškai yra įdomiausia?

Turbūt jau minėta Ostrogiškių giminė. Pirmiausia – Konstantinas Ostrogiškis. XV a. pabaigoje–XVI a. pirmoje pusėje ši giminė pasiekia galios viršūnę. Pats Konstantinas tampa etmonu, o tai buvo labai aukštos pareigos LDK. Įdomu, kad pagal XVI a. pradžioje siunčiamus raitelius, Ostrogiškiai nebuvo turtingiausia giminė tarp LDK didikų. Būtent siunčiamų raitelių skaičius tiesiogiai priklauso nuo turimų žemių ir valstiečių. Pagal šį kriterijų Ostrogiškiai buvo penktoje vietoje, bet pilių jie turėjo daugiausiai – net keturiolika[9]. Ostrogiškių fenomeną paaiškinčiau jų sena kunigaikštiška kilme. Štai įvairios LDK giminės, tokios kaip Goštautai, Radvilos, Kęsgailos, XVI a. pirmoje pusėje siekė gauti kunigaikščių ar grafų titulus. Tai rodo jų siekį išsiskirti iš kilmingųjų tarpo. O štai Ostrogiškiai buvo sena kunigaikščių giminė, kilusi iš Voluinės. Ostrogiškių pilių statybas pirmiausiai siečiau su jų savimone, senais ryšiais su valdančiąja dinastija. Įdomus ir visas Voluinės regionas, kur buvo Ostrogas. XVI a. jame būta didžiausios diduomenės ir kunigaikščių pilių koncentracijos. Daugiausiai žemėvaldos buvo Ostrogiškių rankose.

Pabaigai – koks vis dėlto yra tas lietuviškas pilies archetipas? Ar lietuvių sąmonėje toks egzistuoja?

Savo knygos „Pilies šešėlyje“ įžangoje leidau sau pasakyti daugiau nei kritiškai į istorijos šaltinius žiūrintis tyrėjas. Norėjau pateikti panoraminį žvilgsnį į istorinį laiką, susieti dabartį ir nuo jos nutolusią praeitį, parodyti santykį tarp mūsų vaizdinių ir istorinės tikrovės, taip pat tarp jų esantį atotrūkį. Vienas dalykas yra viduramžių pilis, visai kas kita – kokias reprezentacijas ir sampratas ji įgauna skirtingais istoriniais laikotarpiais. Panaudodamas archetipo sąvoką aš tarsi psichologizavau pilies vaizdinį, pabandžiau parodyti, kaip jis pratęsė pilies istoriją. Tas vaizdinys pasirodo istorinėje kultūroje. Siekiau parodyti, kad istorija yra mūsų kasdienio gyvenimo dalis. Net ir išnykusios pilys toliau dalyvauja tikrovėje, kuriamos naujos pilys vaizduotėje, iš betono ar ant piliakalnių. Su lengva ironija rašiau, kad kiekvienas lietuvis savo širdyje turi susirentęs bent po vieną „pilį“ ir yra pasiruošęs ją ginti tarsi *pilėnas*. J. Basanavičius „Aušroje“ publikuotame straipsnyje „Apie senowes Lietuwos piles“ kvietė semtis stiprybės iš protėvių piltų piliakalnių, o pilį regėjo kaip lietuviškumo simbolį. Kai kada tas J. Basanavičiaus imperatyvas man atrodo gyvas ir dabar. Ir ne man vertinti, gerai tai ar ne. Vis dėlto norėčiau paskatinti matyti pilį ne tik kaip daiktą, bet suvokti ją ir kaip konkrečiu istoriniu laiku egzistavusią daiktų tvarką. Nepamirškime, kad pilies, kaip struktūros, formavimasis XIV–XVI a. LDK turėtų būti sietinas ir su kitais tuo metu vykusiais procesais, tokiais kaip

9 Ostrogas, Dubnas, Zvegola, Zdetelis, Polonė, Rivnas, Stepanė, Dorogobužas, Krasilovas, Černechovas, Žuližniecas, Jampilis, Chlapotynas, Turovas.

stambiosios žemėvaldos plėtra bei laipsniškas valstiečių įbaudžiavinimas. Kita vertus, Lietuvos istorijos problemas būtina svarstyti atsižvelgiant ir į kitus Europos istorinius regionus. Galiausiai norėčiau sugrįžti į šiandieną ir atkreipti dėmesį, kad tarp mūsų dabartinio istorinės praeities suvokimo (nesvarbu, tai būtų pilis ar kas kita) ir suvokiamojo istorinio laiko plyti neperžengiama properša. Todėl savąjį suvokimą turime vertinti kritiškai.

FORTS: HISTORICAL REALITY ON THIS SIDE OF THE STONE WALL AND BEYOND

In Lithuania there are nearly a thousand hill forts, and on each there once may have stood a fort. When did forts appear in Lithuania and what can be called a fort? Lina Leparskienė interviews Vytautas Volungevičius, medieval historian at Vilnius University and author of the monograph *In the Shadow of Forts. Territory, Society and Government and the Grand Duchy of Lithuania* (2015). He claims that we can begin talking about forts in Lithuania from the end of the 13th c.–early 14th c., when the governing dynasty came into power, the rulers had their own domains and sufficient economic resources – large-scale land ownership formed. A fort could be established only by a society that was complicated in the organisational and political sense. At first, forts were built as an exclusive right of the ruler, and later forts that did not belong to the ruling dynasty could only be built with the ruler's permission. A large part of forts was built from wood, even in the 15th c. there were only very few stone forts. Impressive forts could represent the ruler and a complicated internal system. It was a sacred place, ensuring justice and order.

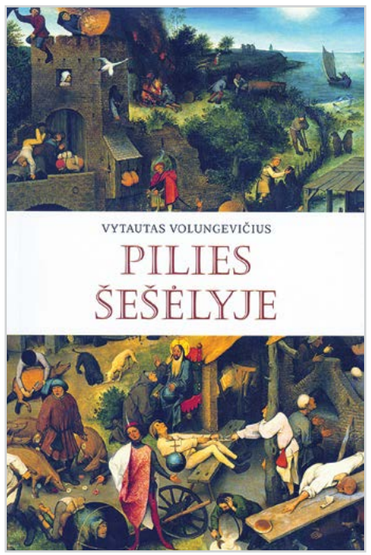

Vytautas Volungevičius. *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. V.: Lietuvių katalikų mokslo akademija, VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai", 2015.

ŠALTINIS IR KOMENTARAS APIE TEISINGUMĄ PILYJE

Pilis, kaip ypatinga vieta, yra įgijusi ir sakralumo matmenį. Tad reikia manyti, kad vidinė pilies teritorija buvo suprantama kaip ypatinga erdvė. Ne tik teisingumo, teisės ir bausmės, bet ir taikos vieta, kurioje buvo draudžiamas bet koks smurtas, nes tai būtų ne tik nepagarba teisingumui, bet ir valdovo autoriteto įžeidimas (valdovui atstovavo ir jo pareigūnai). Tai iliustruoja vienas Lietuvos Metrikos teismų bylų aktas. 1542 m. Vilniaus vaivada Jonas Hlebavičius sprendė bylą tarp Janinos Gabrijelavičienės ir Gardino žydo Iljos:

> *Mes, Jonas Hlebavičius, Vilniaus vaivada, Babruisko laikytojas, sprendėme tą bylą. Skundėsi mums Janina Gabrijelavičienė dėl Gardino žydo Iljos, kuris tuo metu sėdėjo Vilniaus pilies kalėjime, tokiu reikalu:*
>
> *„Mano vyras Jonas, sėdėdamas drauge su juo pilyje, įsiskolino tam tikrą pinigų sumą. Aš, norėdama dėl tų pinigų susitaikyti, atėjau į pilį ir prašiau, kad parodytų garbės raštą, kurį mano vyras jam dėl savę s davė, o jis garbės raštą parodė dijokui."*

J. Gabrijelavičienė pasakojo šio susidūrimo metu jokio rašto nemačiusi ir buvusi mušama. Ilja į šiuos kaltinimus atsakė:

> *Atėjo pas mane į pilį ir prašė, kad jai parodyčiau raštą, kurį jos vyras man dėl savęs davė. Aš pasakiau, kad čia kalėjime sėdžiu ir rašto prie savęs neturiu: „Juk tavo vyras žino, kad man įsiskolino ir pasirašė, jog per metus skolą atiduos, o jei ne – turės mokėti dvigubai. Tie metai jau seniai praėjo, o jis man pinigų taip ir nesumokėjo." O po to sušuko man aukštutinės pilies vartininkas ponas Skopovas Martynas Sloninka, kad tą raštą jai parodyčiau, sakydamas: „Čia, pilyje, prievartos nebijok.*

Toliau ginčas tęsėsi dėl to paties rašto, kuris, kaip galima suprasti, buvo vienintelis minimos skolos įrodymas ir kurio niekas nematė. Baigdamas bylą ir priimdamas sprendimą J. Gabrijelavičienės naudai Vilniaus vaivada kalbėjo:

> *Ir mes, skundų ir atsakymų užtektinai išklausę ir supratę, kad visa tai nutiko tarp jų valdovo pilyje, kur kito tikro liudininko negali būti, tik pilies urėdininkas, o tas urėdininkas pripažino, kad jis garantuoja saugumą. Juk yra taip, kad valdovo pilyje prieš nieką negali būti smurtaujama.*

LM teismų bylų knyga 11, Nr. 48, 58–59.

NESVYŽIAUS RADVILŲ MAUZOLIEJUS XVI–XVIII a.

Martynas Jakulis

Radvilų giminė nuo pat XV a. vaidino labai reikšmingą vaidmenį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o vėliau – ir Abiejų Tautų Respublikos politiniame, kultūriniame ir religiniame gyvenime. Šios giminės atstovai užėmė aukščiausias valstybines pareigybes, iš Radvilų buvo kilusi Lenkijos karalienė ir Lietuvos didžioji kunigaikštienė Barbora. Radvilos buvo tiek aktyvūs reformatoriai, tiek uolūs katalikai. Plačios valdos, besidriekusios nuo Biržų Lietuvoje iki Olykos Ukrainoje, leido šiai didikų giminei visapusiškai reikštis ne tik politinėje arenoje, bet ir daryti didelę įtaką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros raidai. XVI a. susiklostė kelios Radvilų linijos – Goniondzo ir Medilo, Biržų ir Dubingių, Nesvyžiaus ir Olykos, – tačiau būtent pastarosios šakos atstovai ilgainiui įgijo didžiausią įtaką[1]. Šakos centru buvo Nesvyžius (dab. Baltarusijoje), istoriniuose šaltiniuose minimas nuo XV a. vidurio. Po Jono Radvilos (apie 1447–1522) mirties Nesvyžius kartu su kitomis valdomis XVI a. viduryje atiteko vienam iš žymiausių Reformacijos Lietuvoje veikėjų Mikalojui Radvilai Juodajam (1515–1565). Praėjus keliolikai metų po jo mirties, 1577 m. Nesvyžių pradėjo valdyti tuo metu jau kataliku tapęs Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616). Jo iniciatyva ne tik buvo sukurta Nesvyžiaus ordinacija, turėjusi apsaugoti valdų kompleksą nuo išsiskaidymo ir patekimo į svetimas rankas, bet ir prasidėjo šio miesto plėtra[2]. Būtent Našlaitėlio laikais Nesvyžiuje iškilo italo jėzuito Džovanio Marijos Bernardonio (Giovanni Maria Bernardoni) suprojektuota Dievo Kūno bažnyčia. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ši bažnyčia buvo ne tik pirmasis barokinės architektūros pavyzdys, bet ir pirmasis konkrečios giminės mirusiesiems skirtas mauzoliejus. XVII a. pradžioje mauzoliejų savo giminei kartu su Šv. Mykolo bažnyčia ir bernardinių vienuolynu Vilniuje įsteigė Vilniaus vaivada ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Leonas Sapiega[3].

Giminės mauzoliejų steigimo mados Lietuvą pasiekė per Lenkiją, kur renesanso laikotarpiu ypač daug dėmesio buvo skiriama rezidencijoms ir su laidosena susijusiems objektams. Garsiosios Žygimantų koplyčios Vavelio katedroje pavyzdys skatino ir Lenkijos didikus rūpintis ypatingesne ir iškilmingesne amžinojo poilsio vieta, todėl iki XVII a. 3 dešimtmečio atsirado kone 100 mauzoliejų[4]. Mauzoliejai didikų giminėms būdavo svarbūs dėl kelių priežasčių. Pirma, tai buvo aukšto socialinio statuso individams prideranti palaidojimo vieta. Tiek viduramžiais, tiek ankstyvaisiais naujaisiais laikais palaidojimas po bažnyčia liudijo aukštą individo kilmę ir nuopelnus. Kartu tai leisdavo mirusiajam būti arčiau švenčiausios bažnyčios vietos, pagrindinio altoriaus, ir laukti Paskutiniojo Teismo dienos greta šventųjų relikvijų. Antra, laidojimas bažnyčioje leisdavo užtikrinti mirusiųjų atminimą. Čia už juos būdavo laikomos mišios, juos primindavo ir epitafijos, koplyčios, altoriai bei kiti bažnyčios interjero elementai. Ir Nesvyžiaus bažnyčioje matome altorius bei puošnias epitafijas, kuriomis primenama ne tik apie bažnyčios fundatorių, bet ir apie jo šeimos narius – Bolonijoje mirusį septyniolikmetį Kristupą Mikalojų ar nė dvejų metų neišgyvenusį Mikalojų. Trečia, mauzoliejai konsoliduodavo gyvus ir mirusius giminės atstovus ir stiprindavo giminės savivoką[5].

Nesvyžiaus Radvilų mauzoliejaus reikšmę liudija šios giminės atstovų testamentai. „Prašau kunigaikščių jų mylistų ponų mano tikrų brolių, kad mano nuodėmingą kūną teiktųsi palaidoti pagal Romos katalikų Bažnyčios apeigas be jokios pasaulietiškos pompos tėvų jėzuitų bažnyčioje Nesvyžiuje, kur kunigaikščių jų mylistų

1 T. Zielińska. Radziwiłłowie herbu Trąby – dzieje rodu. Iš: Górzyński, S., Grala, J. et al. *Radziwiłłowie herbu Trąby*. Warszawa: 1996, p. 5–23.

2 T. Bernatowicz. *Miles Christianus et peregrinus: fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki" w ordynacji Nieświeskiej*. Warszawa: 1998, p. 20.

3 M. Paknys. *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*. Vilnius: 2003, p. vi, 192.

4 J. Łabno. *Commemorating the Polish Renaissance Child: Funeral Monuments and their European Cotext*. London and New York: 2011, p. 83–84.

5 J. H. Kilde. *Sacred Power, Sacred Space: An Introduction to Christian Architecture and Worship*. Oxford: 2008, p. 80.

Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčia. Atvirukas. Kaplan, [1906–1927]. Saugoma Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje.

ponų mūsų tėvų kūnai ilsisi“[6] – taip savo valią paskutiniaisiais savo gyvenimo metais išreiškė M. K. Radvilos Našlaitėlio sūnus Albrechtas Vladislovas, miręs tais pačiais 1636 m. Šis trumpas jo testamento fragmentas ne tik atspindi barokinio pamaldumo elementus, bet ir atskleidžia kunigaikščio požiūrį į amžinojo poilsio vietos pasirinkimą. Citata liudija, kad vos prieš keletą dešimtmečių konsekruota Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčia jau funkcionavo kaip įprasta Nesvyžiaus ir kitų šakų Radvilų giminės atstovų laidojimo vieta ir kad Našlaitėlio palikuonims ir vėlesnėms kartoms buvo labai svarbu atgulti amžinojo poilsio būtent šiame mauzoliejuje. Todėl visiškai suprantama, kodėl brolių pastangomis į Nesvyžių iš Bolonijos buvo parvežtas Kristupo Mikalojaus kūnas. O ir kitas „Našlaitėlio“ sūnus Aleksandras Liudvikas, taip pat pasitikdamas mirtį Bolonijoje 1654 m., paprašė palaidoti jį Nesvyžiuje kartu su tėvais[7]. Jo valia buvo įvykdyta ir gimtajame mieste Aleksandras Liudvikas galiausiai buvo palaidotas praėjus 7 mėnesiams po mirties.

Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčios ir giminės mauzoliejaus svarbą parodo ir tai, kad XVIII a. viduryje kripta tuometinio Nesvyžiaus ordinato Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės rūpesčiu buvo išplėsta gretimų kriptų, kuriose būdavo laidojami jėzuitai ir kolegijos studentai, sąskaita. Mykolas Kazimieras kartu su žmona Pranciška Uršule Višniovecka atliktą darbą įamžino memorialine lenta, kurioje iškalta Publijaus Kornelijaus Tacito „Analų“ ištrauka: „Tegu šis kūrinys bus skirtas garbingų vyrų atminimui, o kadangi pastarųjų ir laidotuvės iškilmingesnės negu paprastų žmonių, tai ir šis pasakojimas apie paskutiniąsias valandas tegu neleis jų užmiršti.“[8]

Žuvelės nuopelnas buvo ne tik kriptos išplėtimas ir pertvarkymas. Kunigaikštis taip pat užsakė skulptoriui Antanui Zaluskiui iškalti antkapines lentas mauzoliejuje palaidotoms moterims ir vyrams. Jose buvo įrašytas mirusiojo (-iosios) vardas, titulai, pareigybės, gimimo ir mirties metai bei vieta, taip pat nuopelnai. Našlaitėlio žmonos Elžbietos Eufemijos Višnioveckos (1569–1596) antkapinėje lentoje įrašyta ne tik trumpa jos gyvenimo istorija, bet ir pažymėta, kad ji buvo Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos fundatorė[9]. Kitose lentose netgi valandų tikslumu

6 Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów (toliau – AGAD. AR), dz. XI, nr. 92, 64.

7 Agad. AR, dz. XI, nr. 99, 163.

8 P. K. Tacitas. *Analai: (nuo Dieviškojo Augusto mirties)*. Iš lotynų k. vertė D. Dilytė. Vilnius, 2005, 350.

9 „[...] fundat(rix) coll(egii) Nies(viesiensis) Soc(ietatis) Jesu [...]“.

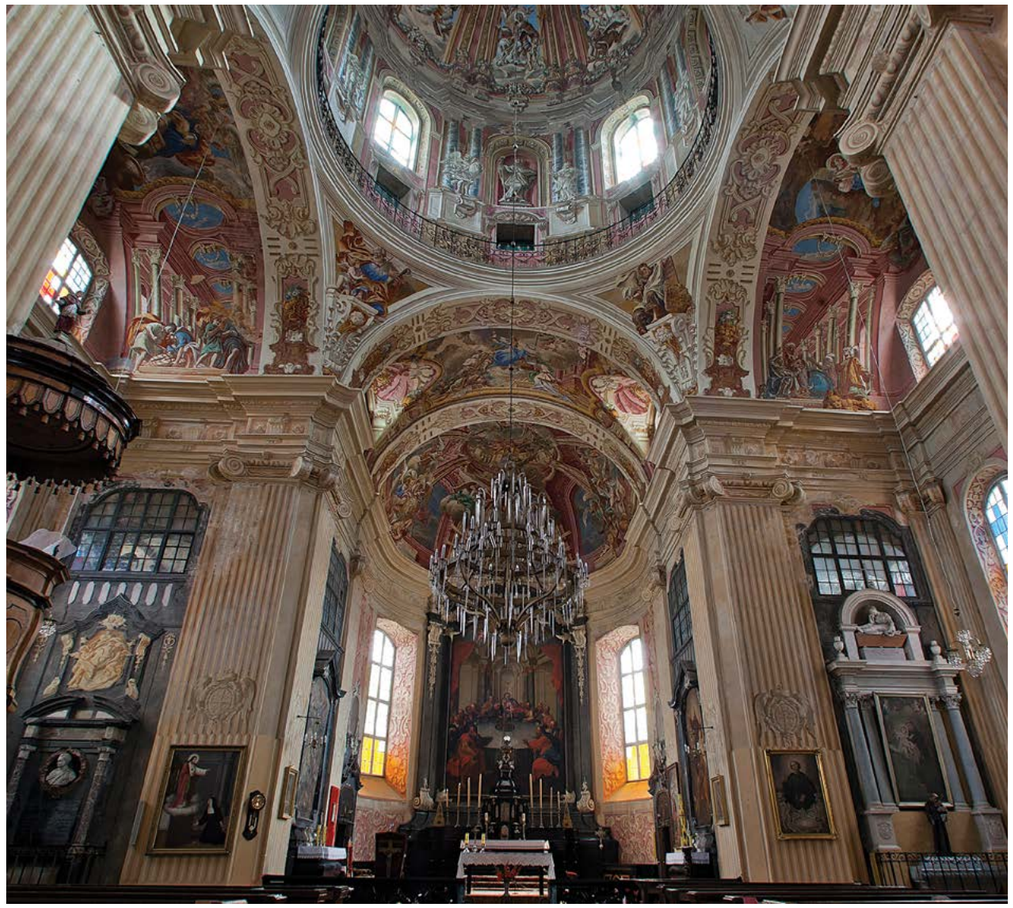

Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčios interjeras. Projekto autorius – italas architektas jėzuitas Džiovanis Marija Bernardonis. 2010 m. Martyno Ambrazo nuotrauka.

suskaičiuotas visas mirusiojo gyvenimas. Antai Mykolo Kazimiero sūnui Jonušui Tadui (1734–1750) skirtoje antkapinėje lentoje pažymima, kad jaunasis kunigaikštis gyvenęs 16 metų, 8 mėnesius, 12 dienų ir 17 valandų[10]. Žuvelės iniciatyva sukurtos antkapinės lentos, kurių dalis laikui bėgant tapo neįskaitomos, reikšmingos ne tik kaip paminklai konkretiems mirusiesiems. Jos atspindi ir kelis šimtus metų siekiantį giminės atminimą ir savivoką: prie kiekvieno vardo įrašyti romėniški skaičiai, nurodantys, kelintas Mikalojus, Kristupas ar Jurgis buvo konkretus individas visoje plačioje giminėje.

Taigi mauzoliejus Nesvyžiuje ir Radvilų santykis su šia vieta liudija ne tik kunigaikščių požiūrį į mirtį ir palaidojimo vietos pasirinkimą, bet ir giminės savivoką.

10 „<...> vixit a[nnos] 16, menses 8, die[s] 12, horas 17“.

NESVIZH RADZIWIŁŁ FAMILY CRYPT IN THE 16th–18th c.

Martynas Jakulis

The Radziwiłł family already from the 15th c., played a very important role in the political, cultural and religious life of the Grand Duchy of Lithuania, and, later, of the Republic of Two Nations. Representatives of this family occupied the highest positions of power in the government. The Radziwiłł were both active Reformers and zealous Catholics. In the 16th c., several lines of the Radziwiłł family formed – Goniądz-Meteliai Biržai-Dubingiai, and Nesvizh-Olyka. It was representatives of the latter branch that in time gained the greatest influence. The centre of this branch was Nesvvizh (in modern-day Belarus), which in historical sources is mentioned from the mid-15th c.

APIE LDK DIDIKŲ RADVILŲ MAUZOLIEJAUS TYRIMUS

Audronė Vyšniauskienė

Radvilų giminės palaidojimų kripta Nesvyžiuje yra unikalus kultūros paveldo objektas – vienas iš didžiausių vienos giminės mauzoliejų visoje Europoje. Šis svarbus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų palikimas, katalikiškosios Radvilų giminės šakos gyvenimo ir palaidojimų metraštis, turi būti išsaugotas, nes tai yra neįkainojamas Lietuvos ir Lenkijos istorijos liudytojas. Su šių valstybių istorija susijusioje Radvilų giminės kriptoje yra per 70 palaidojimų. Didžioji dalis jų yra mumifikavęsi, o rasti balzamavimo atvejai liudija Radvilų giminės kilmingą padėtį ir reikšmę Europoje.

Atkurtos Lietuvos istorijoje yra nemažai gražių pavyzdžių, liudijančių kaip išsprendžiamos tokių objektų tvarkymo problemos: sutvarkyti Radvilų giminės narių palaikai ir restauruoti jų sarkofagai Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios rūsyje, identifikuoti palaikai, rasti Dubingiuose, restauruoti Chodkevičių giminės sarkofagai Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švenčiausiosios Mergelės Marijos bažnyčioje, identifikuoti palaikai ir laukia restauravimo grafų Tiškevičių šeimos karstai bei sarkofagai, rasti Kretingos kapinėse esančioje Tiškevičių šeimos koplyčioje ir kiti atvejai. Turint tokią patirtį bei žinant, kad Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčios rūsiuose Radvilų giminių palaidojimai nuo pat jų įkūrimo buvo tvarkyti (praplečiant patalpas, įrengiant naujas memorialines lentas, papildant interjero detales, remontuojant) XVIII a. vid., XX a. pr. ir antroje pusėje, bet niekada nebuvo tyrinėtos palaidojimo vietos ar restauruojami mauzoliejuje esantys objektai, Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos ėmėsi iniciatyvos rengti projektą, kurį 2016 metais vykdė kartu su partneriais - Vilniaus universitetu, Nesvyžiaus nacionaliniu istorijos-kultūros muziejumi-draustiniu. Projektas „LDK didikų Radvilų mauzoliejaus Nesvyžiaus bažnyčios rūsiuose tyrimai ir pritaikymo lankymui koncepcija“ buvo finansuojamas iš Užsienio reikalų ministerijos Vystomojo bendradarbiavimo ir paramos demokratijai programos lėšų.

Projekto vykdymo metu buvo nustatyta, kad didžiausia šių dienų bėda, kelianti daugiausia problemų ir grasinanti praradimais mauzoliejaus patalpų polichromijai, yra drėgmė. Ji lėčiau, bet įsibėgėjančiu pagreičiu, naikina mauzoliejų, karstuose bei sarkofaguose gulinčius palaikus. Šiai problemai spręsti reikalingos didesnės, nei Užsienio reikalų ministerijos skiriamos lėšos, todėl Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos inicijavo galimų partnerių (objekto valdytojo Nesvyžiaus Vykdomojo komiteto, Baltarusijos Kultūros ministerijos, Kėdainių rajono savivaldybės administracijos, Kėdainių krašto muziejaus), dalyvaujant Baltarusijos ambasadoriui Aleksandrui Koroliui, atstovų susitikimą. Aptarta galimybė teikti paraišką Europos kaimynystės priemonės – Latvijos, Lietuvos ir Baltarusijos bendradarbiavimo – programai. Jeigu finansavimas būtų gautas, būtų įgyvendinamas Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčios pamatų hidroizoliacijos projektas, atsirastų galimybė į mauzoliejų sugrįžti mūsų restauratoriams, kurie savo žiniomis ir sukaupta patirtimi pasidalintų su kolegomis Baltarusijoje. O kol kas bus tęsiami pradėti istoriniai ir antropologiniai mauzoliejuje esančių palaikų tyrimai.

1

2

3

4

1 pav. Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčios kriptos vaizdas. 2016 m.

2 pav. Jeronimo Florijono Radvilos (1715–1760), LDK vėliavininko nuo 1750 m. ir Mykolo V Kazimiero Žuvelės brolio, sarkofago fragmentas.

3 pav. Specialistai iš Lietuvos ir Baltarusijos – projekto komanda. 2016 m.

4 pav. Darbuojasi restauratorius Kęstutis Norkūnas. Tvarkoma memorialinė lenta, skelbianti apie kriptos pašventinimą popiežiaus ranka. 2016 m.

Salvijaus Kulevičiaus nuotraukos.

Komentaro autorė – projekto „LDK didikų Radvilų mauzoliejaus Nesvyžiaus bažnyčios rūsiuose tyrimai ir pritaikymo lankymui koncepcija“ vadovė, kultūros paveldo departamento prie kultūros ministerijos vyriausioji valstybinė inspektorė.

KUNIGAIKŠČIŲ RADVILŲ SARKOFAGAI NESVYŽIAUS MAUZOLIEJUJE

Gintaras Kazlauskas

Net jei neturėsiu jokių valstybinių pareigų, aš visada liksiu Radvila, ir man to daugiau negu gana.[x]
Vilniaus kašteliono Jonušo VI Radvilos (1579–1620) posakis

Vykdant tyrimo, restauravimo ir konservavimo darbus Lietuvos Respublikos teritorijoje išlikusiose Lietuvos didžiosios kunigaikštystės magnatų giminių kapavietėse, buvo sistemingai domimasi, kaip tokie objektai tvarkomi kaimyninėse valstybėse, kokios kyla problemos ir kokie pasirenkami jų sprendimo būdai. Tai padeda nekartoti svetimų klaidų, savo darbe pritaikyti jau pasiteisinusius, efektyviausius restauravimo ir konservavimo būdus. Visos Europos didžiūnų laidojimo papročiai ir tradicijos, kriptų įrengimas, sarkofagų gamybos būdai, jų puošyba (simbolika ir užrašai), laikymo sąlygos turi daug bendrų bruožų. Žinoma, daug lėmė laidojamų magnatų įtakingumas, valstybinis rangas, turtingumas, taip pat religinė konfesija. Kita vertus, keičiantis laikams, pakilimų ir krizių laikotarpiams, keitėsi ir suvokimas, kaip pagerbti kilmingus mirusiuosius.

Po Nesvyžiaus kunigaikščių Radvilų mauzoliejų pirmą kartą žvalgėmės dar 1999 m. Tąkart susipažinome su šiuo Radvilų giminės panteonu, išsiaiškinome jo istorinę reikšmę: tai garsiausių istorinių asmenybių, aukšto rango LDK pareigūnų, savo laiku sprendusių svarbiausius valstybės reikalus ir ne kartą nulėmusių jos likimą, kapavietė. Išlikę palaidojimai nuo XVI iki XXI amžiaus, iš viso 72 kapai. Didžioji kapų dalis – net 54 – neautentiški. Po kelių remontų (1749 m. ir 1905 m.) vietoj senų prabangių kunigaikščių sarkofagų liko tik paprasti mediniai karstai (futliarai). Veikiausiai tvarkant muziejų po praūžusių karinių antpuolių, vandalų siautėjimų nebuvo galimybių restauruoti suniokotų sarkofagų, tad palaikai ar nors jų likučiai būdavo perkeliami į medinius karstus. O gal užkariautojai išsigabeno sarkofagus kaip karo grobį? Alaviniai Europos didžiūnų kapaviečių sarkofagai dažnokai būdavo ne tik patikrinami, bet ir grobiami, o po to dideliuose miestuose parduodami amatininkams kaip žaliava. Metalas, ypač alavas, senais laikais labai vertintas, jį perlydydavo ir gamindavo lėkštės, šaukštus, taures bei kitus buitinius rakandus ar net naują sarkofagą kitam didikui.

Tiek prieš 17 metų, tiek ir 2016-aisiais apsilankius Nesvyžiaus mauzoliejuje akivaizdžiai matomos 1905 metais vykdyto remonto pasekmės. Čia stovi pigūs standartiniai mediniai karstai su varganomis informacinėmis lentelėmis, neretai nurodančiomis netikslius duomenis. Autentiškų kunigaikščius Radvilas reprezentuojančių sarkofagų išlikę tik 12 vienetų. Senieji sarkofagai niekada nebuvo restauruoti ar nors iš pagrindų nuvalyti. Dar šeši autentiški XX a. pirmosios pusės palaidojimai yra naujoje kriptoje, esančioje rūsio dalyje po altoriumi. Akivaizdu, kad vykdant remontą senieji sarkofagai nebuvo įvertinti kaip didelę meninę vertę turintys originalūs kultūros paminklai. Kriptose juos užstoja mediniai karstai – futliarai. Keistokai atrodo ir vadinamoji karstų apsauga – 1905 metais visi objektai buvo kryžmai perrišti plieninėmis vielomis, tad kiekvieno objekto (nesvarbu, ar tai sarkofagas, ar futliaras) viršutinėje plokštumoje, per vidurį, pūpso vielų perrišimo techninis mazgas. Šie grubūs pažabojimai visiškai nedera kunigaikščių palaidojimams – juk techninis mazgas yra atsiradęs garbingiausioje karsto vietoje, kur per amžius būdavo kryžius – šventasis tikėjimo simbolis. Apsauginė jų funkcija abejotina, veikiau tik jos iliuzija, nes vielos sutraukytos, o jų galai paslėpti po karstais. Peršasi išvada, kad XX a. pradžios Nesvyžiaus pilies šeimininkams[1], tvarkiusiems mauzoliejų 1905 metais, labiausiai rūpėjo įsirengti savo šeimos laidojimo kriptą po altoriumi, o visa kita nenusipelnė atidesnio dėmesio. Galbūt LDK valstybės dignitorių atminimo paminklų menkinimas susijęs ir su demonstruotu lojalumu carinei valdžiai? To

x *Z dokumentów Xięcia Mikołaja Krysztofa Radziwilla, zwanego Sierotką*. Wyd. 2-e. Warszawa, 1936.

1 Radvilos Nesvyžių valdė iki 1939 m. (1583–1604 metais Nesvyžiaus pilį pastatė Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis)

Dingusi Kunigaikščio Mykolo Mikalojaus Radvilos (1791–1846) kapo epitafinė plokštė. Vainikuota reljefiniu augaliniu ornamentu, centre – reljefinis kunigaikščių Radvilų herbas. Aplink herbą lenkų k. išraižytas tekstas – glausta informacija apie asmenį. Plokštė žalvarinė, auksuota.

Kunigaikščio Mykolo Mikalojaus Radvilos kapas Nesvyžiaus Radvilų mauzoliejuje, dar su epitafine plokšte. Fotografuota 1999 m.

Konstancijos Radvilaitės Čiudovskos sarkofago herbinis kartušas prieš restauravimo darbus.
Nesvyžius, 2016 m. vasara.

laikotarpio aristokratų šeimos kartais atsiribodavo nuo garbingos praeities, ypač jei siekdavo karjeros valstybinėje tarnyboje.

Po 17 metų dar kartą apsilankę kunigaikščių Radvilų Nesvyžiaus mauzoliejuje nepastebėjome jokių teigiamų pokyčių – vien tik praradimai. Dingo autentiška epitafinė plokštė nuo Mikalojaus XVI Kristupo Radvilos (1695–1715), LDK pastalininko, sarkofago. Nebėra originalios epitafinės plokštės, žymėjusios Mykolo Mikalojaus Radvilos (1791 04 28 – 1846 09 21), Lenkijos kariuomenės pulkininko, kapą. Šias plokštes 1999 metais nufotografavome ir pasidarėme jų nuorašus bei tekstų vertimus. Mikalojaus XVI Kristupo Radvilos (1695–1715), jo jauniausiojo brolio, pasakiškai turtingo aroganto Jeronimo Florijono Radvilos (1715–1760) ir jų brolienės, Nesvyžiaus pilies šeimininkės, garsiosios teatralės Uršulės Pranciškos Višnioveckos Radvilienės (1705–1753) sarkofagų dangčiai sulinkę – jie smenga ir neišvengiamai įgrius į karstus, būtina tvarkyti jų vidines konstrukcijas. Pasigesta ir daugelio smulkių sarkofagų dekoro detalių. Minėtojo Uršulės Pranciškos sarkofago paviršiai, ypač dekoras, sutrūkinėję. Šis sarkofagas tiek pajuodęs, kad nebematyti, kurios jo paviršiaus dekoratyvinės dangos yra auksuotos, kurios sidabruotos. XX a. pabaigoje mūsų darytose fotografijose šio objekto dangų išsidėstymas matomas dar visai neblogai.

Seniausieji alaviniai mauzoliejaus sarkofagai aktyviai eroduoja. Mikalojaus VIII Kristupo Našlaitėlio žmonos – Elžbietos Eufemijos Višnioveckos Radvilienės (1569–1594) ir šalia esančio neįvardinto vaikiško sarkofago paviršiai prieš 17 metų dar neturėjo tokių išsiplėtojusių alavo maro židinių. Senasis Elžbietos Eufemijos sarkofago alavas įsitempęs, lūžinėja, reikalinga metalo stabilizacija.

Vienas iš įdomiausių – tariamasis Alberto III Vladislovo Radvilos sarkofagas. Įspūdinga jo puošyba – briaunas dengiantis reljefinis ornamentas, suderintas su grafiniais piešiniais plokštumose. Objektas pagamintas iš žalvario, sidabruotas, auksuotas, vietomis dengtas aukso imitacija. Trūksta

Restauruotas konservuotas Konstancijos Radvilaitės Čiudovskos sarkofago herbinis kartušas
(auksuotas žalvaris, Nesvyžius, 2016 m. vasara).

jo kojelių – suplotų dekoratyvinių rutulių, puoštų reljefais. Šiam sarkofagui reikalingi kruopštūs ir išsamūs cheminiai tyrimai. Būtinos patyrusių restauratorių rekomendacijos ir kolokviumas, skirtas šio sarkofago valymo ir konservavimo temai.

Visi senieji kunigaikščių Radvilų sarkofagai gaminti garsių meistrų, tad nekyla abejonių, kad jie buvo ganėtinai brangūs ir vertingi meno kūriniai. LDK laikų kunigaikščiams rūpintis tėvų ir protėvių kapais buvo prestižo reikalas, sarkofagai turėjo reprezentuoti kunigaikštišką kilmę ir didybę. Sutvarkyti, t. y. restauruoti ir tinkamai eksponuoti, šie objektai taptų svarbiais mauzoliejaus akcentais. Ką galima būtų padaryti, pademonstravome 2016 m. vasarą Nesvyžiuje vykusiame mauzoliejaus tyrinėjimų ir tvarkymo seminare: nuvaliau, išlyginau ir konservavau imperatoriaus Aleksandro I fligeladjutanto Aleksandro Čiudovskio žmonos Konstancijos Radvilaitės Čiudovskos (1796–1824) sarkofago herbinį kartušą. Beje, šį kartušą nuėmėme nuo kito kapo. Restauravimo darbai vyko bendradarbiaujant su kolegomis baltarusiais. Nors darbams buvo skirta labai nedaug laiko, vos keletas dienų, kartušui pavyko sugrąžinti pirminę išvaizdą. Prieš du šimtmečius amalgaminiu būdu auksuotas Konstancijos sarkofago herbinis kartušas vėl spindi senųjų laikų didybe. Taip galėtų atsiskleisti ir kiti autentiški mauzoliejaus sarkofagai juos restauravus.

Keista, tačiau restauruotasis pavyzdys – Konstancijos sarkofago herbinis kartušas – buvo supakuotas į kartoninę dėžutę ir saugiai paslėptas. Nesvyžių kankina įsisenėjusi futliarų liga. Galinėje mauzoliejaus kriptoje erodavę karstai patalpinti į naujai pagamintus medinius futliarus. Tokie savamoksliai sprendimai yra kenksmingi – yrančius objektus su erozijos židiniais uždarius į mažus tūrius, jie bus veikiami dar didesnio drėgmės kondensato, o tai puiki terpė bujoti puviniams. Reikia stabdyti šį gedimo procesą, šalinti jo padarinius, analizuoti erozijos atsiradimo priežastis ir rasti profesionalius sprendimus, kaip jų išvengti. Šiuo metu problema paslepiama, bet lieka neišspręsta.

DINGUSIOS EPITAFINĖS PLOKŠTĖS NUO MIKALOJAUS XVI KRISTUPO RADVILOS SARKOFAGO TEKSTAS

NICOLAUS XVI CHRISTOPHORUS IGNATIUS LAURENTIUS ROCHUS RADZIWILL

D(EI) G(RATIA) DUX IN OLYKA, NIESWIEZ, BIRŻE, DUBINKI, KLECK ETC. S(ANCTI) R(OMANI) I(MPERII) PRINCEPS, IN MIR, SZYDLOWIEC, KROZE ET BIALA COMES, IMPRIMIS SZLUCHO(V) IENSIS CAPITANEUS, A(NN)0 1710 EX PALATINATU BRESTIANENSI AD COMITIA REGNI VARSZAV(LE) LEGATUS GENERALIS CONFEDERATIONIS SENDOMIRIENS(IS) SANCITA SUBSCRIPSIT. ANNO EODEM LORICATAE M(AGNI) D(UCATUS) L(ITHUANIAE) MILITIAE CHILIARCHA, A D(IE) 8 JUNIJ 1711 SUBDAPISC(A)R(IUS) M(AGNI) D(UCATUS) LITH(UANIAE). CAROLII DICTI JUSTI ET ANNAE DE PRINCIPIBUS LUBARTIS, DUCISSAE SANGUSCIAE, PALATINIDIS TROCEN(SIS), DUCUM RADZIWILLIORUM ARCHICANCELLARIORUM M(AGNI) D(UCATUS) L(ITHUANIAE) FILIUS PRIMOGENITUS.

Natus Bialae d(ie) 14 Aug(usti) hora 8va matutina, anno D(omi)ni 1695. Denatus d(ie) 2 Junij hora 12 noct(is) (anno) 1715 ibidem, depositus in ecclesia P P(atrum) Regulae S(ancti) B(asilii), cuius ossa a(nn)o Domini 1760 mense 7br. Nesvizium in sepulchrum patrum suorum translata.

MIKALOJUS XVI KRISTUPAS IGNACIJUS LAURENCIJUS ROCHAS RADVILA

Dievo malone Olykos, Nesvyžiaus, Biržų, Dubingių, Klecko ir kt. kunigaikštis, Šventosios Romos Imperijos kunigaikštis, Miro, Šidloveco, Kražių ir Bialos grafas, pirmiausia Slucko seniūnas, 1710 metais iš Bresto vaivadijos išrinktas į Varšuvos seimą pasirašė Sandomežo visuotinės konfederacijos pripažinimą, tais pačiais metais – šarvuotosios LDK kariuomenės tūkstantininkas, nuo 1711 m. birželio 8 dienos – LDK pastalininkis.
Karolio I, vadinamo Teisinguoju, ir Onos Sanguškaitės, iš Liubartovo kunigaikščių, Trakų vaivados [dukters], kunigaikščių Radvilų, vyriausiųjų LDK kanclerių[2], pirmagimis sūnus, gimęs Bialoje 1695 Viešpaties metų rugpjūčio 14 dieną, 8 valandą ryto; miręs ten pat, 1715 metų birželio 2 dieną, 12 valandą nakties; palaidotas bazilijonų bažnyčioje. 1760 Viešpaties metų rugsėjo mėnesį jo palaikai buvo perkelti į jo tėvų kapavietę Nesvyžiuje.

Tekstą paruošė ir iš lotynų kalbos išvertė
Veronika Gerliakienė

SARCOPHAGI OF THE RADZIWIŁŁ DUKES IN NESVIZH MAUSOLEUM

The Cultural Heritage Department, together with its partners – Vilnius University and the Nesvizh National Historical and Cultural Museum-Reserve – in 2016 implemented the project ‘Conception of the study and preparation for visiting of the GDL Duke Radziwiłł family crypt in the basement of Nesvizh Church’. It was financed by the Development Cooperation and Democracy Promotion Programme of the Republic of Lithuania Ministry of Foreign Affairs. Funds are needed for further work – waterproofing, restoration, and anthropological research of Corpus Christi Church in Nesvizh.

2 Šis žodis skirtinas tik Karoliui I Radvilai.

Mikalojaus XVI Radvilos sarkofagas (Nr. 14) dar su epitafine plokšte. 1999 m.

Dingusi Mikalojaus XVI Radvilos sarkofago epitafinė plokštė, vainikuota reljefiniu rokoko stiliaus ornamentu, tekstas išraižytas lotynų kalba. Plokštė pagaminta iš žalvario skardos, sidabruota. 1999 m.

RADVILOS ŽUVELĖS MEILĖ URŠULEI. DIENORAŠČIO LIUDIJIMAI

Nesvyžiuje, ten, kur Dievo Kūno bažnyčioje guli papilkėję Radvilų giminės karstai, prasidėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baroko epocha, kupina prieštaravimų ir kraštutinumų. Tad nenuostabu, kad greta dabartinės Radvilų mauzoliejaus būklės aprašymo atsiranda ir Radvilų gyvenimo bei meilės tema. Pagal baroko tradicijas, šalia gyvenimo visada buvo mirtis, o šalia gedulo – gyvenimo džiaugsmas. Taip sukosi gyvenimo ratas ir Radvilų Nesvyžiuje.

Vienas iš Nesvyžiaus valdytojų buvo veiklus ir ūkiškas Vilniaus vaivada ir Didysis Lietuvos etmonas Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (1702–1762). Jis beveik visą gyvenimą rašė dienoraštį, kuris apima 1719–1761 metų laikotarpį. Dienoraščio puslapiuose gausu informacijos apie jo keliones, socialinius ryšius, pramogas, politinę karjerą, bylinėjimąsi, seimų ir seimelių veiklą, pokylius ir šeiminį gyvenimą. Dienoraštis nebuvo privatus, rašytas tikintis, kad iš jo sūnus Karolis Stanislovas Radvila Ponas Mielasis sužinos apie savo tėvo kasdienius darbus ir rūpesčius, tad privataus gyvenimo detalių jame nedaug. Vis dėlto kantrus skaitytojas tarp šimtų sausų ir dalykiškų įrašų atras ir jaudinančių asmeninio gyvenimo pėdsakų.

Jaunasis Radvila Žuvelė, nepaisydamas reiklios ir valdingos motinos Onos Kotrynos Sanguškos Radvilienės valios, pats pasirinko sau žmoną – Prancišką Uršulę Višniovecką. Keliose dienoraščio ištraukose aprašoma Radvilos Žuvelės ir Pranciškos Uršulės pažintis, santykių užuomazga, pirmoji vestuvinė naktis.

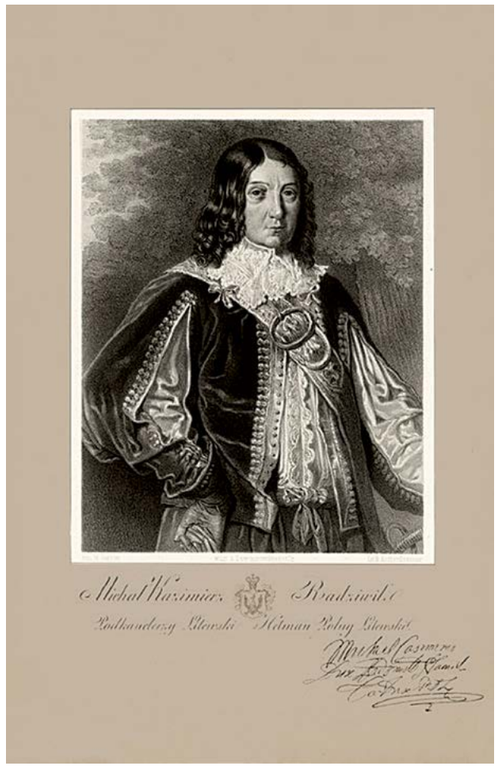

Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė (1702–1762) – Vilniaus vaivada, didysis LDK etmonas, Nesvyžiaus valdytojas. Henriko Ašenbrenerio ir Vaitiekaus Gersono litografija. XIX a. vid. Saugoma Lietuvos dailės muziejuje.

1725-01-03

Atsigavau [prieš tai rašyta, kad sirguliavo – V. V.], kunigaikštienė [motina Ona Kotryna Sanguška Radvilienė – V. V.] prastai jautėsi, nes pyko, kad nusprendžiau susipažinti su Krokuvos vaivadaite [Pranciška Uršule Višniovecka – V. V.] ir, jeigu patiks, siekti jos rankos, o motina man to nelinkėjo. Šis mano ketinimas išaiškėjo taip: atėjo laiškas, kuriame buvo rašoma, kad kunigaikštytė Krokuvos vaivadaitė sužadėta su Lenkijos patauriininku Ževuskiu, lauko etmono ir Palenkės vaivados sūnumi. Mane ši žinia sukrėtė. Tai pastebėjusi labai akyla mano motina nuolat klausinėjo, kas man darosi. Aš nieko nepasakojau ir neprisipažinau, taip ši diena ir baigėsi. Kitą dieną ji įkalbėjo mano seserį Teklę, kuri ne dėl klastos, bet vykdydama motinos valią, pradėjo manęs klausinėti, kodėl skaitydamas laišką taip persimainiau. Aš, iš sesers klastos nesitikėdamas, atsakiau: „Visoje Lenkijoje buvo tik viena man taip tinkanti nuotaka, kaip panelė Krakovska[1], ištekėsianti už Denhofo[2], bet ir tos netenku, tai kaipgi nesielvartausiu?“

„O jūs norėtumėte vesti kunigaikštytę?“ Aš atsakiau: „Žinoma, aš labiau pageidaučiau vesti ją nei užsienietę.“ „O kuo bloga užsienietė?“ (O tai buvo Torno kunigaikštytė Šulcbach[3], Radvilų kraujo Neuburgo kunigaikštienės vyro sesuo, kurią man motina labai piršo). [Po pažinties su ja Radvila dienoraštyje pažymėjo: „1723-07-16: <...> Dama mandagi, protinga, keleriais metais už mane vyresnė ir ne itin graži, pamatęs ją pirmą kartą, supratau, kad Dievas man jos neskyrė.“ – V. V.]. Aš atsakiau: „Labai negraži (o tai buvo tiesa) ir gerokai už mane vyresnė.“ Vos tai sužinojusi, sesuo iškart pranešė motinai, kuri, viską išsiaiškinusi, jau trečią dieną verkia ir labai serga. Šiandien įsakė mane pakviesti ir išsyk puolė atkalbinėti: „Koks lengvabūdiškumas – įsimylėti moterį jos nepažįstant!“ Aš atsakiau, kad tai visapusiškai tinkama dama, tad galiu su ja susipažinti, o jei patiks, tuomet galbūt ir įsimylėsiu, ir nieko daugiau neprašau, tik leisti man vykti susipažinti. Neturėdama ką atsakyti į tokius teisingus mano samprotavimus, piktai paklausė: „Kada ketinate išvykti?“ Atsakiau, kad po sesers vestuvių, ir į tai nesulaukiau jokio atsako.

1 Sofija Seniavska, Krokuvos kašteliono Adomo Seniavskio duktė.

2 Stanislovas Denhofas, LDK lauko etmonas.

3 Elžbieta Augustė Wittelsbach.

1725-01-10

Po pietų vyskupas[4] išvyko į Januvą. Mes nešokome, nieko nesiėmėme, nes kai tik mano motina pamatė, kad ketinu išvykti savais keliais, pasijuto silpnai. Paskleidžiau kalbas, kad keliauju į Peremislio teismus.

1725-01-15

Ketinau vykti į Olyką, tačiau visad mano ketinimams prieštaravusi motina sugalvojo, kad vykčiau kartu su ja į Varšuvą (palydėti feldmaršalo šeimą [Jokūbą Flemingą ir Radvilos seserį Teklę – V. V.]), šito negalėjau atsisakyti[5], tačiau iškėliau sąlygą, kad iš Varšuvos važiuosiu tiesiai į Olyką. Leido. Savo dvariškius su maršalu išsiunčiu rytoj.

1725-01-16

Ryte mano dvariškiai ir vežimai išvyko į Peremislį, o Varšuvoje jie turi atplėšti mano nurodymą, kuriuo juos nukreipiu į Olyką.

1725-01-23

Sunkiai sekėsi išvykti, nes jos malonybė kunigaikštienė nusprendė mane lydėti iki Liublino: tik tam, kad vilkintų laiką, ir nespėčiau pas kunigaikščius Višnioveckius Užgavėnėms. Atsisveikinę su feldmaršalo šeima, išvykome su mano motina kunigaikštiene iš Varšuvos.

4 Lucko vyskupas Steponas Boguslavas Rupnevskis.

5 Ištekintos šeimos narės palydėjimas į naująją šeimą buvo svarbi to meto tradicija.

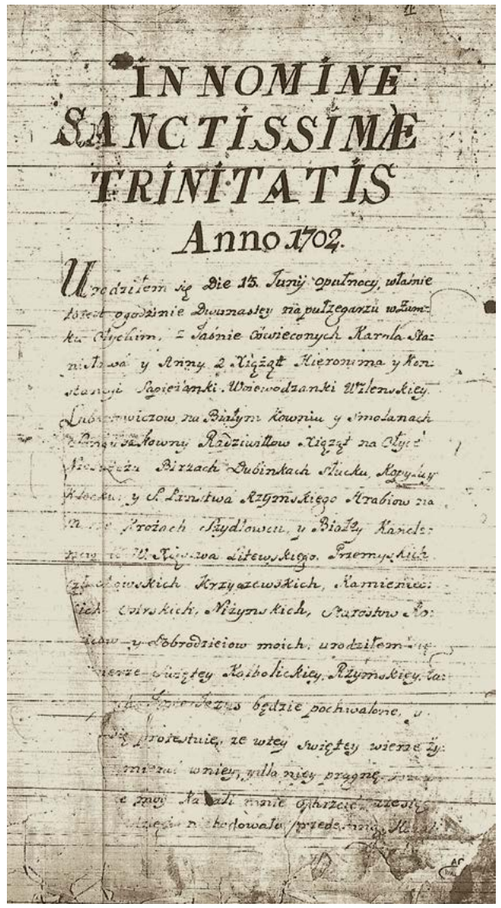
IN NOMINE
SANCTISSIMÆ
TRINITATIS
Anno 1702.

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraščio faksimilė. Saugoma Vyriausiame senųjų aktų archyve Varšuvoje AGAD, Archiwum Radziwiłłów 354, dz. VI, sygn. II-80a.

1725-01-24

Nakvojame Mnišove. Ten nauji prasimanymai, *choleros* [keiksmai – V. V.], verksmai, motina pradėjo sirgti.

1725-01-25

Sėdime Mnišove visą dieną.

1725-01-29

Labai užsispyriau važiuoti, įsiutusi motina išvyko į Bialą, o aš – savo keliu.

1725-01-31

Nakčia sėkmingai pasiekėme Olyką. Iškart parašiau savo dėdei kunigaikščiui Pauliui Sanguškai, LDK dvaro maršalui, prašydamas pagalbos supažindinant mane su kunigaikštyte. Kunigaikštis gyveno Stepanyje, o Krokuvos vaivados šeima Čartoriske [netoliese esančios rezidencijos – V. V.].

1725-02-06

Ryte išvykome, pusiaukelėje ilsėjomės, pavakary pasiekėme Čartoriską, apsistojome kunigaikščių Krokuvos vaivadų Jonušo ir Teofilės Višnioveckių dvare. Sutikome ten LDK kanclerį Mykolą Servacijų Višnioveckį, ponus Motiejų ir Veroniką Micelskius ir daug kitų svečių. Pasveikinau kunigaikštį Krokuvos vaivadą, pasitikusį mane ant laiptų kartu su savo žmona, kurią, nors ir pažinojau, tačiau buvau pamiršęs, nes mačiau tik jaunystėje. Su ja ėjo besilaukianti ir nelabai graži ponia Miastovska Horačevska. Palaikiau ją kunigaikštyte vaivadaite; vaivadienė atsistojo prie židinio ir pradėjo mane kalbinti, neleisdama apžvelgti kambario ir pamatyti prie lango stovinčios vaivadaitės. Aš tarsi su kunigaikštiene kalbu, o pats į Horačevską žvilgčioju ir vis pagalvoju: *que la curiosité est biens payer*[6], reikėjo motinos klausytis, o dabar pakliuvau į tokią bėdą. Netrukus atėjo ponas Horačevskis ir klausia manęs, ar jau susipažinau su kunigaikštyte. Aš atsakau: „Prašau mane pristatyti“, nes jau buvo praėjęs pusvalandis po mano atvykimo. Jis palydėjo mane iki kunigaikštytės, pamačiau, kad ji jauna ir graži, tačiau kambariai buvo prastai apšviesti. Netrukus nuėjome vakarieniauti, stalas buvo didžiulis, ir nors žvakių buvo daug, aš ir ten negalėjau gerai įžiūrėti, nes kunigaikštytę pasodino kitam stalo gale. Prie žvakių pamačiau tik tiek, kad veidas gražus, bet akys kreivos. Po vakarienės kunigaikščio kambaryje susėdome už lovos, kur tamsiau, kunigaikštytė kalbėjo mažiau už kitas damas. Tą vakarą negalėjau įvertinti nei jos grožio, nei proto. Nuėjome nakvoti, ir aš visą naktį nemiegojau, gailėdamasis, kad čia atvykau.

1725-02-07

Pavargau po neramios bemiegės nakties, nusprendžiau grįžti į Olyką ir atsisakyti šitos minties [vesti Prancišką Uršulę Višniovecką – V. V.]. Ryte atėjo mano dėdė maršalas ir klausia: „Ar dama tau patiko?“ Neprisipažinau, kad nepatiko, pasakiau, kad graži, tačiau ne man, nežinau, ką daryti, bet prašau man leisti išvykti į Olyką. Kunigaikštis atsakė, kad šiandien liksime čia. Sutikau, tačiau pasakiau, kad turiu savų reikalų ir čia Užgavėnių nepraleisiu. Po to apsirengiau, nuėjau į kambarį pas motiną kunigaikštienę pokalbiui, tuomet atėjo Poznanės taurininkas ir klausia: „Ar buvote pas kunigaikštytę kambaryje?“ Atsakiau, kad nebuvau, nes nežinau kur. „Ogi štai čia yra kunigaikštytės miegamasis.“ Paprašiau, kad mane

Uršulė Pranciška Višniovecka Radvilienė (1705–1753) – teatro Lietuvoje pradininkė, pirmoje išvertusi Moljero kūrybą į lenkų kalbą. Nesvyžiaus ponia, čia įsteigusi privatų teatrą. Nesvyžiaus rūmų dailininko Hiršo Leibovičiaus grafikos darbas. 1747–1758 m. Saugoma Varšuvos nacionaliniame muziejuje. Prieiga internetu: http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=32006

nuvestų. Įeiname, kunigaikštytė klūpi lovos kojūgalyje ir meldžiasi. Pakerėjo, žavi kaip Diana; pradėjau su ja kalbėtis, paėmiau jos prancūzišką knygą, atsivertęs pamačiau parašyta: „Pabaik, ką pradėjęs, o aš tau padėsiu.“ Parodžiau šį tekstą jai ir tariau: „Ar leisite, geradare kunigaikštyte, pasielgti, kaip čia parašyta?“ Atsakė: „Jei tokia bus jūsų kunigaikštiška valia.“ Aš pabučiavau jai ranką ir nuo tos akimirkos baisiai pamilau, daug su ja kalbėjomės. Nuėjome pietauti, valgiau mažai, sotinausi mieląja kunigaikštyte. Po pietų maršalas klausė manęs, ar pasiliksime Užgavėnėms, aš jo prašiau, kad pasiliktume, nes dabar galvojau kitaip nei ryte – atradau daug kunigaikštytės pranašumų. Kas akimirką vis labiau buvau tikras dėl savo sprendimo, o nuėjęs miegoti supratau, kad jei yra Dievo valia, tai jos išvengti neįmanoma. Vakar naktį nemiegojau iš išgąsčio, nežinau, ar šią naktį pavyks užmigti iš susižavėjimo.

Vėlesniuose įrašuose Radvila rašo daug kalbėjęsis su Pranciška Uršule, jie radę daug bendrų temų, šokę ir kitaip kartu leidę laiką. Dienoraščio įrašuose juntamas didiko susižavėjimas savo išrinktąja, ji vadinama karaliene. Pagaliau tėvai, paklausę jos nuomonės ir gavę teigiamą atsakymą, pradėjo ruošti vedybinę sutartį, o tuo tarpu:

6 Kaip brangiai kainuoja smalsumas (pranc.).

1725-02-10

<...> Po pietų, kai likome vieni, daviau kunigaikštytei savo žiedą, nuėmiau nuo piršto josios ir, bekeisdamas žiedus, kampe prie lango pirmą kartą per jėgą ją pabučiavau <...>.

Na, liko nelengva užduotis pranešti naujieną apie sužadėtuves Radvilos motinai, – ji net iki 1727 m. gana šaltai priėmė savo marčią, tačiau kai pasaulį išvydo poros pirmagimis Mykolas, kuris po kelių mėnesių buvo išsiųstas auklėti močiutei, ji atlyžo. Ona Kotryna Sanguška Radvilienė vaikaitį labai mylėjusi, deja, berniukas mirė, sulaukęs dvejų metų.

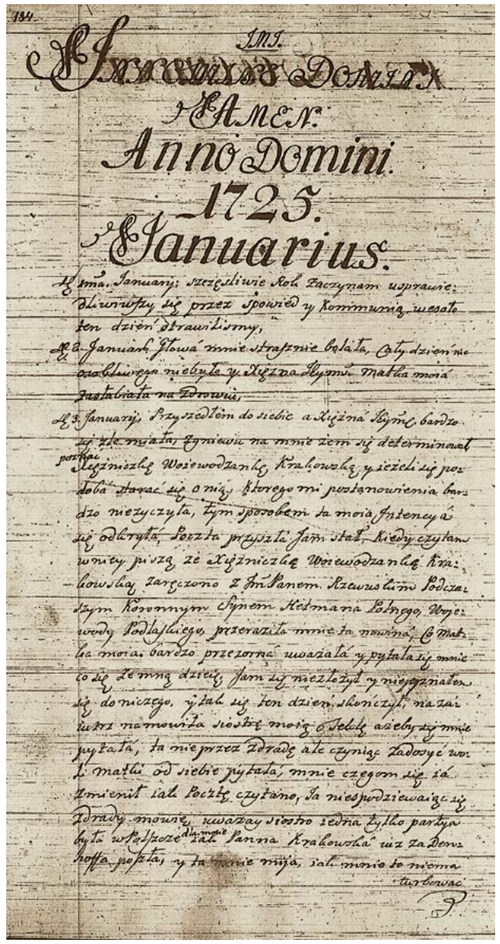

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraščio faksimilė. Saugoma vyriausiame senųjų aktų archyve Varšuvoje AGAD, Archiwum Radziwiłłów 354, dz. vi, sygn. ii-80a.

1725-04-22

Ryte karietomis važiavome į Kremenecą, karietoje sėdėjo mano motina ir kunigaikštienė Krokuvos kaštelionienė[7]. Priekyje – mano mylima Pranciška Uršulė Višniovecka ir aš, tačiau man taip skaudėjo galvą, kad nieko nepamenu. Atvykome į bažnyčią, ten prie altoriaus mūsų laukė Lucko vyskupas Rupnevskis, atlikome išpažintį, po to priėmėme Švč. Sakramentą ir buvome palaiminti. Ta pačia tvarka grįžome į Bialo Krinicos pilį, aš dėl stipraus galvos skausmo nuėjau miegoti ir miegojau iki vėlumos, prieš vidurnaktį mane pažadino, ir jau buvau sveikas. Koplyčioje sėkmingai buvome sutuokti Lucko vyskupo. Prakalbą sakė kunigas Vincentas Suchockis, buvo labai iškilminga vakarienė, po kurios vyko šokiai, fejerverkas. Paryčiais nuėjome miegoti, aš buvau sąžiningai jokios moters nepažinęs, žmona mano taip pat buvo skaisti, tad buvome tiek pavargę, kad užmigome.

1725-04-23

Diena praėjo taip pat iškilmingai. Stengiausi anksčiau nueiti miegoti, tad iš karto nuskyniau jos nekaltybę ir padėkojau Dievui, kad tokią skaisčią man davė mergelę, kurią Dievas tesaugo, kad ji mane ir palaidotų.

Deja, nutiko kitaip. Veikli, teatro tradiciją Lietuvoje pradėjusi Uršulė mirė anksčiau už savo vyrą – 1753 m. Per 28 santuokos su Radvila Žuvele metus ištvėrusi daugybę persileidimų, palaidojusi kelis savo vaikus, ji kartu su vyru sumaniai tvarkė Nesvyžiaus rezidenciją, įkūrė ten privatų teatrą, pati rašė pjeses, vertė Moljero kūrybą, statė spektaklius. Visą laiką buvusi ištikima vyro bendražygė, tad dienoraštyje šis ne kartą jai skyrė gražių žodžių.

Parengė ir iš lenkų kalbos vertė Vika Veličkaitė

LOVE OF ‘RYBEŃKO’ RADZIWIŁŁ FOR URSZULA. EVIDENCE FROM DIARIES

One of the rulers of Nesvizh, Voivod of Vilnius and Grand Hetman of Lithuania, Michał Kazimierz ‘Rybeńko’ Radziwiłł (1702–1762), kept a diary for nearly his entire life. This diary covers the period of 1719–1761. The pages of the diary contain information on his travels, social connections, entertainment, political career, litigations, activities of the Seimas, banquets and family life. Among hundreds of dry and matter-of-fact records we can find emotional traces of his personal life. The excerpt published here talks about how, in his youth, ‘Rybeńko’ Radziwiłł, ignoring the will of his overbearing mother, chose his own wife – Urszula Franciszka Wiśniowiecka.

7 Čia gali būti įsivėlusi raštininko klaida, greičiausiai kalbama apie Pranciškos motiną Krokuvos vaivadienę, o ne kaštelionienę.

ARCHAJINIO LIETUVIŲ MĄSTYMO ATKŪRIMAS: ŠVENTUMO SAMPRATA

Žilvinas Svigaris

Pasitelkdamas šventumo sampratą straipsnyje mąstau apie archajiniame mitopoetiniame substrate gyvenusio lietuvio pasaulėžiūrą, ypač ryškią lietuvių dainuojamojoje tautosakoje.

Žiūrėdamas į linksmas nerūpestingai dūzgiančio Vilniaus gatves, neretai pagalvoju, kad kažkada žmogus gyveno kitaip. Prieš įsigalint technologijoms, prieš išplintant Švietimo amžiaus idėjoms ir dar prieš įvedant krikščionybę, senovės lietuviai – nujaučiu – gerokai giliau išgyveno savo santykį su juos supusiu pasauliu. Tokio santykio atgarsiai dar skamba senojoje šventumo sampratoje. Šventos vietos, šventa tvarka, šventi daiktai ir šventi žmonės yra tarsi užuominos tam, kuris bando susivokti, permąstyti savo paskirtį pasaulyje. Bet šventas sritis „užėmė“ pasaulietiški reiškiniai – urbanizacija, technologizacija ir panašūs „procesai“ išstūmė jas į kultūros paribius. Tad šventumo samprata retai svarstoma, ji jau beveik praradusi savo aktualumą. Bet ar tikrai prarado savo aktualumą šventumas? Ar atsisakius šventumo, nebuvo prarasta kažkas esmingai svarbaus? Ar šventumo sampratos atsisakęs žmogus netapo perdėm paviršutiniškas, ar nesulėkštėjo jo gyvenamasis pasaulis?

Technologijų amžiuje žmogus jau priprato gyventi apsuptas spartėjančių pokyčių, o tas pripratimas slepia pačius pokyčius, jų pagrindai lieka visiškai neapmąstyti. Neapmąstyti dar ir dėl to, kad pats šiuolaikinis mąstymas yra įrėmintas tų pačių principų, iš kurių tie pokyčiai kyla. Apmąstymo laukia ne tik technologizavimas, bet ir ant jo pagrindų kylančios įvairios sistemos (politinės, ekonominės, socialinės ir kitos), kurios, sparčiai augdamos, užima vis didesnes gyvenamojo pasaulio sritis. Pokyčiai transformuoja ne tik šventumo, bet ir kitas pamatines sampratas. Šeimos, bendruomenės, viešumo ir kitų sąvokų reikšmės pasikeitė tiek, kad prarado aiškius kontūrus. Pasitelkdamas šventumo sampratą straipsnyje mąstau apie archajiniame mitopoetiniame substrate gyvenusio lietuvio pasaulėžiūrą, ypač ryškią lietuvių dainuojamojoje tautosakoje.

Vaiduloniai (Radviliškio r.), Bernotų, anksčiau buvęs Butkų, kiemas. Girdėta, kad ąžuolas pasodintas šeimininkų vestuvių proga, sako sodybos šeimininkas Petras Bernotas. 2011 m. rugsėjis.

ŠVENTUMAS

Apie šventumo sampratą kūrinyje „Dievų ieškojimas“ nemažai rašo Vincentas Vyčinas. Jis apmąstė senąją lietuvių tradiciją ne mėgindamas rekonstruoti tikslias jos detales, bet siekdamas suvokti esminius jos ramsčius, o sykiu ir galvodamas apie jų išsaugojimą bei puoselėjimą po Antrojo pasaulinio karo emigravusių lietuvių bendruomenėse. V. Vyčinas rašo, kad šventumas senojoje ikikrikščioniškoje lietuvių tradicijoje apėmė visą gyvenamąjį pasaulį ir buvo suvokiamas kaip visa apimantis archetipinis pradas (Vyčinas 2009: 291). Šį laikotarpį V. Vyčinas vadina aukso amžiumi (Vyčinas 2009: 566). Tačiau palaipsniui buvo pereita prie to, kad šventa tapo laikoma nebe visa žemė, o tik kai kurios jos dalys: ežeras, upė, giraitė, uola ar medis. Šventi buvo nebe visi daiktai, o tik kai kurie: tam tikra duona, tam tikras vynas[1], tam tikras stalas ar altorius, tam tikra lazda, karūna ar vėliava. Nebe visi žmonės buvo šventi, o tik kai kurie: pirmiausia žynys, žiniuonis („gydytojas“), burtininkas ar nepaprastus darbus nuveikęs narsuolis (Fink 1960: 130–131). Nebe visos dienos buvo šventadieniai, o tik tos, kuriomis žmogus susitikdavo su dievais (Vyčinas 2009: 566). Žmogus gyveno ciklišku ritmu, nuolat susvetimėdamas su pačiu savimi ir vėl save atrasdamas. Šventose vietose vykstančios apeigos kaskart sugrąžindavo žmogų į pirmapradę vaikystę, vėl paversdamos jį dievų vaiku. Per šventes žmogus tarsi vis atgimdavo iš naujo. Šventės ir ritualai mitinės visuomenės tikrovėje vis iš naujo atkuria prarastąjį aukso amžių (Vyčinas 2009: 567), kuomet šventumą suvokdamas kaip visa apimantį, žmogus ir save regėjo kaip šventos visumos dalį. Mitinė bendruomenė – ne aritmetinė individų suma. Jos esmė – transcendentine prasme suvokiamas žmonių bendrumas. Giliai įsišakniję pirmapradžiame mitiniame pasaulyje, o ne suskaldytame į specializacijas, žmonės nėra atskirti nuo pilnatvės, visumos, šventumo. Net su kitais, su savo šeima, kaimynais, gentainiais toks žmogus yra susijęs šventumo ryšiais (Vyčinas 2009: 27). Šventumas sujungia pasaulį į visa apimančią, gyvybingą ir darnią visumą (Vyčinas 2009: 589).

Mitinio gyvenimo būdo neįmanoma nei suvokti, nei apmąstyti neatsižvelgiant į tai, kad – nors pasaulis radikaliai pasikeitęs – kiekviena kartà gimsta, miršta, myli, džiaugiasi, kuria ir išgyvena tikrovę kaip prigimtinę duotybę, ne vien priklausomą nuo kultūros. Tuo mitinė pasaulėvoka skiriasi nuo Vakaruose dominuojančios fragmentuotos ir griežtomis teorinėmis disciplinomis grindžiamos pasaulėžiūros. Kiekviena teorinė disciplina vartoja specifinę teorinę kalbą, formules, metodus, padedančius susikalbėti tos pačios srities specialistams, bet atskiriančius juos nuo kitų. Skaidymasis į skirtingas disciplinas ne tik suskaldė vakarietišką sąmonę, bet ir pakeitė požiūrį į kalbą. Todėl V. Vyčinas rašo, kad mėginimas išversti mitinę kalbą į racionalias teorines koncepcijas deformuoja mitinę pasaulėžiūrą (Vyčinas 2009: 36). Vadinasi, prieš žengiant pirmus tyrimo žingsnius, reikia aptarti pačią jo prieigą, jo kalbą. Čia galima prisiminti Antaną Maceiną, vieną pirmųjų filosofiškai apmąsčiusių lietuvių kalbą kūrinyje „Daiktas ir žodis“ (Maceina 1998: 7)[2]. A. Maceina teigia, kad žodžiai Vakarų kultūroje įgavo griežtai apibrėžtas, konkrečiame diskurse galiojančias ribotas reikšmes ir veikiau yra vadintini ne sąvokomis, o terminais. Kitaip tariant, žodžiai praranda savo prasmę, o sykiu ir gelmę, kurioje kiekvienas žodis, prasmingai įsipindamas į visumą, teigia pasaulio rišlumą. Gelmines žodžių prasmes pakeitė paviršutiniškos sutartinės reikšmės. Šių kalbos poslinkių pasekmės yra reikšmingos, nes kalba, mąstymas ir pasaulėžiūra yra glaudžiai tarpusavyje susiję.

KALBA

A. Maceina teigia, kad žmogus visų pirma gyvena kalboje. Kalboje gyvenamasis pasaulis susisieja į prasmingą, darnią, organišką visumą (Maceina 1998: 18, 19). Be kalbos gyvenimiška patirtis pradingtų uždaros vienatvės užmarštyje. Didžiausią įtaką Vakarų mąstymui praėjusiame amžiuje padariusiu mąstytoju laikomas Martynas Heidegeris (Martin Heidegger)[3] rašo, kad kalba, kai ji vartojama ne bet kaip, o rūpestingai ir atidžiai, atveria

1 V. Vyčinas pabrėžia, kad vynas senovėje buvo naudotas kaip reikšmingas apeigų elementas, tik banalėjant visuomenei jis virto savo paties priešingybe – užeigose parduodama svaiginimosi priemone.

2 Tai paskutinis didesnės apimties likęs nebaigtas filosofo kūrinys, kuris pradžioje buvo pavadintas „Lietuvių kalbos filosofija“. Jis buvo sumąstytas kaip žingsnis nuo dualistinės prie monistinės metafizikos. Buvo parašyti tik du pirmieji skyriai, kurie išleisti pavadinimu „Daiktas ir žodis“.

3 M. Heidegeris mūsų nagrinėjamai temai yra nepaprastai reikšmingas – jis padarė didelę įtaką A. Maceinos, V. Vyčino, A. Lingio, A. Mickūno, J. Šliogerio ir kitų šiam tyrimui svarbių lietuvių filosofų mąstymui. Supratęs, kad žmonija prarado pirmapradį kūrybinį potencialą, savo vėlyvuosiuose darbuose jis siekė į Vakarų mąstymą grąžinti mitopoetinį matmenį.

savo *savastį*. Kadangi žmogus priklauso kalbai, šios savasties reikia paisyti (Heidegger 1971: 215). Tačiau technologiniame Vakarų pasaulyje žmogus elgiasi taip, lyg jis būtų kalbos šeimininkas. Redukavęs kalbą į paviršutinišką informacijos laikmeną, techniškėjančiame pasaulyje žmogus sykiu prarado ir gilesnį prasminį įsišaknijimą. Todėl Vakaruose manoma, kad be technologijų žmogus nebepajėgtų savimi pasirūpinti. Verta atkreipti dėmesį į M. Heidegerio mintį, kad dar iki technologijų įsigalėjimo – rūpestingai dirbdamas savo kasdienius darbus, augindamas tai, kas auga, širdyje būdamas laisvas (Heidegger 1971: 217) – žmogus gyveno visavertį gyvenimą. V. Vyčinas šią mintį papildo sakydamas, kad įsišakniję archajiniame ikikrikščioniškame mitiniame substrate žmonės buvo atviri pilnatvei, visumai, šventumui, kad jie žinojo, kas teisinga ir šventa, o kas klaidinga ir šventvagiška (Vyčinas 2009: 27).

Kalbėdamas apie lietuvių kalbos archajiškumą ir atsparumą naujųjų laikų poveikiui, pasitelksiu emigracijoje kūrusio lingvisto Antano Klimo pastabas. Jis tvirtina, kad lietuvių kalba yra ne tik seniausia iš indoeuropiečių kalbų (A. Klimas 2002: 52) – ji daugiau nei 5 tūkst. metų nepatyrė asimiliacijos su jokia kita kalba. Būtent kalbų maišymasis, pasak jo, labiausiai silpnina kalbą: suprimityvina jos struktūrą ir iškraipo žodyną. Lietuvių kalboje geriausiai išsaugoti indoeuropiečių bendrystės laikų balsiai ir žodžių šaknys, kurių suskaičiuojama per 3 tūkstančius. Klimas aiškina, kad prie to prisidėjo lietuvių gyvenama geografinė vieta, nes neįžengiamos girios gerokai apribojo bendravimą su kaimynais (keliaujama pirmiausia būdavo upėmis ir ežerais, sausumos keliai įsigalėjo gerokai vėliau). Be to, lietuviai buvo apsupti kitų baltų genčių, kurios, nors galiausiai buvo nukariautos, ilgai saugojo lietuvių kalbą nuo kitų kalbų įtakos (Klimas 2002: 52–54). Jokioje kitoje indoeuropiečių kalboje – nei sanskrito, nei graikų ar lotynų – nėra tiek dalyvinių formų (Klimas 2002: 68), rodančių nepaprastą lietuvio pasaulio takumą, galima sakyti – gyvo patyrimo intensyvumą. Archajiškumas persmelkia visus jos lygmenis: nepaprastai turtinga garsų sistema, plastiška morfologija, sintaksė ir sakinio struktūra, ypač gausus žodynas, lanksti kalbodara (Comrie 1989: 214–215). Lietuvių kalboje, vartojant net keturias savarankiškas vietininko formas – inesyvą, iliatyvą, aliatyvą (kur link – vakarop) ir jau išnykusį adesyvą (prie ko – manip, savip), itin jautriai pabrėžiama buvimo vietos svarba. Pasak A. Maceinos, nykstant kalbai, gyvus posakius keičia nusakymai, aprašymai, kurie rodo prarandamą jautrumą savo būklei ir būsenai pasaulyje. Mažėjant vietininkų, prarandamas jautrumas vietai, kurioje žmogus esti.

Kalbėdamas apie heidegeriškąją buvimo pasaulyje (*In-der-Welt-Sein*) sampratą, Maceina pabrėžia, kad „esame būtybės, apspręstos buvoti vietininko linksniu“. Kitaip tariant, kalbos gelmėje žmogus tiesiog priartėja prie būties išgyvenimo. Lietuvių kalbos lankstumas, organiškumas, dėmesys vietininkams bei dalyviams leidžia sklandžiai artikuliuoti ir apmąstyti pirmapradę patirtį, apsieinant be gremėzdiškų konstrukcijų. Lietuvių kalba išsaugojo ne tik lengvumą, gyvumą ir dinamiškumą (Maceina 1998: 125), bet ir jautrumą *buvimo būdui* (Maceina 1998: 35). Dauguma gyvųjų indoeuropiečių kalbų turi tik vieną buvimą reiškiantį žodį ir dažniausiai gerokai nutolusį nuo pirminio pavidalo (angl. I *am*, you *are*, he *is*; vok. ich *bin*, sie *sind*, er *ist*; pranc. je *suis*, vous *être*, il *est*), o lietuvių kalba yra išsaugojusi ne tik kelis buvimo veiksmažodžius (aš *būnu*, jūs *būnate*, jis *būna*; aš *esu*, Jūs *esate*, jis *esti* / *yra*), bet ir dvi visavertes būties sąvokas – *būtis* ir *esatis* (Maceina 1998: 117)[4]. Pabrėždamas lietuvių kalbos savitumą ir lankstumą, Algis Mickūnas daro išvadą, kad pati lietuvių kalba atveria ir savitą integralios filosofijos galimybę, nes čia dalykai dera tarpusavyje, atsveria vienas kitą, pats žmogus susivokia – „turi sampratą, savęs supratimą ir susipratimą“ (Mickūnas 2011: 208). Galima manyti, kad plačios lietuvių kalbos galimybės, žodžių darybos priemonių gausa ir įgalina lankstų mąstymą.

Reikšmingas lietuvių kalbos bruožas yra jos dainingumas, kylantis iš turtingos žodžių kirčiavimo sistemos (Klimas 2002: 57). A. Mickūnas atkreipia dėmesį, kad lietuvių kalbos garsai sudaro įtampą tarp vienas kitą veikiančių ritmų: pirmojo ritmo iš ilgųjų ir trumpųjų balsių kaitos ir antrojo iš aukšto ir žemo tonų kaitos (Mickūnas 2011: 199). Didelė kirčių įvairovė harmonizuoja skambesį. Iš viso to – poetiški sąskambiai. Minėtosios lietuvių kalbos ypatybės nėra perteklinės. Jos tiesiog būtinos vidiniam kalbos ritmui palaikyti, kuris, tarsi pasyvus rišlumo matmuo, steigiasi atidžiai vartojant kalbą ir gerbiant jos *savastį*, iš kurios savaime išnyra poetiškos dermės. Lietuvių kalbos poetiškumą paryškina daugybė veik neregimų priemonių, kurių beveik neįmanoma apibrėžti taisyklėmis. Gyva jos organika skleidžiasi nuosekliai ir atidžiai plėtojant mintį. Jei pažvelgtume, pavyzdžiui, į anglų kalbą, išvystume, kad

4 Taip pat žr. <https://en.wikipedia.org/wiki/Indo-European_copula>.

Jankaičiai (Radviliškio r.), Zuzanos Ranusaitės-Vitkauskienės sodyba. Šventas akmuo su smailiadugniu dubeniu kartu su kitais trimis tokiais akmenimis buvo po Andrijauskių ar Vitkių sodybos svirno kampais. 2015 m. balandis.

angliška ištarą laiko sukausčiusi griežtai apibrėžta sakinio struktūra, ribota žodžių daryba. O štai lietuvių kalbos sakinio struktūra yra beveik laisva, o žodžių darybos galimybės atrodo begalinės[5]. Lietuvių kalba teikia nepaprastai plačias, savitas niuansų ir subtilių įžvalgų galimybes. Neatidus jos vartojimas, jos skubinimas, paviršutiniškų „mados“ reikalavimų jai primetimas ją nedovanotinai deformuoja. Kalbant apie lietuvių kalbos poetiškumą, paminėtina ir Zenono Slaviūno pastaba, kad nors senosios lietuvių dainos yra nerimuotos, dermė jose išgaunama pačių žodžių sąskambiais ir galūnių rimais, atsirandančiais kartojant priedainius ir paskutines eilutes, dažnai užbaigiant skambiaisiais balsiais *o* ir *a* (Slaviūnas 1958: 20). Ir Liudvikas Rėza rašo, kad nors rimas nėra būdingas lietuvių liaudies dainos bruožas, daugybė vienodai skambančių deminutyvų, kurie baigiasi galūnėmis *-elis*, *-a(i)tis*, *-ytis*, ir pasikartojantys dvibalsiai *ai*, *ei*, *au* dažnai savaime sudaro rimą. Todėl beveik nėra dainos, kurioj nebūtų rimuotų eilučių[6]. Taigi poetiška yra pati lietuvių kalba – jos dainingа darna niuansuotais pustoniais skamba ir iš tūkstantmetės praeities lietuvius lydinčiose sutartinėse bei sakmėse, ir kasdienėse gyvenamojo pasaulio atvertyse.

POETIŠKUMAS

Šventumo atspalvį, pasak V. Vyčino, senoji lietuvių tradicija prarado į poetinį šventadienių alsavimą vis labiau įsiterpiant pasaulietiškiems dalykams (Vyčinas 2009: 566). Norima pasakyti, kad šventumas nyksta nykstant poetiškumui. Norėdamas suprasti V. Vyčino nerimą, nuodugniau panagrinėsiu poetiškumo sampratą. Pasiremsiu M. Heidegeriu, tyrinėjusiu vienos iš aukščiausių vokiečių literatūros viršūnių – romantizmo poeto Frydricho Helderlino (Friedrich Hölderlin) kūrinį „Poetiškai žmogus gyvena...“ (Heidegger 1971: 213) M. Heidegeris taikliai pastebi, kad pats prieveiksmis „poetiškai“ dabarties pasaulyje reiškia atitrūkimą nuo realios tikrovės, pragmatinio pagrįstumo stokojantį tuščios vaizduotės polėkį. Pati poezija, anot M. Heidegerio, mūsų dienomis tapo vien literatūros žanru, daugiausia formuojamu paviršutiniškų gyvenamojo meto madų ir mandagaus publikos skonio (Heidegger 1971: 214). Kitaip tariant, poezijos samprata mūsų laikais tapo ne tik susiaurinta, bet ir iškreipta. Tad, norint suprasti poetiškumą, negana vadovautis vien mūsų laikų požiūriu – svarbu įsisąmoninti pirminę poezijos prasmę.

Pirminės *poiēsis* (*ποίησις*) sampratos reikia ieškoti jos saulėtoje gimtinėje – antikinėje Graikijoje. Čia poezijos samprata buvo nepaprastai plati: pirmiausia tai kūrimas, komponavimas, darymas.

5 Bandant suskaičiuoti skirtingus veiksmažodžio *vyti* šaknies vedinius (*nuvyti*, *apsivyti*, *pavyti*..., *vynioti*, *vystyti*...) priskaičiuota apie dvidešimt tūkstančių savarankiškų žodžių <http://every-word.com/lit/zodynas/zodis/lt/vyti/(tab)/zodzio-formos/(page)/160>.

6 <http://antologija.lt /text/liudvikas-reza-lietuviu-liaudies-dainu-tyrinejimas>.

Platonas, perpasakodamas pokalbį tarp orakulės Diotimos ir Sokrato, pabrėžia, kad nors *poiēsis* gali būti suprantama plačiai, svarbiausia jos reikšmė buvo susijusi su kūrybine pastanga, suvokiama kaip siekis atverti iš nebūties išnyrančią būtį[7]. Tokia pastanga, pasak Diotimos, būdinga visiems kūrėjams, jie visi tam tikra prasme vadintini poetais. Orakulė aiškina, kad būtį poetas atveria ne bet kaip, o meniškai siedamas suvokimą su muzika ir ritmu[8]. Kitaip tariant, pirmaprade kūrybine galia apdovanotas poetas antikinėje Graikijoje ne tik atveria naują būtį, bet daro tai pabrėždamas pasaulio grožį ir harmoniją.

Ištardamas „poetiškai žmogus gyvena“, F. Helderlinas pabrėžia graikiškąją poetiškumo sampratą. Todėl M. Heidegeris ir teigia, kad negana pasakyti „žmogus gyvena“. Nepridūrus „poetiškai“, gyvenimas praranda esminį dėmenį – žmogui belieka beprasmė egzistencija, kurios jau nebegalima vadinti visaverte (Heidegger 1971: 215). Vadinasi, poetiškumas – tai ne sakymas kažko konkretaus, o už paties pasakymo slypinčios dalykų esmės atvėrimas. Pirmapradiškai suvokiama poezija peržengia literatūrinės eiliuoto teksto sampratos ribas, bet sykiu ir išlieka tiesiogiai susijusi su kalba. Gerbdamas kalbą, stovėdamas ant žemės ir keldamas akis į dangų, žmogus žvilgsniu aprėpia visą jaukų savo gyvenamąjį pasaulį. Įvertinęs pasaulio aprėptį, žmogus suvokia neįtikėtiną jo mastą (*Ein seltsames Maß*) ir savo ribotumą (Heidgger 2000: 202–203).

Pabrėždamas poetinį pasaulio matmenį, V. Vyčinas aiškina, kad būti poetiškai – vadinasi, būti kalbos šaknyse ir žodžiuose, kylančiuose iš pačių Žemės įsčių. Taip gyventi – tai laikytis savojo tako (Vyčinas 2009: 427). V. Vyčinas nori pasakyti, kad technologijų pasaulyje gyvenantis žmogus pametė savo taką, prarado savo paties ribotumo ir pasaulio masto nuovoką. Nebejausdamas savo ribų, jis kreipiasi į poetus, kurie jam primena takoskyrą tarp mirtingumo ir nemirtingumo. Poetas stovi tarp riboto žmogaus ir beribių dievų (Heidegger 1971: 220–221). Jo lemtis – atverti šią tarpinę erdvę, nes tiktai čia matyti, kas yra žmogus. Poetai, nelyginant pranašai, savo kūryba išryškina šią nepaprastai trapią ribą, kurioje atsiskleidžia, kas žmogui lemta, o kas ne. Žmogus negali peržengti lemties gimti ir mirti, negali atsisakyti rūpintis savimi, savo artimaisiais, savo aplinka. Sykiu jis negali negyventi poetiškai. Būtent taip – būdamas atidus ribai tarp žmogiškumo ir dieviškumo, poetiškai kurdamas – jis atranda pasaulio tvarką ir paradoksaliai peržengia antropocentrinės pasaulėžiūros ribotumą. Bet kaipgi poezija tai įgalina?

Poezijoje svarbi ne tik prasminga sintaksė, bet ir fonetiniai sąskambiai, tarpusavyje derinamos ne tik pasakymo semantiką sudarančios morfemos, bet ir ištaros skambesį bei įtaigą lemiančios fonemos. Poetas tarsi suaudžia dvi gijas: nepasikliaudamas vien logine minties raiška ir pabrėždamas garsų svarbą, jis siekia, kad prasmės ir garso darna sinchronizuotų sakomas mintis ir kalbos kloduose slypinčias sąsajas, supintų juos į vieną rišlią visumą. Steigdama naują mąstymo darną, įtaigi poezija persmelkia suvokiamąją būtį. Žodžių sąskambiai stiprina įprasminančio rišlumo pojūtį ir sykiu žadina pasaulėžiūrą praturtinančias įžvalgas. Siekdama įtaigumo, ieškodama darnos tarp prasmės ir išraiškos, poezija priverčia kalbą griauti įprastas nuostatas, atmesti sustabarėjusias klišes, peržengti kasdienybės ribas ir žengti į nežinomybę. Kadangi, pasak A. Maceinos, pirmiausia mąstome kalboje, tai poezija šitaip įveikia ir mąstymo ribotumą. Kitoks kalbėjimo būdas įgalina kitokį mąstymą, o šis savo ruožtu atskleidžia kitokį pasaulėvaizdį. Poezijos steigiamas rišlumas nurodo ir išryškina įprastos logikos nepaisomus ar pražiūrimus prasminius ryšius.

Pašaukimas poezijai gimė neatsitiktinai. Lemiamas iššūkis, su kuriuo grūmėsi sakytinės tradicijos, dar nevartojusios rašto, – kaip išsaugoti ir ateinančioms kartoms perduoti atmintį, žinias. Neatsitiktinai graikų atminties deivė Mnemosinė drauge yra mūzų motina. O kaip tik mūzoms buvo pavaldi poezija, menai, amatai ir apskritai bet koks iš aukščiau atėjęs įkvėpimas bei meistriškumas, išmanymas. Skirmantas Valentas pabrėžia, kad senovės indoeuropiečių poezija, skirtingai nei mūsų dienomis, laikyta ne menu, o žinija, kurią veikiau tiktų vadinti mokslu; antai keltų druidai skirtingoms žinijos sritims, kaip teologija ar teisė, taikė skirtingus poetinius metrus (Valentas 1997: 16). Susidaro įspūdis, kad aukštesnės tvarkos įžvalgos, skambėdavusios himnuose, dainose ir kitų žanrų poezijoje, poeto pastangomis buvo tarsi „nuleidžiamos“ į žmogaus gyvenamą pasaulį ir čia palaikomos, puoselėjamos. Prie panašių išvadų prieina ir Daiva Vyčinienė, rašydama apie lietuviškų sutartinių rinkėjas ir susiedama jas su kosmologija, pasaulio tvarkos palaikymu ir harmonizavimu. Galima numanyti, rašo ji, kad lietuviams giedant sutartines, kaip ir kitoms tautoms atliekant savo apeiginę muziką, garsų darnõs buvo siekiama ne tik estetiniais sumetimais: juk tik šitaip – darniai, tai yra „teisingai“, giedant, ir tegalima kreiptis į dievus (Vyčinienė 2004: 18), kaip tos tvarkos sergėtojus. Nors lietuviškų sutartinių giedotojų, žinoma, negalima tiesmukai lyginti su keltų druidais ar antikiniais poetais, vis dėlto kai kurios paralelės yra pamokančios.

D. Vyčinienė teigia, kad giedotojos kitados buvusios itin svarbios apeigų dalyvės ar netgi vadovės. Pasak jos, esama pagrindo manyti, kad sutartinių giedotojos kitados bus priklausiusios žynių luomui. Tam pritartų ir kai kurie vedančiosios giedotojos įvardijimai, kaip *sumanytoja*, *barvedė*, ypač latvių *vārdotāja* „užkalbėtoja, žiniuonė“ (Vyčinienė 2004: 18), būtent *vardytoja*. D. Vyčinienės įžvalgą papildo S. Valentas, primindamas, kad vardas visais laikais laikytas dideliu turtu, be kurio žmogus apskritai negali gyventi, vardas kuria asmenį, tik per vardą asmuo įgyja vertę (Valentas 1997: 27). S. Valentas atkreipia dėmesį, kad senojoje religinėje poezijoje išskaityto dievo vardo skiemenys per anagramas ir sąskambius būdavo įpinami į kūrinio tekstą taip, kad jam skirtas šlovinamasis himnas ar malda, kuria siekta jo palankumo, savaime aidėjo jo vardu (Valentas 1997: 25). Verta prisiminti ir Algio Uždavinio tyrinėtą antikinę teurgiją, kurioje vardas siejosi su juo įvardyto dalyko prigimtimi noetiniu lygiu ir buvo laikomas simboline priemone pašvęstajam pasiekti dievų tikrovę (Uždavinys 2016: 80, 85, 113, 136, 173).

Tai, kad sutartinės kažkada galėjo būti susijusios su ritualais, pranašavimu ir būrimu, pasak D. Vyčinienės, rodytų ir vienas iš daugelio jų pavadinimų ***kapotinės***. Viena vertus, jis, matyt, reiškė atskirų balso partijų „susidaužimą“ arba pabrėžtą balsių artikuliavimą – savotišką kapojimą. Kita vertus, žodis ***kapotinė*** galėjo turėti ir gilesnę prasmę, susijusią su pačia būrimo esme (Vyčinienė 2004: 18). Betgi archajinei sąmonei ir auką išnarstantis žynys, ir kalbą suskaidantis ir „sutvarkantis“ poetas – abu vienodai atlieka pirmapradės sakralios visumos padalijimą, kuriuo siekia nustatyti jos dėmenis ir iš jų atkurti pirminę vienovę. Tiek aukojamo gyvulio, tiek žodžio išskyrimą iš visumos, suskaidymą ir paskui sudėjimą, grąžinimą į visumą galima matyti kaip vienodai sakralinį judesį, grąžinantį į visumą. Nors senovės poetas dėl jo atliekamos kalbos analizės ir sintezės gali būti palygintas su šiuolaikiniu lingvistu (Valentas 1997: 16–17), vis dėlto išskirdamas žodį iš vienovės ir vėl jį įjungdamas į naują vienovę, poetas tai daro ypatingu būdu. Lingvistas susitelkia tik į skaidymą, o poetui net reikšmingesnis yra jungimas. Jis derina žodį prie teksto visumos. Šis skirtumas yra neaprastai svarbus, nes pabrėžia visiškai kitokį mąstymo būdą, kuriuo siekiama ne kuo smulkiau išskaidyti, o suderinti ir taip pasiekti didesnės darnos.

TAUTOSAKA

Lietuvių tautosaką šiame straipsnyje pasitelkiame kaip savotišką šaltinį, liudijantį apie senovės lietuvių gyvenimo būdą ir pasaulėžiūrą. Kalbėdami apie lietuvių liaudies dainų meninio vaizdo savitumą, daugelis tyrinėtojų pažymi, kad, nepaisant visų galimų perkeltinių prasmių, jų „turinio pagrindą sudaro realus gyvenimas“ (Sauka 1968: 228). Nors lietuvių dainuojamoji tautosaka, ypač jeigu jai priskiriame ir naujųjų laikų kūrinius, yra nepaprastai įvairi, čia apsiribosiu tik archajiniais jos pavyzdžiais. Suprantama, kad gyva dainuojamoji tautosaka nėra joks kartą visiems laikams surėstas statinys – veikiau kiekviena kartà jį iš naujo perstato ant tų pačių pamatų. Kūriniuose atsispindi skirtingų laikų žmonių pažiūros ir įsitikinimai, pradedant seniausiais, kokius tik siekia žmonijos atmintis (Vėlius 2014: 102). Nors neįmanoma griežtai skirti tipų ar stilių – jie tarpusavyje glaudžiai persipynę, – bandysiu išskirti vieną klasifikacijose dar nepanaudotą kriterijų – vokatyvinių formų vartojimą, kai šauksmininko linksniu kreipiamasi į gamtos ar net kosmoso reiškinius, gyvūnus, paukščius, augalus. Tokį santykį galėtume vadinti gyvybingu dialogu. Šiose dainose dažniausiai sugretinamas gamtos pasaulis ir žmogaus kasdienybė. Z. Slaviūnas atkreipė dėmesį, kad tokie sugretinimai ypač dažni rytų aukštaičių sutartinėse (Slaviūnas 1958: 18). Mažai tikėtina, kad gamtos reiškinius su žmogaus gyvenimu gretinantys tautosakos pavyzdžiai galėjo susiformuoti veikiami krikščionybės, tad visi jie veikiau priskirtini archajinei ikikrikščioniškajai tautosakai ar, tiksliau, pastaruosius amžius pasiekusiai jos tradicijai.

Taigi, kalbėsiu apie dainas, kuriose bendraujama su augalais, paukščiais, gyvūnais, saule, mėnuliu ar žvaigždėmis. Šiose dainose su meile ir rūpesčiu kreipiamasi į liepelę, dobilėlį, gegutę, saulelę. Kreipiamasi nuoširdžiai, tarsi norint prakalbinti.

– Upele streventėle,
Upele streventėle,
Ko teki neperstoji?

Mergele tu jaunoji,
Mergele tu jaunoji,
Ko verki neperstoji?

7 Platonas, „Puota“, 205b–c. Maceina pažymi, kad lietuvių kalba kaip jokia kita turi šiam veiksmui savitą žodį – *būtinti* (Maceina 1998: 124–125).

8 Platonas, „Puota“, 205c.

– Ežerai nevelino,
Ežerai nevelino,
Šaltiniai pamačino.

Broleliai nevelino,
Broleliai nevelino,
Sesulės pamačino.[9]

Šis pavyzdys pirmiausia atskleidžia tai, kad dainuojama ne *apie kažką*, o kreipiamasi *tiesiogiai*. Skirtumas esminis. A. Mickūnas pabrėžia, kad būtent ši kalbėjimo ypatybė reikšmingai skiria pirmapradį, archajinį, galėtume sakyti – steigiantįjį kalbėjimą nuo modernaus, aprašomojo, nutolstančiojo nuo tikrovės kalbėjimo (Mickūnas 2016: 4). Galėtume sakyti, kad kalbant *apie ką nors*, kalba vartojama pasyviai, veikiau kaip aprašomoji priemonė, o kalbant *su kuo nors*, tiesioginio dialogo forma kalba atsiveria visa savo galia, abi puses įtraukdama į tiesioginį santykį. Gyvybe pulsuojančiuose archajinės tautosakos dialoguose dainuojantysis ne tik pats priartėja prie gamtos ir ją prigretina prie savo kasdienybės, bet, peržengęs antropocentriškumo ribas, įsiprasmina jį supančiame pasaulyje. Dainoje „Tu tecirvelė, raibaplunksnelė“ atrodo, kad *sesutelė* mokosi ir pasitikėjimo semiasi iš po mišką skrajojančios *tecirvelės*:

– Tu tecirvelė, raibaplunksnelė,
Aglių aglalė žaliašakelė,
Kaip tu tį būsi žalioj girelėj,
Aglių aglalė žaliašakelė?

Kaip aš tį būsiu, tep i pabūsiu,
Aglių aglalė žaliašakelė.
Dzienų paskridėsiu, nakcį atsiłsėsiu,
Aglių aglalė žaliašakelė.

Tu Pranciškelė, tu sesutelė,
Aglių aglalė žaliašakelė,
Kap tu tį būsi čiužan šonelį,
Aglių aglalė žaliašakelė?

– Kaip aš tį būsiu, tep i pabūsiu,
Aglių aglalė žaliašakelė:
Dzienų paveiksiu, nakcį atsiłsėsiu,
Aglių aglalė žaliašakelė.

Daina dažniausiai susideda iš dviejų simetriškų dalių (šakų) (Sauka 2007: 79). Pirmojoje kalbama su gamta, antroje iškyla žmogaus pasaulis. Simetrija padeda gražiai suausti gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškinius į vieną paveikslą. Pavyzdžiui, dainoje „Oi tu eglele“ medžio šakos prilyginamos žmogaus vaikams, o pati eglė – motinai:

Oi tu eglele,
Tu siūbuonėle,
Siūbavai rytą,
Vėlų vakarėlį
Kol išsiūbavai
Devynias šakeles
Dešimtą viršūnėlę
Gegutei kukuot.

Oi tu motule,
Tu vargdienėle,
Kukavo gegelė
Rytą vakarėlį,
Kol iškukavo
Devynis sūnelius,
Duonelei uždirbti,
Dešimtą dukrelę
Galvelei pašukuot.[10]

Dainoje „Nepūc, vėjuli“ kalbama su vėjeliu, kad nepūstų lapų *rugeliuosun*:

Nepūc, vėjuli,
Nepūc, vėjuli, tai ųžuoluosun,
Nekrec lapelių,
Nekrec lapelių, tai rugeliuosun.

Ateis matulė,
Ateis matulė, tai rugeliuosun.
Maži vaikeliai,
Maži vaikeliai – rugelių rinkcie...
Senas tėvulis,
Senas tėvulis – pėdelių riščie.[11]

Matome, kad ieškodamas atsakymų į kasdienius savo klausimus žmogus kreipiasi į gamtą, kuri kalba su juo per medelį, paukštelį, vėjelį. Tautosakoje nuolat pabrėžiama, kad esama paralelės tarp žmogaus ir gamtos, kad tarp jų nėra jokio atitrūkimo. Bet paralelė suvokiama ne formaliai, ne paviršutiniškai. Kreipinių deminutyvai parodo, kad dainuojančiojo savastis persmelkta jautrumo ir meilės supančiam pasauliui. Deminutyvinami ne tik gyvų būtybių pavadinimai, bet ir gyvų būtybių požymiai ar net santykius žymintys žodžiai.

9 LLD VI: 389, Nr. 441, Druskininkai.

10 LLD VI: 128, Nr. 127, Petroškų k., Veisiejų vls.

11 LLD VI: 34, Nr. 6 Kuksų k., Tverčiaus vls.

Tokia nuostata reikšmingai skiriasi nuo aprašomosios, kai nuo tikrovės atitrūkęs ir neįsipareigojęs jos aprašymas mažiau jautrų ir rūpestingą daro patį aprašantįjį. Tiesioginis kreipimasis į gamtą atveria magišką kalbos galią, atskleidžia jos lankstumą ir poetiškumą. Negalima įžūliai reikalauti – reikalingas kuklus kalbinimas, o sykiu ir atidus klausymas. Pavyzdžiui, dainoje „Antinas antelę vadinojo“ (Slaviūnas 1958: 167–170) kalbant su antele jai dargi sakoma, kad ši kviečiama neitų, o saugotųsi *strielčiukų* ir jų *šunėlių*:

Antinas antelę vadinojo:
Eikš, mano antele, arčiau manęs.
Oi neiki, antele, neklausyki.
Dės tavo galvelę kirtėjuosin.
Dės tavo galvelę kirtėjuosin.
Leis tavo kraujelį Dauguvosin.
Leis tavo kraujelį Dauguvosin.
O margas plunksneles perinuosin.

Dainoje „Liulio lingyte tėvo, linago“ dainuojantysis perspėja voverėlę, kad ši pasislėptų nuo *strielčiukų*:

Liulio lingyte tėvo, linago.
Slapstykis, voverėl, linago.
Nėr kur man slapstytis, linago.
Po tankiuosius krūmelius, linago.
Pilni mano takeliai, linago.
Strielčiukų pristojo, linago.

(Slaviūnas 1958: 152)

Dainoje „Tu gervela, Ladoto“[12] dainuojantysis rūpestingai pataria gervelei skristi *unt kvietienų*, kur ši ras kviečio grūdų savo vaikams *palasyti*:

Tu gervela, ladoto ladoto ladoto,
Nusiskriski, ladoto ladoto ladoto,
Unt kvietienų, ladoto ladoto ladoto,
Pasiimki, ladoto ladoto ladoto,
Kviečio grūdų, ladoto ladoto ladoto,
Ir palasyk, ladoto ladoto ladoto,
Savo vaikus, ladoto ladoto ladoto.

Tai, kad antelė, voverėlė ar kiškelis įspėjami pasisaugoti medžiotojų, liepelė ar eglelė – medkirčių, o gervelei patariama, kur ši ras maisto savo vaikams, atskleidžia dainuojančiojo santykio su gamta pobūdį. Parodydamas nuoširdų geranorišką atidumą, jautrų dėmesingumą jį supančiam pasauliui, dainuojantysis lyg ir pats jaučiasi gamtos dalimi. Jautriuose dialoguose akivaizdi abipusė priklausomybė, o dainuojančiojo rūpestis tarsi įgyja grįžtamąjį ryšį.

Laukuose dirbanti mergelė poetiškai šnekučiuojasi su saulele:

– Oi saulala, oi motula,
Ko tep anksti užtekėjai?
– Oi mergela siratėla,
Nor aš anksci užtekėjau,

12 LLD VI: 50, Nr. 29, Gavėniškio k., Papilio prp.

Baisogalos priestotis (Radviliškio r.). Mokytojos Reginos Kniškaitės-Vaitkevičienės namų žaltys. Visą laiką svajojau turėti žaltį, gimimo dieną vaikai padovanojo, – sako R. Vaitkevičienė. 2011 m. rugsėjis.

Nor aš anksci užtekėjau,
Jau aš tavi lauki radau...
– Oi saulala, oi motula,
Ko tep vėlai nusilaidai?
– Oi mergela lelijėla,
Nor aš vėlai nusilaidau,
Nor aš vėlai nusilaidau,
Dar tavi lauki palikau. [13]

Toks žmogus save regi atvirame, bendrystės saitais susaistytame, gyvybės kupiname pasaulyje. Gamta suvokiama kaip atvira geranoriškam dialogui ir rūpestingam sambūviui. Žalynėlis[14] klausiamas, kur jį geriau sodinti:

– Žalynėli mana,
Dziemedėli mana,
Kur tu man pasadzincie?
– Tu pasadzinkie mani
Prie juodai žemelai,
Prie šaltam undenėliui.
Undenia aisi –
I un man' ažeisi,
Mani žalių palaiscysi.

Tu sasute mana,
Tu cikraja mana,
Kur tu man tai nuduocie?
– Tu nuduokie mani
Prie žaliai girelai,
Prie viešamjam kelaliui.
Tu kelaliu aisi –
Un man' ažeisi,
Mani jaunų pralinksminsi.[15]

Gyvame dialoge su *žalynėliu* darniai jungiami žmogaus ir gamtos pasauliai pabrėžia rūpestį, kuriam ypač daug dėmesio skiria ir V. Vyčinas, rašydamas, kad jo senelis, kurį jis vadino kriviu, visada stengdavosi kiek įmanoma palikti viską taip, kaip sukūrė motina gamta. Senas ąžuolas jam atrodė kupinas Perkūno, žaibų ir griaustinio dievo, galios. Kiekvieną kartą kirsdamas medelį ar tik rykštę arkliui paraginti jis nepamiršdavo medžio skausmo. Net pašalinę šaką jis stengdavosi nukirsti rūpestingai, vengdamas sutrikdyti medžio augimą (Vyčinas 2009: 355). Rūpesčio sampratą plėtoja ir Gintaras Beresnevičius, rašydamas, kad „žemdirbio mąstymas įtraukia visas sritis – kitaip neįmanoma, jam reikalinga ir Žemė, ir Dangus. Nėra elementų, kurie jo neliestų, kurie jam nerūpėtų, nėra tokių procesų, kurie neveiktų derliaus, atmosferos, socialinės dermės. Šitas rūpestis yra kosminės prigimties. Persmelkiantis"; „Jei ūkininkas nėra Rūpintojėlis ir nekartoja dieviškosios kontempliacijos, viską siejančios į visumą, jis negali padėti pagrindo nei ūkiui, nei sodybai, nei derliui, nes viskas išsilaksto. Daiktų daug. Po krizių, katastrofų, per karus Rūpintojėlių gausėja, idant jie primintų vyrams pareigą – sieti išlikusius daiktus krūvon. Siekti atgaivinti visumą." (Beresnevičius 2005: 400). Kitaip tariant, rūpestį G. Beresnevičius regi kaip pamatinį lietuvių būdo bruožą, kurio nepaliečia net laiko permainos. Tai neįtikėtinai tiksli įžvalga, kuri paaiškina ne tik daugelį dalykų, vykstančių mūsų laikais, bet ir leidžia geriau įsiklausyti į archajinėje tautosakoje skambančią pasaulėjautą.

Kalbant apie rūpesčio sampratą, svarbu paminėti ir M. Heidegerio įžvalgą, kad žmogus pasaulyje yra ne bet kaip, o rūpestingai (Heidegger 1967: 212). Tačiau ką reiškia būti rūpestingai? Negi žmogus rūpinasi tik tada, kai nusprendžia būti rūpestingas? Anaiptol, nesirūpindamas jis negalėtų išgyventi nė dienos. Kiekvienas dirba kasdienius darbus ir rūpinasi savo aplinka, savo kūnu, valgo, rengiasi ir t. t. Suvokimas, kad žmogus yra esmingai stokojanti būtybė (Heidegger 1967: 213), ragina žmogų nuolat rūpestingai derintis prie gyvenamojo pasaulio. Tad rūpesčio samprata yra dvilypė. Rūpestis yra susijęs ir su tuo, kuo rūpinamasi, ir su derinimusi prie pasaulio. Archajinėje tautosakoje ši derinimosi nuostata yra nepaprastai išplėtota ir daugialypė. Rašydamas apie sutartines, Z. Slaviūnas atkreipia dėmesį, kad jos išsaugojo ne tik daug dalykų, būdingų pirmykštei poezijai, – jų dermę sustiprina stereometrinė ir grandininė sutartinių posmų struktūra (Slaviūnas 1958: 25, 20). Ir D. Vyčinienė, kalbėdama apie visuotinės darnos nuostatas sutartinėse (Vyčinienė 2012: 18), pažymi, kad čia svarbu suderinti tai, kas tarsi nedera, taip apimant visą būties gamą, be gėrio–blogio išlygų, nieko neatstumiant ir nieko neišstumiant į pasąmonę. Sutartinėse, pasižyminčiose sudėtinga daugiabalse architektonika, derinimo pastangą regime ne tik turinio, bet ir garsų plotmėje.

Dainuojant į vieną visumą susilydo ne tik skirtingų tonų garsai, bet ir skirtingi pasauliai – žmogaus, gamtos, kosmoso. Dirbdamas darbus, rūpindamasis šeima, apmąstydamas pasaulio tvarką, klausydamas aukštesnių galių, mitopoetinis žmogus negali ir nenori nuo jų atitrūkti, nes būtent jos jam teikia pasitikėjimą ir įkvėpimą. Klausydamas ir priklausydamas, jausdamasis visumos dalimi, jis dainuoja, o jo dainos skamba kartu su gamta. Dainos skamba gervelei, mėnesėliui, o raudų garsas pasiekia protėvių vėles. Poetiškai įkvėpta dvasia laisvai peržengia skirtingų pasaulių ribas ir gyvybiniais saitais susieja jas į darnią visumą. Dainomis apipintas gyvenamasis pasaulis prisipildo atidaus, jautraus sambūvio. Balsai užlieja gojus ir susilieja į vientisą žmogaus, gamtos ir visatos gaudesį. Daina juos sujungia į harmoningą dermę. Dainuodamas su saulele ar obelėle žmogus tampa didingos gyvos visatos dalimi, ir ne paviršutiniškai, bet išgyvendamas ją visa savo esybe.

DARNA

Neretai keliama mintis, kad senovės lietuviai gerbė ir šventa laikė darną (Uždavinys 1992: 181). Ypač tokią mintį žadina sutartinės, kurių pats pavadinimas reiškia sutarimą, ypatingą derėjimą, taigi darną, kurioje skirtingi balsai besipindami vienas kito nenustelbia, o, kaip rašo Z. Slaviūnas, palaiko skambesio pusiausvyrą, sudarydami „muzikinio paveikslo melodinį vieningumą" (Slaviūnas 1958: 10). Archajinėje lietuvių tautosakoje ieškome ne paviršutiniškos, o visa apimančios gilios darnos, tad svarbi ir pasikartojanti posmų bei sąskambių struktūra. Kaip be galo kartojamose tantrinio budizmo mantrose ar dzeno piešiniuose, kai daugybę kartų piešiamas tas pats peizažas ar hieroglifas, taip ir kiekvienas naujas sutartinės posmas tik pagilina įsitraukimą. Suvokimą ugdo išgyvenimo gelmė. Įsidainuodamas ir įsigyvendamas žmogus vidumi sutampa su dainuojamu pasauliu. Ritmas, rimas, melodika, jautrus atidumas reiškia ne dekoratyvumo siekį, o tarsi buvimo ir susivokimo pasaulyje būdą, grindžiamą darna. Galima numanyti, kad derinimo pastanga archajiniame pasaulyje gyvenusiam senovės lietuviui buvo susijusi su tam tikra pačioje gamtoje slypinčia pirmaprade tvarka, pirmapradžiu pasaulio prasmingumu. Prasmingumas tampa rišlumo pagrindu, galimybe žmogui suvokti tikrovę ir susivokti pačiam. Kitaip tariant, prasmingumas, kaip galimybė išvysti reiškinius gyvybiškai tarpusavyje susijusius, steigiamas pačioje gamtoje vyraujančios darnos pavyzdžiu. Todėl A. Mickūnas ir teigia, kad lietuvių tautosakoje pasaulis apmąstomas poetiškomis dainomis, o ne teorijomis, kurios nėra lietuviškas „tvarinys" (Mickūnas 2011: 199, 200). Čia viską lemia rūpestis savo gyvenamąja aplinka, kai, užuot primetus jai savo reikalavimus, ieškoma dermės.

Dainuojant sutartines kartą patirta dermė su intensyvesne nei kasdienybėje tikrove neužmirštama. Taikli yra G. Beresnevičiaus pastaba, kad dainos dainuojantįjį ne tik nuasmenina (tarsi kaukės), bet ir pakylėja (Beresnevičius 2005: 399). Nuasmeninimas čia drauge yra ir atsivėrimas visumai, susiliejimas su visuma per sutartinės gausmą. Šis susidainavimo patyrimas gerai pažįstamas choristams, kai skirtingiems balsams suskambėjus darniu akordu, apima įsiliejimo į didesnę visumą jausmas. Ir V. Vyčinas, kalbėdamas apie šventumą kaip apie visa apimantį, turi galvoje ne vieną ar kitą pasaulio reiškinį, o buvimo jame būdą gyvybiškai įsiliejus į visumą. Ir A. Mickūnas pabrėžia, kad gyvybiškumui nėra skirtumo tarp „šventų" ir „sekuliarių" vietų (Mickūnas 2016: 6). Kalbant apie poetinę kalbą ir iš jos kylantį mąstymo būdą, sykiu reikia pasakyti, kad gyvybiškoje lietuvių tautosakoje ji reiškia daugiau nei vien ritmą ir rimą. Ji įveda sąskambį ir dermę, taigi sukuria rišlumą ir darną. Tad ir giedotoja, arba dainininkė, pirminius dėmenis jungdama į darnią visumą, atlieka tarsi magišką virsmą. Kalba poezijoje ne tarnauja kitiems poreikiams, bet atskleidžia savo pirmapradę esmę, kaip sau pakankama, steigianti atitinkamą žmogaus būtį.

Rašydamas apie poetiškumą V. Vyčinas (Vyčinas 2007: 108) pabrėžia, kad ne kiekvienas klauso dievų balso ir tik nedaugelis jį girdi. Būtent poeto siela yra tiek laisva, kad išgirstų dievų dėsnius ir atskleistų juos kitiems, saugiai apsiautusi juos poetine kalba (Vyčinas 2007: 38). Poetas atskleidžia ne žmogaus sukurtą, o iš aukščiau atsiveriančią darną, tad ir šventumo siejimas su poezija neatsitiktinis. Auštant iš nebūties tamsybių patekanti saulė nušviečia pasaulio darną, tad *švintanti* diena yra *šventa*. Poetiškai gyvendamas – tai yra *dainuodamas* – kiekvieną *dieną* savo darbais pagarbina žmogus. Iš tikrųjų šventas tad yra pats poetiškas gyvenimas, poetinis gyvenimo būdas – ne vienų ar kitų dogmomis nustatytų „šventų" daiktų, vietų ar asmenų garbinimas.

Lietuvių tautosaka yra tiek racionali, kad nereikalauja žemintis prieš aukštesnes galias (Mickūnas 2014: 216), neprašo išmaldos ir pasigailėjimo. Ir nepretenduoja į galutinį žinojimą. Užtat čia daug jautraus rūpesčio bei atjautos viskam, kas gyva. Z. Slaviūnas pažymi, kad sutartinėse jautrumas reiškiamas ypatingu būdu – vengiama atvirai rodyti jausmus ir išgyvenimus, bet siekiama kalbėti ir jausmus reikšti santūriai. Užtat šios dainos yra ramios ir giedros, teigiančios gyvenimą. Jų skambesys saikingas, rimtas, išdidus, bet sutelktas ir santūrus, netgi kuklus (Slaviūnas 1958: 18).

13 LLD VI: 279, Nr. 307, Dargužių k., Valkininkų vls.

14 Kitame variante klausiama dobilėlio arba kanapėlės.

15 LLD VI: 99, Nr. 95, Paliesiaus k., Mielagėnų prp.

Grigalaičiai (Radviliškio r.). Adolfina Balčiūnaitė prie sodybos vartelių; sesuo Fruzina Balčiūnaitė-Puzonienė čia pasodino medžius sūnui Antanui ir dukrai Anicetai. 2014 m. birželis. Vykinto Vaitkevičiaus nuotraukos.

Tai yra pažymėjęs ir Beresnevičius, sakydamas, kad šventumas lietuviams neturi grasios, bauginančios jėgos atspalvio. Šventumą jis lygintina su darniu „plintančio, besiskleidžiančio ypatingos galios srauto“ išgyvenimu.

Taigi, kiek galima spręsti iš tautosakos, senovės lietuvių gyvenimo būdui ir mąstymui negalima nekritiškai primesti mokslinių mitologijos kategorijų bei klasifikacijų. Minėtieji tautosakos pavyzdžiai – o tokių dainų yra neapsakomai daug! – rodo, jog turėtume išskirti gyvybiškąją poetiką. Archajinėje lietuvių tautosakoje regime į pirmą planą iškeltą gyvybiškąją, o ne mitinę kalbą. O kad ši gyvybiškumo samprata neliktų miglota ir nesuprantama, baigiant būtina ją bent trumpai aptarti.

GYVYBIŠKUMAS

Gyvybiškumas archajinėje lietuvių tautosakoje teigiamas netiesiogiai. Dainose jis atsiveria kasdienius žmogaus rūpesčius regint per gamtos reiškinių bei kosmoso visumą. Žmogus nėra užsidaręs prasimanytose antropocentriškose nuostatose, jis *gyvena* pasaulyje ne tik palikdamas vietos visiems kitiems jo gyventojams, bet juos nuolat kalbindamas, derindamasis prie jų ir taip jungdamas tikrovę į vieną gyvą visumą. Sakalėlis, gegelė, vėjelis ar saulelė, kaip tos suvienytos tikrovės dėmenys, paminimi ne bet kaip, bet pabrėžiant jų gyvumą, gyvybiškumą. Technologiškai apsiginklavusiuose Vakaruose savaiminis gyvybiškumas tarsi nebereikalingas, nes išmokta viską paaiškinti kaip negyvą daiktą ir sėkmingai manipuliuoti juo savo naudai, taip „garantuojant“ sau išgyvenimą. Bėda tik ta, kad mokslinis pasaulio ir jo reiškinių aiškinimas taiko anatomo metodą – „užmuša“ reiškinį kaip visumą ir išskaido jį į smulkiausias įmanomas dalis, o tada paskelbia, kad atrado pačias smulkiausias jo daleles ir daugiau jame neliko nieko „nepažinto“. Bet ar nebuvo jame kai ko daugiau prieš jį užmušant ir skrodžiant?

Michaelis Cimermanas (Michael Zimmerman), tyrinėjęs Vakarų mąstymo pagrindus, teigia, kad jau Platono ir Aristotelio darbuose pradėjo ryškėti produkcionizmo požymiai (Zimmerman 1990: 157). Kitaip tariant, Vakaruose remiamasi prielaida, kad viskas pasaulyje atsirado panašiai kaip žmogaus padaryti daiktai. Vakarų metafizikos pagrindas yra nuostata, kad viskas yra padaryta, sukurta, sukonstruota, suprantamas tad ir rekonstravimo bei dekonstravimo santykis. Tačiau tokia prielaida ir jos lemta nuostata visai netinka tirti gyvosios gamtos reiškiniams, gyvoms būtybėms, gyvybei, kurios „padaryti“ dar niekam nėra pavykę, net ir Vakaruose. Tyrinėjant gyvybės, gyvybiškus reiškinius pasirodo, kad pats jų skaidymas į dalis juos sunaikina kaip gyvus, nes gyva būtybė yra nedaloma visuma, o ne ją sudarančių dalių mechaninė suma.

O jeigu pasaulis ir jo reiškiniai yra ne vien tik padaryti, sukonstruoti, bet gimę ir užaugę, tai ir pasaulėžiūra privalo skaitytis su gyvybiškuoju pasaulio aspektu, su jo gyvybiškumu.

Gyva būtybė su aplinka yra susisaisčiusi įvairiausiomis apykaitos gijomis: augalui reikia drėgnos dirvos ir šviesos, gyvūnui deguonies, vandens, maisto ir t. t. Lygiai taip ir upės, krantai, kalvos ir slėniai, vėjai, debesys ir lietūs drauge su augalais ir gyvūnais sudaro bendrą visumą, kuriai vėlgi būtina upes priimanti jūra, šviesą ir šilumą skleidžianti saulė ir t. t. Taigi kiekviena gyvybiška visuma ir sudaryta iš „dalių“, ir pati yra didesnės visumos dalis bei turi savo ypatingą *būdą*. Užtat gyvybiškieji reiškiniai nesiekia atsiskirti nuo aplinkos, nuo kitų gyvybiškųjų reiškinių – atvirkščiai, jie jungiasi, papildydami vienas kitą, ir jų sambūvio pati esmė yra *darnus jungimasis*. Kadangi jungiamasi ne bet kaip: kiekviena gyva visuma reiškiasi ypatingu būdu, tad ir joms jungiantis skirtingos ypatybės sunyra į aukštesnę darną (kaip sunertì dviejų atskirų rankų pirštai apima visą žmogų): saulė ir žemė maitina augalus, augalai maitina žolėdžius gyvūnus, šie savo ruožtu maitina plėšrūnus, o visa, kas miršta, galiausiai patręšia žemę; visa tarpusavy *dera*, ir gamtos žmogus *dera* prie saulės, žemės, augalų ir gyvūnų, o šios visuotinės dermės vaisius yra *derlius*.

Čia paaiškėja, kodėl poezija senovėje buvo veikli žinojimo apraiška, *žinojimo veiksmas*. Mat, poetinio meistriškumo esmė yra taip suderinti žodžių skambesį, kad suderėtų garsas ir prasmė, taip vienas kitą prikeldami gyvenimui ir virstų viena gyvybiška visuma. Tai regime ir sutartinėse. Panašiai račius taip suderina stebulę, stipinus ir ratlankį, kad iš atskirų dalių jie virsta darnia visuma – riedančiu ratu. Panašiai audėja taip suderina atskiras gijas, kad jos virsta darnia visuma – audinio raštu. Taikli užtat yra A. Mickūno pastaba, kad visų reikšmingiausių mokslinių atradimų priešakyje visada ėjo menininkai – poetai, muzikai, skulptoriai. Ir archajinėje lietuvių tautosakoje, ypač dainose, galima įžvelgti atitinkamą santykį – žmogaus įsijungimą, įsiaudimą į gyvąją tikrovę, aukštesnę gyvąją visumą. Kaip lyjant patvinsta upė, kaip patręštas suveša augalas, taip dainuojančio žmogaus pasaulis gausiau *dera*, todėl yra gyvesnis.

APIBENDRINIMAS

Lietuvių archajinė tautosaka yra nepaprastai gyvybiška, tad ir šventumo samprata čia atitinkama. Perdėtus jausmus demonstruoti vengiama, nėra nei grubios, nei grasinančios retorikos, nėra pasažų, kuriuose būtų giriamas žiaurumas ar žudymas, liaupsinamos jėgos, prievartos, didybės ar aistros apraiškos. Archajinė lietuvių tautosaka savo ruožtu ragina ieškoti jos savitumą išryškinančio tyrimo būdo, nukreipto labiau į gyvybiškąsias dermes, jautrumą būsenoms, sau reiklų ir net asketišką rūpestį, sąskambių semantiką.

Mitopoetiniame pasaulyje žmogus gyveno rūpestingai ir darniai įsijungdamas į jį supantį pasaulį, kaip lygiavertis šalia kitų jo dėmenų bei dalyvių, kaip medis tarp medžių, kaip ekosistema tarp ekosistemų. Ir atskiri žmonės, ir mažesnės bendruomenės, kaip gyvybiškos visumos, jungiasi į didesnes gyvybiškas visumas. Senovės lietuvio darnų įsijungimą į pasaulį lydi dainos, jis įdera į aplinką poetiškai.

Poetas daro dvigubą veiksmą. Įkvėpimą patirdamas „iš aukščiau“, jis veržiasi į aukštybes, bet savo pašaukimą išreikšdamas kalba, jis sykiu lieka tarp žmonių. Tai vėlgi jungimo veiksmas. Mažesnei visumai (žmonėms, bendruomenei) atverdamas didesnę (dangiškąją, dvasinę), poetas kartu susieja tai, kas žinoma, su nežinomybe. Nors aukščiausia, galutinė tikrovė pranoksta žmogaus suvokimo ribas, aukštesnioji visuma atsiveria išlaisvintam poeto žvilgsniui, o per poetą bei jo kūrinius – ir bendruomenei.

Pirmapradis poetiškumas pasaulio tvarką atveria kitaip nei Vakaruose įsigalėjęs techninis mąstymas ir taip talkina apmąstant pirmykštę šventumo sampratą. Pirmapradis poetiškumas nėra antropocentriškas, nesiekia perdėm „sužmoginti“ pasaulio, nužeminti jo iki manipuliuojamo objekto ir reiškiasi ne mechaniniu konstravimu: jis atsiveria visumos išgyvenimui – tokios, kokia ji yra savaime, ir tokią ją siekia atverti, perteikti kitiems. Klausyti dievų poetui reiškia ne palikti šį pasaulį, bet įgarsinti ir pagarsinti pasaulyje jų balsą. Tad poetiškumo persmelkta lietuvių dainuojamoji tautosaka šia prasme gali būti laikoma bendruomenės siekio įsiderinti į šventąją visumą išraiška ir būdu.

LITERATŪRA:

Beresnevičius 2004 – Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2004.

Beresnevičius 2005 – Gintaras Beresnevičius. Meditacija, kontempliacija, ekstremalios būklės: Lietuva ir Rytai. Iš: *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos*, IV (*Kultūrologija 12*). Sudarytojas A. Andrijauskas. Vilnius: KFMI, 2005.

Comrie 1989 – Bernard Comrie. *Language Universals and linguistic typology: Syntax and Morphology*. Second Edition. Chicago: University Of Chicago Press, 1989.

Fink 1960 – Eugen Fink. *Spiel als Weltsymbol*. Stuttgart: u. Kohlkammer, 1960.

Heidegger 1967 – Martin Heidegger. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1967.

Heidegger 1971 – Martin Heidegger. *Poetry, Language, Thought*. New York: Harpher Colophon Books, 1971.

Heidegger 1983 – Martin Heidegger. *Aus der Erfahrung des Denkens 1910-1976*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983.

Heidegger 1985 – Martin Heidegger. *Unterwegs zur Sprache: Eröffentlichte Schriften 1910-1976*, Band 12. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1985.

Heidegger 2000 – Martin Heidegger. *Vorträge und Aufsätze: Veröffentlichte Schriften 1910-1976*, Band 7. Frankfurt am Main: Vitorio Klostermann, 2000.

Heidegger 2003 – Martin Heidegger. *Meno kūrinio ištaka*. Vilnius: Aidai, 2003.

Kardelis 2007 – Naglis Kardelis. *Vienovės įžvalga Platono filosofijoje*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

Klimas 2002 – Antanas Klimas. Lithuanian in the 21st Century. Iš: *Lituanus*, XLVIII, 2002, prieiga: <http://www.lituanus.org/2002/02_3_06.htm>.

LLD VI – *Lietuvių liaudies dainynas*, VI: *Darbo dainos*, I. Parengė Leonardas Sauka, Ambraziejus Jonynas. Vilnius, Vaga, 1993.

Maceina 1998 – Antanas Maceina. *Daiktas ir Žodis: Lietuvių kalbos filosofija*. Vilnius: Aidai, 1998.

Mickūnas 2011 – Algis Mickūnas. Lietuviškos kalbos pasaulis. Iš: *Kultūros barai*, 2011, Nr. 7/8.

Mickūnas 1987 – Algis Mickūnas. Integrali sąmonė. Iš: VU Rankraščių skyrius F289-16.

Mickūnas 2004 – Algis Mickūnas. Sąžinės istorija ir sudėtis. Iš: VU Rankraščių skyrius F289-700.

Mickūnas 2011 – Algis Mickūnas. *Estetika: Menas ir pasaulio patirtis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

Mickūnas 2014 – Algis Mickūnas. *Mokykla ir mokiniai*. Vilnius: Versus Aureus, 2014.

Mickūnas 2016 – Algis Mickūnas. Mito garsas. Iš: VU Rankraščių skyrius F289-796

Platonas. *Puota*. Prieiga: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0174%3Atext%3DSym.%3Asection%3D205a>.

Rėza 1825 – Liudvikas Rėza. *Dainos, oder Littauische Volkslieder*, su komentarais ir straipsiniu „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai“. Prieiga: <http://antologija.lt /text/liudvikas-reza-lietuviu-liaudies-dainu-tyrinejimas>.

Sauka 2007 – Donatas Sauka. *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

Slaviūnas 1995 – Zenonas Slaviūnas. *Sutartinės*, I. Prieiga: <http://www.sutartines.info/>.

Uždavinys 1992 – Algis Uždavinys. Pasaulio Šventumas. Iš: *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra*. Vilnius: Academia, 1992.

Uždavinys 2016 – Algis Uždavinys. *Filosofija ir teurgija vėlyvojoje antikoje*. Įvadas John F. Finamore. Vilnius: Sophia, 2016.

Vyčinienė 2004 – Daiva Vyčinienė. Beieškant lietuvių ir latvių daugiabalsių dainų bendrybės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 4.

Vyčinienė 2010 – Daiva Vyčinienė. Sutartinių giedojimas tarsi paukščių giesmė: gamtos ir kultūros santykis. Iš: *Lietuvos muzikologija*, XI. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2010.

Vyčinienė 2012 – Daiva Vyčinienė. Lietuvių sutartinių ir *ainų* polifoninių dainų lygiagretės. Iš: *Lietuvos muzikologija*, XIII. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2012.

Vėlius 2014 – Norbertas Vėlius. *Lietuvių mitologija*, II. Sudarytoja Birutė Vėliuvienė. Vilnius: Mintis, 2014.

Zimmerman 1990 – Michael E. Zimmerman. *Heidegger's Confrontation with Modernity: Technology, Politics, and Art*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.

THE RECOVERY OF ARCHAIC LITHUANIAN THINKING: THE CONCEPT OF HOLINESS

Žilvinas Svigaris

Such essential values of human life as family, community, publicity and others, today have lost or changed their original meanings beyond any believable recognition. We observe continuous devaluation of the spiritual dimension replaced by political, economic, sociological, etc. systems gaining dominance in almost all residential areas of the living world. Holiness, the fundamental feature of the archaic mytho-poetic worldview, has nearly lost its importance in everyday human life. But it undoubtedly had been one of the most important attributes of the mytho-poetic substrate. And it is remarkably witnessed in Lithuanian folk songs, thus revealing the distinctive and original character of ancient Lithuanian tradition. In the old Lithuanian mytho-poetic worldview, humans find themselves on equal standing with the other elements of the world, as a tree among trees in the forest. Attunement to the environment in the old Lithuanian songs is perceived poetically. And holiness comes down not from official religious hierarchical "heights", but naturally springs from being alongside nature and the cosmos. The approach of the ancient Lithuanian sung poetry avoids dualistic metaphysical alienation. It is not anthropocentric, it does not overly "humanise" the world nor does it downgrade it to pragmatic manipulations as in the Western world today. The archaic poetic attitude leaves enough space for holiness and spiritual dimension, it emphasises the vitality of the world as a whole. This experience at the same time is very particular. It is revealed from the inside by the poet who finds themselves within the very depth of holiness.

RITUALINIS KOMPLEKSAS ŠIAURINĖJE BIRŽULIO EŽERO PAKRANTĖJE: NUO MEZOLITO IKI ISTORINIŲ LAIKŲ

Adomas Butrimas

1978–1993 metais autorius tyrinėjo akmens amžiaus ir ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietes, kapinynus, aukojimų vietas Biržulio ežero regione, Žemaičių aukštumoje (Telšių r.). Per tą laiką aptikta apie 60 archeologinių paminklų, 22 iš jų tyrinėti. Surasta daugiau nei 10 tūkstančių keramikos fragmentų, tūkstančiai titnago dirbinių, šimtai kaulo, rago, gintaro, akmens ir metalo dirbinių. Laboratoriniai rastos medžiagos tyrinėjimai tęsiami iki šiol. Autorius jau yra išleidęs dvi regiono akmens amžiui skirtas monografijas: „Donkalnio ir Spigino mezolito–neolito kapinynai“ (2012), „Biržulis II. Gintaras“ (2017), dešimtys mokslinių publikacijų lietuvių, anglų, lenkų, rusų kalbomis atspausdinta Lietuvos ir užsienio mokslinėje literatūroje.

Tik keletas visoje Europoje nuo akmens amžiaus žinomų ritualinių kompleksų yra plačiai tyrinėti, išpopuliarinti. Išskirtinė tokios praeities didybės vieta, puikiai pristatoma ir lankoma milijonų turistų iš viso pasaulio, yra Stounhendžas (*Stonehenge*). Jis buvo statomas, atnaujinamas keičiant statybines medžiagas (žemė, mediniai stulpai, akmenys) ir paskirtį kelis tūkstantmečius (pirmieji pėdsakai mezolite, paskutinieji – žalvario amžiuje). Stounhendžas turėjo keletą funkcijų: tai šventykla, ceremonijų atlikimo vieta, laidojimo ir kalendorinių bei kitų švenčių centras (Richards 2015: 52–53). Šį kompleksą sudarė bent keliolika skirtingų laikotarpių paminklų, tarpusavyje sujungtų ypatingais pylimais ar mediniais poliais apribotais takais, vadinamais aveniu. Tie aveniu, pylimai ir medinės bei akmeninės šventyklos yra išsidėstę šiaurinėje Avono upės pusėje, tyrinėtojai neabejoja, kad upei šiame komplekse teko ypatingas vaidmuo. Stounhendžo tyrinėjimai ir jų interpretacijos trunka jau 350 metų, jie tebesitęsia, tiriamasis kompleksas jau apima daugiau nei keliolika kvadratinių kilometrų, o jo gyvavimo chronologinės ribos, suskirstytos į 8 fazes, apima laikotarpį nuo 3005–2915 pr. Kr. iki 1630–1520 pr. Kr. (Pearson ir kt. 2010: 397–416; Harrison 2010: 417–427).

Panašūs kelis tūkstantmečius naudoti kalendoriniai, šventyklų, laidojimo paminklų kompleksai yra Niugreindže (*Newgrange*) Airijoje, o mums artimiausias toks pat vientisas kompleksas žinomas Alvastros vietovėje prie Tokerno (*Tåkern*) ežero Švedijoje. Jį sudaro durpyninės akmens amžiaus paežerių gyvenvietės, žalvario amžiaus pilkapiai, Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpio piliakalniai, ankstyvieji krikščioniški palaidojimai bažnyčios kriptose. Ankstyvąją šio komplekso raidą užbaigia 1143 m. pastatytas vienuolynas.

Europos archeologijos ir sakralinio paveldo tyrinėjimų istorijoje išskirtinis yra ir Lietuvos Donkalnio-Spigino kompleksas prie Biržulio ežero[1], kurį sudaro akmens amžiaus gyvenvietės, kapinynai, to laikotarpio šermenų duobės, aukojimų židiniai, žalvario amžiaus aukojimų vieta, alkakalnis, Širmės kalno piliakalnis, XIII–XIV a. galutinai susiformavusi žemaitiška Medininkų žemė (Žulkus 1987: 29)(1 pav.).

Nuo 1370 m. rašytiniuose šaltiniuose minimi ir Viržuvėnai, ir Biržulio ežeras, kurio šiaurinę dalį – pusę ežero link Virvytės – 1421 m. birželio 22 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas užrašė valdyti pirmajam Žemaičių vyskupui Motiejui ir kapitulai. (Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1955: 67). Svarbūs tolesnės šio komplekso raidos liudininkai – vėlesnės valdovų privilegijos (1547), ežero valdytojų raštai (Jeronimo Chodkevičiaus (1547) ir kt.), vyskupo Viržuvėnų dvarų 1637, 1638 ir 1662 m. inventoriai, kuriuose užfiksuota daug iki mūsų dienų nebeišlikusių ankstyvųjų istorinių laikų Biržulio apylinkių toponimų ir hidronimų (Plečkytė, Katilius 1987: 6–9; Butrimas, Meilus 1987: 83–88). Turimas žinias apie šį ritualinį objektą papildė ir 1978–1992 m. vykusių Biržulio archeologinių kompleksinių ekspedicijų metu surinkti vietovardžiai, ežero valksmų pavadinimai, paleolingvistinė ir mitologinė medžiaga, įvairiais metodais vykdyta ežero

1 Biržulis – ežeras vakarų Lietuvoje, Telšių rajone, apie 5 km į šiaurės rytus nuo Varnių, Varnių regioniniame parke. Ilgis šiaurės–pietų kryptimi 3,6 km, plotis iki 1,3 km. Ežero šiaurėje išteka Ventos intakas Virvytė. Šis ežeras yra reliktas didžiausio kada nors Žemaitijoje telkšojusio ežero. Prieš 13 000 metų jo plotas buvęs ~5 000 ha, prieš 4 000 metų – 2 000 ha. Biržulio pakrantės gyvenamos nuo mezolito laikotarpio. Aplinkinėse pelkėse rasta daugiau nei 40 akmens amžiaus stovyklų (Biržulio stovyklavietės). Dabar palei rytinį jo krantą įsikūrusios Pavandenės, Pabiržulio, Paežerio, Šakalinės gyvenvietės. Po 1954 m. vykdytos melioracijos ežero vandens lygis nuslūgo 1,5 m, plotas sumažėjo ~600 ha.

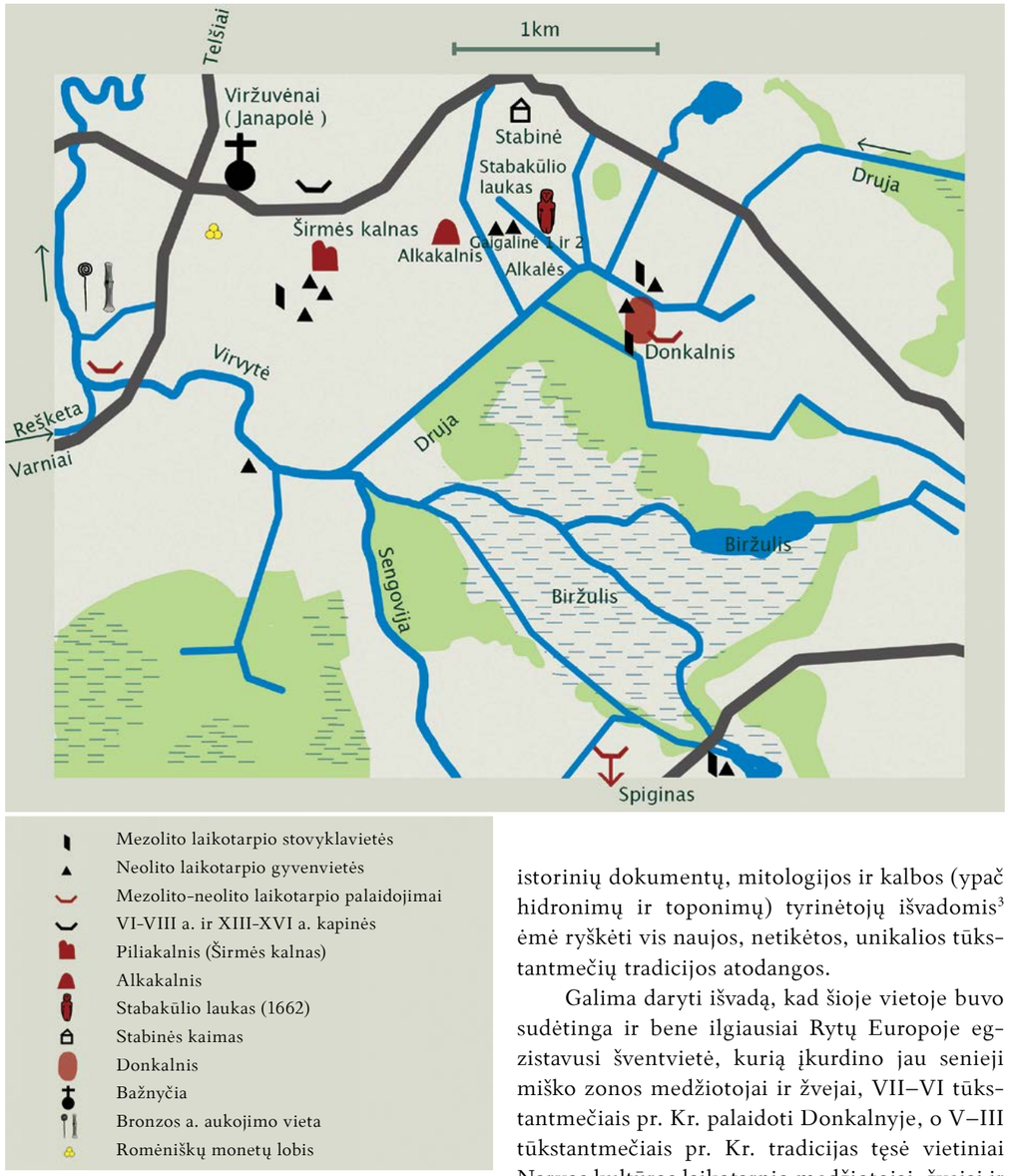

1 pav. Ritualinis kompleksas šiaurinėje Biržulio pakrantėje (nuo mezolito iki istorinių laikų). *R. Spelskytės iliustracija.*

gamtinės raidos ir archeologinių radinių analizė[2]. Pamažu atsivėrė įvairiausi unikalaus komplekso, kurio pats centras užėmė tik nedidelę šiaurinės Biržulio pakrantės dalį (apie 800 m ilgio atkarpą), paprotinio gyvenimo ir šioje aplinkoje vykusių apeigų – laidojimo, šermenų, mirusiųjų minėjimo – aspektai. Šiuos duomenis parėmus istorinių dokumentų, mitologijos ir kalbos (ypač hidronimų ir toponimų) tyrinėtojų išvadomis[3] ėmė ryškėti vis naujos, netikėtos, unikalios tūkstantmečių tradicijos atodangos.

Galima daryti išvadą, kad šioje vietoje buvo sudėtinga ir bene ilgiausiai Rytų Europoje egzistavusi šventvietė, kurią įkurdino jau senieji miško zonos medžiotojai ir žvejai, VII–VI tūkstantmečiais pr. Kr. palaidoti Donkalnyje, o V–III tūkstantmečiais pr. Kr. tradicijas tęsė vietiniai Narvos kultūros laikotarpio medžiotojai, žvejai ir rankiotojai. Tikėtina, kad religinėmis apeigomis siekta užtikrinti gamtinių išteklių, augmenijos ir gyvūnijos gausą: tuo metu šioje vietovėje buvusi didesnė gyvūnų ir augalų rūšių įvairovė, tad ir pirmųjų gyventojų mityba – įvairesnė nei tautų, užsiimančių tik žemdirbyste. Vėliau, bent nuo III tūkstantmečio pr. Kr. vidurio, šioje vietovėje įsitvirtinę virvelinės keramikos ir rutulinių amforų kultūrų žmonės, senieji indoeuropiečiai,

2 Radiokarboninis datavimas, trasologiniai, genetiniai, paleogeografiniai ir bioarcheologiniai tyrimai.

3 Brückner 1904, Lasickis 1969, Jaskiewicz 1952, Mažiulis 1981, 2013; Toporov 1975, 1980; Vanagas 1981.

kurie nuo senųjų gyventojų gerokai skyrėsi fenotipu ir genetinėmis haplogrupėmis[4], taip pat gyvulių augintojų ir ankstyvųjų žemdirbių atsineštomis tradicijomis. Biržulio senežeris buvo ne prie magistralinių kelių, kurie ypač ryškūs pajūrio zonoje, ne prie didžiųjų regiono upių (Nemuno, Dauguvos), todėl ir naujieji gyventojai tenkinosi tuo metu dar didžiojo Biržulio teikiamais žuvies, žvėrių, įvairiausio augalinio ir gyvulinio maisto ištekliais. Būtent jie neolito epochoje šimtmečius kūreno didįjį Donkalnio salos aukų židinį, vėlesnė žalvario amžiaus keramika tapo svarbi ir besiformuojančioms aisčių (baltų) gentims.

Dar vėlesnę šių bendruomenių raidos istoriją tęsė abipus nedidelio Drujos upelio (skirtinguose krantuose) jau nuo geležies amžiaus gyvenę kuršiai ir žemaičiai. Šių etnosų ribą ženklina ne tik archeologiniai paminklai, vietovardžiai (*Kuršai, Kuršeliai, Kuršupalis* ir kt.), bet ir sėnosios Janapolės ir Pavandenės parapijų ribos. Jų kapinynuose ypač gausu ginklų, tai rodo ne tik neabejotiną tarpusavio konkurenciją ir konfliktus, bet ir būtinybę apsiginti nuo XIII a. pradėjusių veržtis Kalavijuočių ir Kryžiuočių ordinų. Gyventa jau ne tik prie ežerų ir upių pratakų, sąsmaukų, plačiose ir slėsniose Biržulio pakrantėse, bet ir apie Biržulį buvusiose didgalvėse – iki šiol išliko ant jų stovėjusių medinių pilių griovių, pylimų, didelių piliakalnių aikštelių ir ypač stačių ir aukštų šlaitų.

Didingų Medininkų žemės pilių koncentracija[5] aplink Biržulį ir Virvytės ištakas – Sprūdė (Šaukštelis), Moteraitis (Burbiškiai), du Girgždūtės piliakalniai, Širmės kalnas prie Janapolės, Sėbai ir kiek į šiaurę esanti Šatrija – liudija ypatingą šios žemės svarbą Žemaitijos istorijoje.

Per kelis tūkstantmečius vietovėje, esančioje arčiau šiaurinių Biržulio krantų ir Virvytės ištakų, gana nedideliame ruože formavosi ritualinis kompleksas. Be jau minėtos jo seniausios dalies – Donkalnio, senųjų vėlyvojo neolito ir bronzos amžiaus pradžios gyvenviečių (Skirmantinės, Gaigalinės 1-oji ir 2-oji), Širmės kalno, jam priklausytų Stabinės kaimelis, Stabakulio laukas, Alkalių pievos, Janapolės Alkakalnis (žr. 1 pav.). Kiek toliau, apie 800 m į vakarus nuo Širmės kalno, netoli Virvytės ištakų, Patilčių kaime – žalvario amžiaus aukojimų vieta su įspūdingais ten paaukotais žalvario dirbiniais, o tarp Donkalnio ir Širmės kalno stūkso didingas, greičiausiai jau ankstyviesiems viduramžiams priskirtinas Janapolės alkakalnis. Šią grandinę po Žemaičių krikšto 1413 m. dėsningai užbaigė vėliau ten įkurtas Žemaičių vyskupo dvaras, vėliau įsteigta parapija ir medinė Janapolės bažnyčia. Tokį ilgą, nepertraukiamą tam tikrų vietų virtimo monumentais procesą Klodas Levi-Strosas (Claude Lévi-Strauss) siejo su žmonių gyvensena ir mąstymu. Jis manė, kad mitai, ritualų, tam tikrų apeiginių veiksmų ir frazių kartojimas įtvirtino simbolinę tvarką ir buvo bendruomenės auklėjimo dalimi. Nors šventės, ritualai, laidojimo papročiai ir net etnosai keičiasi, bet pagrindinius jų struktūrinius elementus bendruomenės kartoja ir atpažįsta per tūkstantmečius. Tiriant didelių, gana konservatyvių bendruomenių, gyvenusių toliau nuo pagrindinių kelių prie didžiųjų ežerų, materialines liekanas, ypač jų sakralinius objektus ir religines apeigas, dažnai atskleidžiamas unikalus modelis, leidžiantis suprasti bendruomenių gyvenimo tęstinumą skirtingais istoriniais laikotarpiais (Lévi-Strauss 2015: 19). Vien tyrinėdami archeologinių kasinėjimų metu Biržulio apylinkėse aptiktas žvejybos priemonių liekanas matome, kad šios vietovės gyventojų žvejybos įrankiai ir būdai per daugelį tūkstantmečių labai mažai tepakito.

BIRŽULIS IR BURTNIEKAI: SENIAUSIEJI AKMENS AMŽIAUS KAPINYNAI PRIE YPATINGŲ EŽERŲ

Patiems seniausiems akmens amžiaus kapinynams Rytų Baltijos regione – Donkalniui, Spiginui (Biržulio ež.) ir Zvejniekams (Burtniekų ež. Latvijoje), kuriuose laidota mezolito ir neolito laikotarpiais, vietos buvo parinktos neatsitiktinai. Zvejniekai – tai

4 Fenotipas – tai specifiniai veido masyvumo, profiliuotės ir viso skeleto struktūros bruožai. Genetinės haplogrupės – grupės, besiskiriančios tam tikrų genų dažnumu, Y chromosomų požymiais ir mitochondrine DNR. Biržulio mezolito–ankstyvojo neolito gyventojai turėjo U geną ir priklausė U_4 ir U_5 haplogrupėms. Šiuo metu daugiausia šios haplogrupės atstovų gyvena Skandinavijos šiaurėje. Tai lapiai ir samiai.

5 Medininkų žemė minima XIV a. pradžioje Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“, XIV a. pabaigoje Vygando Marburgiečio kronikoje, Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose (vok. *Lithauische Wegeberichte*). Į Medininkų žemės teritoriją Vytenio Almonaičio ir autoriaus nuomone, pateko Šiauduvos ir Laukuvos žemės, Pavandenė su dviem galingais piliakalniais, Tverai, vėliau gal Karklėnai (?) ir Viržuvėnai (Janapolė) bei patys Medininkai (Varniai) (dab. Plungės, Šilalės ir Telšių r. savivaldybės), kurių gyventojai vienijosi ir kovai su Vokiečių ir Livonijos ordinų agresija. Kaip administracinis vienetas XV a. antroje pusėje Medininkų žemė iširo, o jos pavadinimas išnyko XVI a.

pusiasalis arba sala[6] vakarinėje Burtniekų ežero dalyje ir didžiausias Rytų Europos akmens amžiaus nekropolis. Palaidojimai Zvejniekų, Donkalnio ir Spigino kapinynuose leidžia teigti, kad Biržulio ir Burtniekų ežerų salų ir artimiausios aplinkos sakralizacijos procesai galėjo prasidėti jau VII tūkstantmetyje pr. Kr. ir siekė regionų christianizacijos laikotarpio pradžią. Baltų kalbose gausu žodžių su šaknimi *burt-*. Pasak Vladimiro Toporovo, minėtos šaknies žodžiai paplitę beveik vien baltų regione (Toporov 1975: 266–267). Tai vietovardžiai, žinomi iš istorinių šaltinių ar išlikę dabartinėse Lietuvos ir Latvijos teritorijose, taip pat išsaugoti kaip prūsų kalbos palikimas, retais atvejais – ir slavų. Senuosiuose XIII–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose (Jono Malalos, Jono Lasickio, Mato Pretorijaus raštuose, Martyno Mažvydo „Katekizme“) žodžiai *Burtai, Burtonei, Burtons, Burtones, Burteninki, Burtniker, Burtinikie* dažniausiai susiję su burtais, būrimais, ateities spėjimu ir „ženklų“ skaitymu, žyniavimu. Tik vėlyvuose XVI–XVIII a. tekstuose raganos ir burtininkai siejami su kenkimu žmonėms, gyvuliams ir visai gamtai (Lasickis 1969: 30; Mannhard 1936: 363, 549; Vėlius 2005: 86).

Pastebime ir dar vieną įdomią paralelę: pro Donkalnio kapinyną teka Drujos upė (anksčiau ji šioje vietoje įtekėdavo į Biržulį), o prie Burtniekų ežero ir Zvejniekų kapinyno teka Ruja. Remdamasis Janio Endzelyno, Hanso Krajės (Krahe), Kazimiero Kuzavinio, V. Toporovo tyrinėjimais, Aleksandras Vanagas Varnių apylinkių *Drujos* vardą ir kitus panašiai skambančius vandenvardžius (*Druja* – upelis Barstyčių apylinkėje, Latvijoje – *Druvės* upelis ir *Druvas* ežeras) siejo su bėgimą, tekėjimą reiškusia indoeuropiečių prokalbės šaknimi, iš kurios, pavyzdžiui, yra kilę senovės indų *dravàh* „bėgimas, tekėjimas; skystis“, *dravàti* „bėga, teka“ (Vanagas 1981: 92). O upelio Ruja vardą jis siejo su netekančiu, supuvusiu, stovinčiu rūdynų vandeniu (to paties pavadinimo upelis žinomas Troškūnų valsčiuje, o pelkė – Raguvos apylinkėje. Trys šiam artimi hidronimai aptikti Latvijoje – *Rūja, Rūjupė, Rūjas*). Kazimieras Būga, Marta Rudzytė manė, kad šis pavadinimas yra skolinys iš finougrų kalbų (Būga 1961: 617; Rudzytė 1968: 190), bet vietovardžio paplitimo geografija (baltų ir finougrų gyventi kraštai) ir tai, kad jį aptinkame prie jau minėto seniausio (žinomo nuo mezolito laikų) ir didžiausio Rytų Europos Zvejniekų nekropolio Latvijoje, leistų kelti hipotezę, kad šis žodis galėtų būti kildinamas iš senųjų europietiškųjų (ikiindoeuropietiškųjų) kultūrų. Naujausi genetikos tyrimai rodo, kad senieji europiečiai judėjo šiaurės kryptimi, per vėliau baltų ir finougrų gyventas žemes, kol galiausiai pasiekė Skandinavijos lapių (samių) gyventas žemes. Kelio kryptį bene geriausiai atspindi senųjų U5 arba U4 haplogrupių genų turėtojų judėjimo kryptis: Vidužemio jūros pakrančių gyventojai turi 1–5 % šių haplogrupių, o likusioje Europoje minėtos haplogrupės paplitusios tarp 5–7 % gyventojų (Lietuvoje – net šiek tiek daugiau), o didžiausias šių genų procentas yra tarp Skandinavijos lapių (samių) – net 40 % (Bramanti, Thomas, Haak 2009: 2). Tokių haplogrupių turėtojų vėliau, jau ankstyvųjų žemdirbių kultūrose, nebūta, taigi jie priklausytų ikiindoeuropietiškosioms kultūroms.

Kur kas plačiau turime pažiūrėti ir į hidronimo *Druja* etimologiją, kaip tai darė senovės prūsų kalbos tyrinėtojai V. Toporovas ir Vytautas Mažiulis. Artimos šaknies (*druv-*, *drūv-*) žodžiai turi tikėjimo, dvasinio tvirtumo, tvirtybės reikšmę (Mažiulis 2013: 144–145, Toporov 1975: 380–385), todėl Drujos upelė, ir dabar tekanti šalia Donkalnio, galėtų būti dar vienas jo sakralumo įrodymas.

Dėmesio vertas ir ežero pavadinimas *Biržulis*. XVI a. Jonas Lasickis traktate „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (parašytas 1580 m., o išspausdintas – 1615 m.)[7] jį paminėjo tarp žemaičių dievybių: „O ką daro Salaus, Szlotrazis, Tiklis, Birzulis, Siriczus, Duvargonth, Klamals, Atlaibos ir kiti panašūs dievukai, jie labai nenorom krikščionims atskleidžia. Jie esą žmonių pagalbininkai, ir todėl į juos reikią kreiptis“ (Lasickis 1969: 21). Valteris Jaskevičius (Walter Jaskiewicz), parašęs disertaciją apie J. Lasickio veikalą, paminėjo Biržulio ežerą netoli Varnių ir spėjo, kad Biržulis galėjo būti mitologinis vardas, giminiškas biržes nustatančiam žmogui (Jaskiewicz 1952: 65–106). Apie J. Lasickio traktato

6 Tai priklausė nuo ežero transgresijų ar regresijų, t. y. ežero vandens lygio svyravimų.

7 Jonas Lasickis – žymus XVI a. pedagogas, diplomatas, kalvinistų rašytojas, rašydamas „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“, rėmėsi savo pirmtako Jokūbo Laskausko, Žygimanto Augusto karališkojo matininko Žemaitijoje, 1534 ir 1551–1563 m. dirbusio Žemaitijoje ir sugebėjusio įsigilinti į tuometinės žemaičių kultūros esmę, pateiktais duomenimis. Taip ilgai dirbęs Platelių, Gargždų, Josvainių, Šiaudinės, Ariogalos, Karšuvos istorinėse srityse ir sudarinėjęs žemių inventorius, kasdien bendravęs su vietiniais gyventojais, jis tikrai gebėjo įsigilinti į liaudies gyvenimo kasdienybę, tikėjimus ir, be abejo, daug ką fiksavo užrašuose. Ši beveik 14 metų trukusi jo veikla, šiuolaikinio mokslo terminais, galėtų būti įvardyta kaip daugiametė ekspedicija, bene pirmoji tiek ilgai užtrukusi Žemaitijoje.

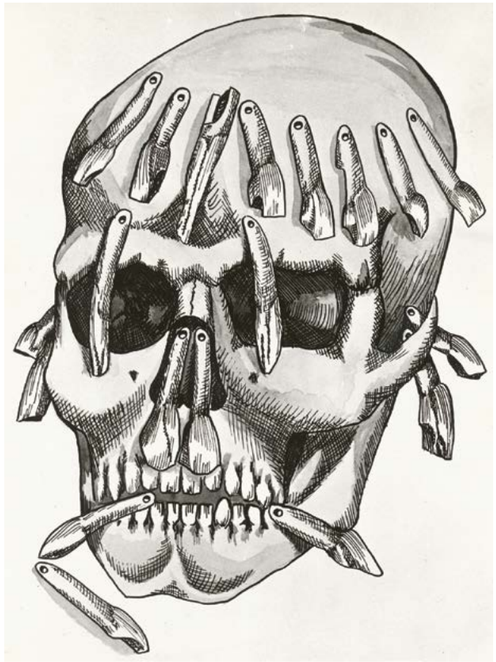

2 pav. Žynio galvos iš Donkalnio 2–3 kapo rekonstrukcinis piešinys. *R. Tautavičiūtės iliustracija.*

genezę ir patikimumą, kai kuriuos teonimus rašė kultūrologas Vytautas Ališauskas[8]. Į žodį *Béržuvis* dėmesį yra atkreipę ir žymūs indoeuropiečių prokalbės tyrinėtojai. Remdamiesi hetitų, trakų, baltų ir slavų kalbų duomenimis, šiam žodžiui jie linkę priskirti reikšmę „švarus“, o metaforine prasme – „rituališkai švarus, nekaltas“ (Gamkrelidze, Ivanov 1984: 621). Galime daryti prielaidą, kad *Biržulis* buvo ypatingas jau senųjų indoeuropiečių kultūros laikotarpiu, tad neatsitiktinai prie ežero šiaurinės pakrantės susiformavo ritualinis kompleksas, o XVI a. pabaigoje J. Lasickio traktate atsirado šis teonimas.

Pietinėje Biržulio pusėje yra sala, kurios iškyšulyje, vadinamame *Spigino ragu,* taip pat buvo akmens amžiaus kapinynas: kalnelyje laidota VII–III tūkstantmetyje pr. Kr., vadinasi, savo mirusiuosius ten laidojo ir senųjų europietiškųjų kultūrų medžiotojai, ir indoeuropiečiai – virvelinės keramikos kultūros žmonės. Vėl sala, vėl gyvųjų pasaulis nuo mirusiųjų atskirtas vandens juosta. Ir ši vieta įgauna naujų prasmių, kai pasigiliname į vietovardžio *Spiginas* etimologiją. Prūsų kalbos etimologiniame žodyne žodį *spigsnā* V. Mažiulis aiškino kaip reiškiantį prausimą, apmazgojimą, apšlakstymą, nuplovimą. Mirusiojo prausimas, nuplovimas, o Biržulio Spigino atveju – apvalymas galėjo vykti jau vandeniu, skiriančiu gyvųjų pasaulį nuo mirusiųjų, velionį plukdant į salą.

Biržulio ežero salas – Spiginą, Donkalnį – ir Drujos upelio pakrantę senieji medžiotojai ir žvejai buvo pasirinkę seniausiems Lietuvoje kapinynams, o kiek vėliau – ir pirmiesiems žemdirbiams bei gyvulių augintojams, gyvenusiems aplinkui ežerą mezolito ir neolito laikotarpiu; tai buvo *mirusiųjų pasaulio*, ritualinių švenčių ar aukojimo vietos. Donkalnis su be galo išraiškingu kultūriniu kraštovaizdžiu ir gausiais priešistoriniais radiniais laikytinas išskirtiniu Europos paveldo objektu. Tarp čia buvusių dar akmens amžiaus – ankstyviausio laikotarpio – palaidojimų atrastos tiek paprastų, niekuo neišsiskiriančių žmonių, tiek ir ypatingų asmenų, galbūt žynių, kapavietės (2 pav.). Į jas buvo beriama raudona ochra, ten pat iš skaldytų akmenų buvo įrengiami simboliniai, taip pat ochros priberti židiniai, o netoliese aptinkamos vadinamosios ochros dėmės – duobės, pribertos raudonos ochros su gyvūnų ir žuvų kaulų likučiais (3 pav.). Jos siejamos su šermenų – mirusiųjų maitinimo ir atminimo – apeigomis. Vanduo, ochra, židiniai, laužai atliko ypač svarbų vaidmenį. Galbūt ne tik gyvūnų kaulai, bet ir vėlesnio laikotarpio (neolito ir metalų laikotarpio pradžios) keramikos fragmentai yra nuoroda į maisto aukas, kurios taip pat galėjo būti deginamos. Teisingas apeigų atlikimas turėjo užtikrinti bendruomenės saugumą, harmoniją tarp mirusiojo ir jo artimųjų, o bendruomenės nariams leido pajusti, kad tvarka atkurta. Šias ceremonijas galėjo lydėti šokiai ir garsai. Pastaruoju metu tyrinėtojai, remdamiesi kapų radiniais, yra atkūrę net muzikinius garsus, galėjusius lydėti akmens amžiaus gyventojus ritualinių šokių metu. Jie buvo išgaunami judant tam tikru ritmu. Manoma, kad tokie garsai galėjo būti sukeliami dešimčių, o kartais net šimtų prie drabužių prisiūtų žvėrių dantų, jų vėrinių.

Ritualai pamažu kito, bet bendruomenių nariams jų struktūra ar atskiri elementai liko lengvai atpažįstami – jie stiprino bendruomenių tapatumą, savus skyrė nuo svetimų, atnaujino atmintį, stiprino socialinius ryšius su ritualine vieta.

Ir neolite Donkalnio kapinyne buvo laidojami mirusieji. III tūkstantmetį, o gal ir II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje ten daug kartų buvo deginamas milžiniškas ugniakuras, kurį dėl formos ypatybių ir radinių pavadinome didžiuoju aukų židiniu. Aptikta ir II tūkstantmečio pr. Kr. plačiai

8 Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*. Serija: Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai 6. Vilnius: Aidai, 2012.

Europoje paplitusios Tščineco (Trzciniec) kultūros keramikos liekanų.

Donkalnis ir Spiginas išsiskiria visame kraštovaizdyje, tai puikiai matyti iš oro darytose fotografijose, o per tūkstantmečius žmonėms jos tapo labai svarbiomis, sakraliomis vietomis, susijusiomis su svarbiais ritualais. Tokių vizualiai išraiškingų akmens ir žalvario amžių apeiginių kompleksų daugiau nėra ne tik Baltijos regione, bet ir visoje Rytų ir Šiaurės Europoje.

Kartais mirusiųjų palaidojimus ir įvairius kitus ritualus, net gyvenimą šalia šių šventviečių skirdavo šimtmečiai (tai rodo radiokarboninės datos), bet į šias vietas nuolatos būdavo grįžtama. Grįžimas į tas pačias vietas liudija nenutrūkstančią vietinių bendruomenių atmintį, ženklina bendruomenių ryšį su teritorija. Tokie centrai buvo svarbūs, bendruomenę telkiantys, todėl jiems dažniausiai buvo pasirenkamos išskirtinės vietos – ypatingi žemės iškyšuliai, ragai Žemaitijoje – alkos kaktos ir prie jų prisišliejusios salos.

Taigi, Spigino ir Donkalnio kompleksai – seniausi ir įspūdingiausi ikižemdirbiškųjų (taigi ir ikiindoeuropietiškųjų) bendruomenių fenomenai. Analizuodami jų sisteminį ryšį su aplinka, seniausiais vietovių hidronimais bei toponimais, tyrinėdami šių vietų gyventojų demografiją, priešistorinio gyvenimo kasdienybę, senąją įrankių gamybą, verslus ir maisto racioną, galime atkurti daugelį unikalių ritualinio komplekso teritorijoje gyvenusių bendruomenių ypatumų.

Būtent archeologiniai tyrinėjimai ir atradimai bei dešimtmečiai, skirti jų interpretacijai, leido gana išsamiai atkurti daugelį priešistorinių laikų materialiojo ir dvasinio gyvenimo bruožų.

DONKALNIS IR Į VAKARUS NUO JO: ŠVENTVIEČIŲ RAIDA NUO NEOLITO PABAIGOS IKI ŽEMAIČIŲ KRIKŠTO

Tyrinėjant Donkalnio kalną Biržulio ežero saloje ir į vakarus nuo jo aptiktas vėlyvojo akmens amžiaus ir ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietes (Gaigalinės 1-osios ir 2-osios, Skirmantinės ir kt.), atliekant archeologinius tyrinėjimus ir žemės sausinimo darbus, atrastos aukojimo vietos, vietovardžių ir istorinių šaltinių tyrimai parodė, kad visai siauroje, iš rytų į vakarus besitęsiančioje, tik kiek daugiau kaip 1,5 km apimančioje nedidelėje erdvėje atradome ypatingą ritualinį kompleksą. Tai susiję ne tik su seniausiuoju paveldu, bet ir su vėlesniais laikais – naujais gyventojais ir jų verslais, kitokiais laidojimo papročiais ir dar sudėtingesniu aukojimų ritualų kompleksu, kurį datuoti daug sunkiau, tačiau galima mėginti atkurti bendriausią raidos schemą.

Pirmiausia į nuo seno gyvenamas Narvos ir kitų senųjų miškų zonos genčių gyventas teritorijas atėjo nauji, kitokių fenologinių tipų ir genofondo grupių, kitokių laidojimo tradicijų žmonės (Gimbutas 1956: 540–552; Haak ir kt. 2015: 134–140; Gimbutas 1979: 113–137). Jie iš Vidurio Europos atsinešė plokščiadugnius, daugiausia

3 pav. Mezolito laikotarpio šermenų duobės, pripildytos raudonos ochros. Pjūvis rytų–vakarų kryptimi (žvyro karjero kraštas). *S. Butrimienės nuotrauka.*

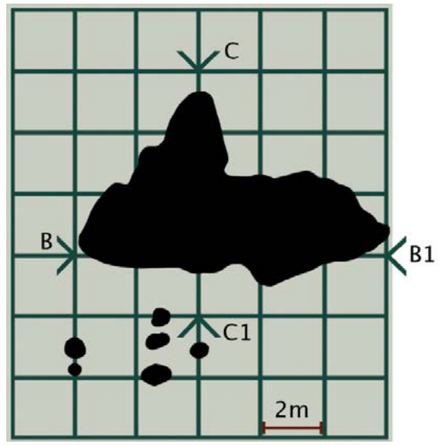

4 pav. Didysis neolito laikotarpio aukojimų židinys su medinių stulpų liekanomis:
B–B$_1$ – didžiojo neolitinio aukojimų židinio pjūvis rytų–vakarų kryptimi;
C–C$_1$ – didžiojo neolitinio aukojimų židinio pjūvis šiaurės–pietų kryptimi. *A. Butrimo iliustracija.*

5 pav. Aukojimų židinio ir stulpų rekonstrukcinis piešinys. *R. Spelskytės iliustracija.*

virvelėmis ornamentuotus puodus, naujus titnago įrankius, visų pirma, trikampius strėlių antgalius ir ietigalius, naminius gyvulius – iki šiol šioje teritorijoje neaugintas avis ir ožkas, o iš rutulinių amforų kultūros – naujus gintaro apdirbimo įgūdžius, saulės simbolio idėją ir kryžma ornamentuotus gintaro skridinius. Gyvulių auginimas ir net nedidelio masto žemdirbystė į Biržulio pakrantes atnešė šiek tiek stabilumo. Atvykėlių santykiai su vietiniais gyventojais nebuvo tik draugiški, tad reikėjo prisitaikyti ne tik prie gamtinių sąlygų, bet ir prie kultūrinio kraštovaizdžio ir čia įsitvirtinusių tradicijų. Donkalnis ir Spiginas tapo vietomis, kur savo mirusiuosius laidojo ir ateiviai. Tiesa, jie į kapus nebepylė rusvos ochros, iš to laikotarpio nebeaptikta ir ochros pripildytų šermenų duobių, tačiau tuo metu Donkalnyje buvo įrengta didžioji alkvietė, kurios svarbiausias akcentas – didysis aukų židinys (4–5 pav.). Šio židinio su įgilinimais ilgis rytų–vakarų kryptimi buvo 9 m, o plotis šiaurės–pietų kryptimi – 6 m. Giliausioje vietoje jis siekia 110 cm nuo žemės paviršiaus. Viename iš pjūvių matyti, kad jis susideda lyg iš trijų dalių, o giliausia vieta – arčiau vakarinio kalvos šlaito. Visas daugkartinio naudojimo didžiosios alkvietės židinių plotas – 28 m^2. Mažesnių, ovalo formos židinėlių aptikta dar keliose vietose į šiaurę nuo didžiojo alkvietės židinio.

Vienas panašus ilgą laiką naudotas židinys buvo aptiktas Nidos neolito gyvenvietėje (Rimantienė 1989: 64). Donkalnio židinyje aptikta keramikos, titnago dirbinių, kurie mažai skiriasi nuo neolito laikotarpio radinių gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje, tačiau rasta ir pavienių vėlesnio laikotarpio šukių, kurias Lenkijos Mozūrijos regiono tyrinėtojai linkę datuoti žalvario amžiaus pradžia (Butrimas 2012: 186)(6–7 pav.). Panašiai ornamentuotą keramiką jie priskiria Tščineco ir Ivenio kultūroms. Ryškesnių šių kultūrų paminklų Biržulio regione nėra, tad rastąją keramiką galėtume įvardyti kaip tam tikroje epochoje buvusių Mozūrijos ežeryno ir Vakarų Lietuvos regioninių kontaktų ženklus. Ryškiausi iš jų – puodų pakraštėliai, puošti *skaitiklių* ornamentu, įvairiakryptčių susikertančių linijų įraižomis (Monasterski 2009: 77)[9]. Tiesa, rasta ir viena kita narviškos keramikos šukelė.

Į pietus nuo židinio, 1–3 m atstumu nuo jo, šviesesnio žvyro kultūriniame sluoksnyje išsiskyrė šeši tamsesni suapvalintų skerspjūvių kuolų pėdsakai. Tie kuolai tikriausiai galėjo priklausyti kokiai nors vėlyvojo neolito konstrukcijai, kuri sietina su didžiuoju aukojimų židiniu. Ji galėjo būti vienalaikė su vėlyvaisiais neolito laikotarpio pabaigos palaidojimais.

Europoje žinomos bent kelios neolito epochoje įrengtos gyvenvietės, skirtos kulto ritualams, su ryškiais kuolų pėdsakais. Bene arčiausiai mūsų, kitoje Baltijos jūros pusėje, žinomas tokio tipo paminklas – Alvastros stulpinės konstrukcijos statinys Švedijoje (Malmer 1962: 93–98).

9 Šią Biržulio regiono keramikos grupę atskirai tyrinėjo ir aprašė Agnė Žilinskaitė (Žilinskaitė 2015: 9–44).

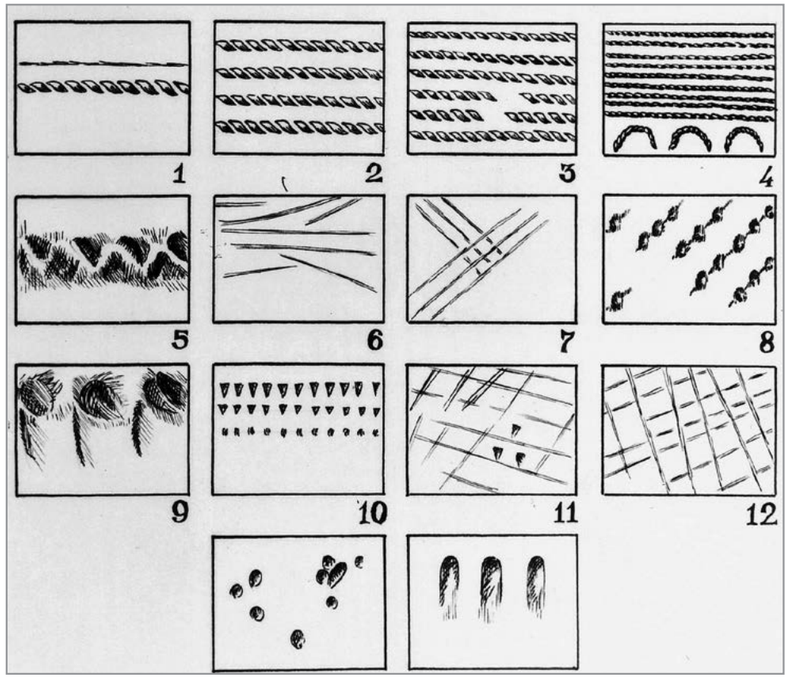

6 pav. Įvairialaikės Donkalnio gyvenvietės keramikos ornamentikos motyvai (neolitas–žalvario amžius). *A. Ruzienės iliustracija.*

Jo kultūriniame sluoksnyje rasta žmonių kaulų, kurie datuojami 4610±35 pr. Kr. ir 4290±35 pr. Kr. Keli žmonių kauliukai rasti ir didžiajame Donkalnio alkvietės židinyje (Butrimas 2012: 190). Gerokai didesnis medinių stulpų ratas, tik šiek tiek ankstesnis nei vėlyvoji Donkalnio šventvietės dalis su didžiuoju aukų židiniu aptiktas ankstyvojoje Stounhendžo statybos fazėje – tarp 3 000 pr. Kr. ir 2 500 pr. Kr. – ten ant nedidelio (iki 2 m aukščio) pylimėlio sukasti 56 gana taisyklingi mediniai kuolai, o aplinkui juos – ovalus griovys. Praėjus maždaug 500 metų, apie 2500 m. pr. Kr. Stounhendže, pylimo ir griovio viduryje, atsirado akmenų konstrukcijų ratai (Richards 2015: 53), tačiau tuo pat metu Vudhendže (Vudhenge), apie 2 km nutolusiame nuo Stounhendžo, jau atsirado visas 50 m skersmens mediniais stulpais užpildytas ratas, kurio statybos data – apie 2 500 m. pr. Kr., t. y. beveik vienalaikis su vėlyvaisiais Donkalnio kapais ir židiniu (Cleal, Walker, Montaque 1995).

Iki kada Donkalnis galėjo būti naudojamas kaip svarbiausia šiaurės Biržulio aukojimų vieta? Pagal vėlyviausių kapų radiokarbonines datas (pavyzdžiui, Donkalnio 7 kapo) – iki neolito pabaigos. Tačiau jei prisiminsime ten rastus minėtus žalvario amžiaus Tščineco ir gal Ivenio ar net Linino kultūrų laikotarpio keramikos

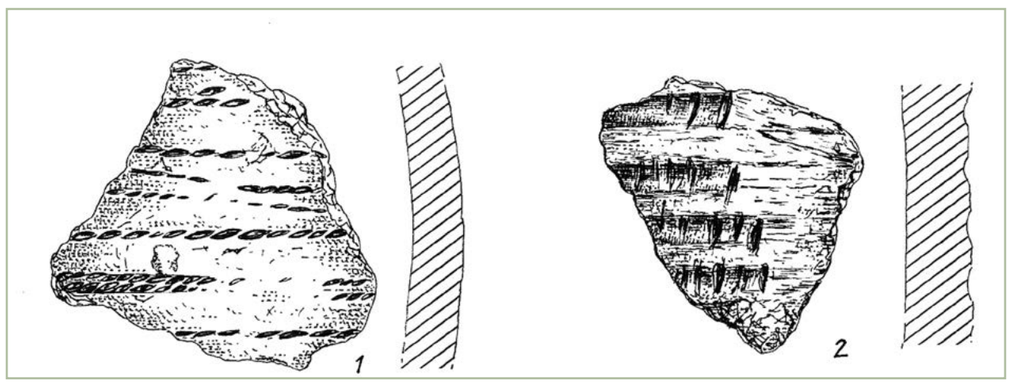

7 pav. Donkalnio gyvenvietės puodų šukės (žalvario amžius). *A. Ruzienės iliustracija.*

fragmentus, tai Donkalnyje galėjo būti aukojama ir ankstyvojo metalų laikotarpio pradžioje – senajame žalvario amžiuje.

Nėra visai aišku, ar 1982 m. šiaurinėje Donkalnio pašlaitėje aptikti brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenvietės pėdsakai, galintys priklausyti jau ankstyvojo metalų laikotarpio pabaigai, galėjo būti kaip nors susiję su aukojimais Donkalnyje. Greičiausiai ne – tiesiog prie Biržulio ežero regresijos laikotarpiu buvusiame nedideliame pusiasalyje galėjo būti įsikūrusi nedidelė gyvenvietė (Butrimas 2012: 78).

Dalis Donkalnyje, kaip ir Gaigalinės 1-ojoje ir 2-ojoje gyvenvietėse, rastos keramikos turi būdingų puodų formos ar ornamentikos elementų, todėl ją, kaip tęsiančią virvelinės keramikos tradicijas ankstyvųjų metalų epochoje, galima įvardyti kaip povirvelinę, nors ornamentikoje matyti ir kai kurių Lenkijoje išskiriamos Sosnicos keramikos puošybos motyvų.

ANKSTYVASIS METALŲ LAIKOTARPIS – TOLESNĖ RITUALINIO KOMPLEKSO SLINKTIS VAKARŲ KRYPTIMI

Vėlyvojo neolito laikotarpio pabaigoje–žalvario amžiaus pradžioje ritualinis Donkalnio kompleksas buvo pastūmėtas vakarų kryptimi. Už 400–500 m į vakarus nuo Donkalnio ir apie 400 m į rytus nuo Janapolės alkakalnio ant Gaigalinės kalvos buvo įsikūrusios vėlyvojo neolito virvelinės ir žalvario amžiaus povirvelinės keramikos kultūrų gyvenvietės – Gaigalinės 1-oji ir 2-oji. Jų puodų formos, dydis, ornamentika turi naujų kultūrinių elementų. Gaigalinės 1-oji gyvenvietė buvo įsikūrusi vakarinėje kalvos dalyje, o 2-oji – pietinėje, tačiau 1,5–2 m žemiau negu 1-oji (8 pav.). Rimvydo Kunsko duomenimis, 1-osios gyvenvietės apgyvendinimą reikėtų sieti su trečiosios subborealinės ežero transgresijos pabaiga, o žalvario amžiaus pirmosios pusės Gaigalinės 2-ąją gyvenvietę – su ketvirtosios subborealinės ežero regresijos pačia pradžia (maždaug prieš 3 000 m.).

Šiuo laikotarpiu tikriausiai galėtume išskirti jau trečiąjį Donkalnio šventvietės raidos etapą: į pietvakarius nuo Gaigalinės arba tarp Gaigalinės gyvenvietės ir Janapolės alkakalnio plytinčios pievos buvo vadinamos alkalėmis (aukojimų laukais). Į šiaurę nuo alkalių plyti Stabakūlio laukas (tokie vietovardžiai gana reti – vienas Žemaitijoje žinomas prie Padievyčio piliakalnio ir šventviečių komplekso) (žr. 1 pav.). Dabartiniais laikais tas pavadinimas jau kiek pakitęs,

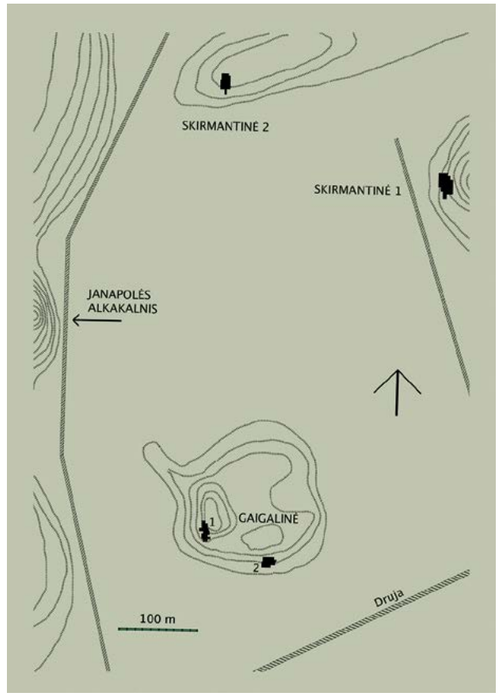

8 pav. Neolito ir žalvario amžiaus gyvenviečių Gaigalinės 1-osios ir Gaigalinės 2-osios situacinis planas.

tačiau senasis pavadinimas, greičiausiai rodantis jo paskirtį (stabo akmens laukas), dar ilgai egzistavo vietinėje tradicijoje ir po 1413 m. Žemaičių krikšto, ir po 1422 m. Biržulio ežero atidavimo Žemaičių vyskupui. Jis minimas vyskupo žemių inventorizacijos akte: 1662 m. Stabakulio lauke žemės gavo 3 valstiečiai. Matyt, jiems įsikūrus šiose žemėse atsirado nedidelis kaimelis Stabinė, kuris taip tebevadinamas ir dabar.

Pasakyti tikslią Donkalnio, Stabakūlio lauko, alkalių komplekso gyvavimo chronologiją šiuo metu dar nėra galimybių. Gal tai pavyks tyrinėtojams ateityje, turint tobulesnę įrangą ar atradus naujų radinių. O esami archeologiniai radiniai ir senųjų šventų vietų vardai nors bendrais bruožais leidžia išskirti šį, jau trečiąjį, Donkalnio–Stabakūlio lauko–alkalių šventvietės kompleksą, galėjusį egzistuoti žalvario ir geležies amžiais. Tuo pačiu metu, t. y. žalvario amžiuje, aukojimų vieta veikė ir gretimame Patilčio kaime, Virvytės aukštupyje, žemiau Rešketos upelės intako.

1933 m. rankiniu būdu tiesinant ir gilinant Virvytės upės vagą kultūrtechnikas Mykolas Mikalauskas žalvario amžiaus radavietės situaciniame brėžinyje ir upės skerspjūvyje pažymėjo

9 pav. Žalvarinis Nortikių tipo 20 cm ilgio kirvis iš Patilčio lobio. A. Ruzienės iliustracija.
10 pav. Žalvarinis 26,6 cm ilgio smeigtukas iš Patilčio lobio. J. Butrimaitės nuotrauka.

20 cm ir 50 cm gylyje nuo upės dugno paviršiaus aptiktus unikalius, pasižyminčius didžiausiais matmenimis ir gamintojų meistriškumą liudijančius radinius: ilgą žalvarinį smeigtuką su suktasmeige ir puikiai išlikusį Nortikių tipo kirvį (10–11 pav.). To meto Lietuvoje ir baltų kraštuose tai dar gana retai pasitaikantis papuošalas ir ginklas. Remdamiesi kaimyninių kraštų pavyzdžiais galėtume teigti, kad ten būta žalvario amžiaus aukojimų vietos. Daug tokių ir kur kas įspūdingesnių vietų su gausesnėmis aukomis žinoma Skandinavijos kraštuose. Tuo laikotarpiu tekančių upių vanduo Europos kultūrose taip pat įsivaizduotas kaip tarpininkas tarp gyvųjų ir anapusinio pasaulio. Dėmesio vertas ir netoliese rastas Janapolės romėniškų monetų lobis, saugomas žemaičių muziejuje „Alka“ Telšiuose.

RITUALINIO KOMPLEKSO LIKIMAS ISTORINIAIS LAIKAIS

Ketvirtasis ir paskutinis šio ritualinio komplekso etapas susijęs su paminklais į vakarus nuo Janapolės (Viržuvėnų) alkakalnio. Jis galėtų būti siejamas su dviem aukščiausiomis į vakarus nutolusiomis šiaurinio Biržulio kalvomis: Širmės kalnu ir didingu Viržuvėnų (Janapolės) alkakalniu. Širmės kalne ištirtos bent keturios akmens amžiaus gyvenvietės, o pačioje jo viršūnėje aiškiai būta dabar jau nuarto kultūrinio sluoksnio, kuris įkalnėse yra palikęs vieną kitą viduramžiams būdingą radinį: geležinį kirvį, žalvarinės apyrankės dalį, XV a. monetą. Apie 300–400 m į šiaurę nuo Širmės kalno, maždaug ten, kur yra dabartinio Janapolės miestelio centras, būta pagoniškų kapinaičių, kurių VI–VIII ir XIII–XV a. radiniai 1932 m. pateko į „Alkos“ muziejų Telšiuose (Butrimas 1987: 82). Tai patvirtintų prielaidą, kad I tūkstantmečio antrojoje pusėje ir XII–XV a. Širmės kalno piliakalnis ir jo apylinkės galėjo būti tankiai apgyventi. Paprastai viduramžių piliakalniai būdavo viename komplekse su alkakalniu – šiuo atveju Janapolės (Viržuvėnų) alkakalniu bei į šiaurę nuo Širmės kalno įsikūrusiais senaisiais Viržuvėnais, kurių kapinaitėse taip pat aptikti pagoniški VI–VIII ir XII–XVI a. kapai.

Vietovę *Versevene* pirmą kartą Livonijos kronikoje 1370 m. paminėjo Hermanas Vartbergietis. 1421 m. Vytautas Didysis Viržuvėnų valsčių padovanojo Žemaičių vyskupui. Jam taip pat atiteko šiaurinė Biržulio dalis ir dalis Virvytės upės – iš esmės kaip tik šios teritorijos dalyje ir

būta ritualinio komplekso, kurį galima datuoti nuo 6 600 m. pr. Kr. iki XVIII a. antrosios pusės, dalies. XVIII a. ten buvo pastatytas vyskupo Jono Lopacinskio dvaras ir Viržuvėnų bažnyčia, pradėjusi naują, jau krikščioniškąjį vietovės istorijos etapą. Nuo šio vyskupo vardo ir vietovė, ir parapija, o nuo 1778 m. – ir miestelis vadinami Janapole.

Taigi ilgamečiai šiaurinio Biržulio archeologiniai tyrinėjimai leido išsiaiškinti ritualinio komplekso raidą nuo mezolito iki istorinių laikų ir ją suskirstyti į 4 etapus.

Vėlyvas Žemaitijos krikštas (1413) lėmė tai, kad daugelyje XIII–XVII a. rašytinių šaltinių, visų pirma, žemių valdų inventoriuose, dar užfiksuota daug vietovardžių ir archeologinių paminklų pavadinimų.

Mano siūlomą lentelę, pavadintą „Šiaurinis Biržulis: preliminari Donkalnio ritualinio komplekso ritualizacijos-sakralizacijos schema“, reikėtų laikyti pirmuoju bandymu nusakyti šio komplekso struktūrą ir raidą. Jos detalizavimui reikėtų tolesnių archeologinių, lingvistinių ir mitologinių tyrimų.

Užpelkėjęs Biržulio ežeras. 2016 m.

Biržulio pietinėje puseje Spigino rago pusiasalio kalva, kurioje rasti mezolito ir neolito kapai. 2009 m. Nuotraukos iš Varnių regioninio parko direkcijos archyvo.

ŠIAURINIS BIRŽULIS: PRELIMINARI DONKALNIO RITUALINIO KOMPLEKSO RITUALIZACIJOS-SAKRALIZACIJOS SCHEMA

MEZOLITAS–ANKSTYVASIS NEOLITAS **Pirmas etapas** **6600–3500 pr. Kr.**	VĖLYVASIS NEOLITAS **Antras etapas** **3000–2100 pr. Kr.**	ANKSTYVOJI METALŲ EPOCHA IR GELEŽIES AMŽIUS **Trečias etapas** **2000 pr. Kr.–300 po Kr.**	ISTORINIAI LAIKAI **Ketvirtas etapas** **Ankstyvieji viduramžiai–istoriniai laikai** **1294, 1370, 1421, 1662**
Spiginas: mezolito laikotarpio kapai Donkalnis: mezolito–vidurinio neolito kapai Kalniškių ir Donkalnio mezolito gyvenvietės Žynio ir prie jo palaidotos moters kapas Simbolinis židinys žynio kape Ochra Ochros duobės – šermenų apeigų ir aukojimų vietos	Donkalnio neolito gyvenvietė Vėlyvojo neolito kapai Didysis Donkalnio aukojimų židinys Medinių stulpų pėdsakai prie didžiojo aukojimų židinio	Gaigalinės 1-oji ir 2-oji gyvenvietės Vėlyvojo neolito – žalvario amžiaus pradžios gyvenvietės Alkalių pievos Stabakūlio laukas (Butrimas, Meilus 1987) Stabinės kaimas (iki mūsų dienų) Patilčio prie Virvytės upės žalvario amžiaus aukojimų vieta (1700–1100 m. pr. Kr.) Janapolės romėniškų monetų lobis (III a.) Po Alka (ežero valksmo pavadinimas) (lauko tyrimų duomenys, XX a. devintasis dešimtmetis)	Širmės kalno piliakalnis (ankstyvieji viduramžiai– iki 1413) Viržuvėnų (Janapolės) alkakalnis (ankstyvieji viduramžiai–iki XV a.) Žemaičių krikštas Šiaurinė Biržulio dalis, užrašyta Žemaičių vyskupui (1421) Pabiržulio valtis su tinklais (IX–XII a.) Viržuvėnai: • vietovė (1294–1370) • kaimas (XVI–XIX a. vidurys) •bažnyčia (XVII a. vidurys) • bažnytkaimis, vyskupo dvaras (XVI–XIX a.) Senosios Viržuvėnų pagoniškos kapinaitės (VI–VIII ir XIII–XV a.)
SENŲJŲ EUROPIEČIŲ, INDOEUROPIEČIŲ, BALTŲ TOPONIMAI, HIDRONIMAI BIRŽULIO REGIONE IR JŲ ETIMOLOGIJA			
Šermenys, kermens – kūnas (Mažiulis 2013) Druja – bėgantis, tekantis vanduo (Vanagas 1981) Drawe – vandenys (Toporov 1975) Druv-, – tikėti (Toporov 1975), tikėjimas, tvirtai tikintis Spiginas (Vanagas 1981) Spigsnā – apmazgojimas, apšlakstymas, nuplovimas (Mažiulis 2013)	Biržulis – rituališkai švarus (Gamkrelidze, Ivanov 1984) Biržulis – dievybė (1580) (Lasickis 1969) Donkalnis – kalnas vandenyje	Stabs, stabas, stulpas (Dambe 1972) Stabalkis (Vanagas 1981) Stabs – akmuo, stabas (Mažiulis 2013) Stabakūlio laukas Alkalės, aukojimų kalnai Stabinė (kaimas į rytus nuo Janapolės alkakalnio) Stabelauken, Stabingen (Gerulis 1992) Alks, elks – stabas, dievaitis (Mažiulis 2013) Stabalauks (Mažiulis 2013) – sustingęs, sustiręs	Sirms – žilas, šerkšnas, šarvai (Mažiulis 2013) Širmė – šermenys (Nesselman 1845, 1873) Sermen – penėjimai (Mažiulis 2013) Alkalė – šventoji pieva Alka, alkas (Toporov 1975) – šventoji giria, stabas, aukojimų kalnas, auka, aukauti, aukoti, kalnelis, apaugęs medžiais, dievaitis

▲ LITERATŪRA:

Bramanti, Thomas, Haak 2009 = B. Bramanti, M. G. Thomas, W. Haak, M. Unterlaender, P. Jores, K. Tambets, I. Antanaitis-Jacobs, M. N. Haidle, R. Jankauskas, C. J. Kind, F. Lueth, T. Terberger, J. Hiller, S. Matsumara, P. Forster, J. Burger. Genetic Discontinuity between local Hunter-Gatherers and Central Europe's first farmers. Iš: *Scienceexpress,* 2009.

Brückner 1904 = A. Brückner. *Starożytna Litwa. Ludy i Bogi*. Warszawa, 1904.

Būga 1961 = K. Būga. *Rinktiniai raštai*, t. 3. Vilnius, 1961.

Butrimas 1987 = A. Butrimas. Senoji Viržuvėnų (Janapolės) istorija archeologinių šaltinių duomenimis. Iš: *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis*. Vilnius, 1987.

Butrimas 2012 = A. Butrimas. *Donkalnio ir Spigino mezolito–neolito kapinynai. Seniausi laidojimo paminklai Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

Butrimas, Meilus = A. Butrimas, E. Meilus Iš Viržuvėnų (Janapolės) istorijos. Iš: *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis*. Vilnius: Lietuvos TSR istorijos etnografijos muziejus, 1987.

Cleal, Walker, Montaque 1995 = R. M. J. Cleal, K. E. Walker, R. Montague. *Stonehenge in its Landscape: twentieth-century Excavations*. English Heritage Archaeological Report 10. London, 1995.

Dambe 1972 = V. Dambe. Saknes bali-, pali- (skaņumijā) ar slapjas vietas nozīmivietvārdos. Iš: R. Grabis (ed.) *Veltijums akademikum. Janim Endzelinam: 1873–1973*, Riga: Zinatne, 1972.

Gamkrelidze, Ivanov 1984 = T. V. Gamkrelidze, V. V. Ivanov. *Indo-Europe and Indoeuropeans*, II. Tbilisi: Publishing house of the Tbilisi State University, 1984.

Gerulis 1922 = G. Gerulis *Die alt preußish en Orts namen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher verleger, 1922.

Gimbutas 1956 = M. Gimbutas. Culture Change in Europe at the Start of the Second Millenium B. C.: A Contribution of the Indo-European problem. Iš: *Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*. Philadelphia, 1956.

Gimbutas 1979 = M. Gimbutas. The three waves of the Kurgan People into Old Europe, 4500–2500 B. C. In: *Archives Suisse d'anthropologie generale*, 1979.

Haak ir kt. 2015 = W. Haak and I. Lazaridis, N. Patterson, N. Rohland, S. Mallick, B. Llamas, G. Brandt, S. Nordenfelt, E. Harney, K. Stewardson, O. Fu, A. Mittnik, E. Bánfi, Ch. Economou, M. Francken, S. Friederich, R. G. Pena, F. Hallgrent, V. Khartanovich, A. Khokhlov, M. Kunst, P. Kuznetsov, H. Meller, O. Mochalov, V. Moiseyev, N. Nieklisch, S. L. Pichler, R. Risch, M. Rojo Guerra, C. Roth, N. Szécsényi, J. Wahe, M. Meyer, J. Krause, D. Brown, D. Anthony, A. Cooper, K. W. Alt, D. Reich. Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe. Iš: *Nature*, Vol 522, 2015.

Harrison 2010 = R. J. Harrison Stonehenge in the Early Bronze Age. Iš: *De Griff nach den Sternen*. Halle, 2010.

Jaskiewicz 1952 = W. A. Jaskiewicz. Study in Lithuanian Mythology, Jan Lasicki's Samogitian Gods. Iš: *Studi Baltici* 9, 1952.

Lasickis 1969 = J. Lasickis. *Apie Žemaičių dievus*. Vilnius: Vaga, 1969.

Levi-Strauss 1958 = C. Lévi-Strauss. *Antropologies tructurale*. Paris: Plon, 1958.

Levi-Strauss 2015 = C. Lévi-Strauss. *Antropologija modernaus pasaulio problemų akistatoje*. Vilnius: Žara, 2015.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai 1955 = *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1. Vilnius, 1955.

Malmer 1962 = M. P. Malmer. Jung neolithische Studien. Iš: *Acta Archaeologica Lundensia*, No 2, s 1 n, Lund, 1962.

Mannhard 1936 = W. Mannhard. *Letto preussische Götter lehre*. Riga, 1936.

Mažiulis 1981 = V. Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*, t. 2. Vilnius: Mokslas, 1981.

Mažiulis 2013 = V. Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Monasterski 2009 = D. Monasterski. *Pojezierze Mazurskie u schyku neolitu i na początkuepochibrązu w świetlezes polówtypu Ząbie-Szestno*. Warszawa, 2009.

Nesselmann 1873 = G. H. F. Nesselmann. *Thesaurus linguae prussicae. Der preussische Vocabelvorrath, soweit derselbe bis jetz termittelt worden ist, nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localnamen*. Berlin: F. Dümmler, 1873.

Nesselmann 1845 = G. H. F. Nesselmann. *Die Sprache der alten Preussen: anihren Ueber restener läutert*. Berlin: Reimer, 1845.

Pearson ir kt. 2010 = M. P. Pearson and J. Pollard, C. Richards, J. Thomas, C. Tilloy, K. Welham. Iš: *Der Griff nach den Sternen Tagungen des Landes museum für Vorge schichte Halle (Saale)*. Band 05/1/2010.

Plečkytė, Katilius 1987 = I. Plečkytė, A. Katilius. Dėl Biržulio ežero priklausomybės. Iš: *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis*. Vilnius, 1987.

Richards 2015 = J. Richards. *Stonehenge*. London, 2015.

Rimantienė 1989 = R. Rimantienė. *Nida: senųjų baltų gyvenvietė*. Vilnius, 1989.

Rudzytė 1968 = M. Rudzīte. Somu griskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā. Iš: *Latviešu leksikas attīstība*. Rīga, 1968.

Toporov 1975 = V. Toporov. Prusskij jazyk. Iš: *Slovar*, t. 1. Moskva: Nauka, 1975.

Toporov 1980 = V. Toporov. Prusskij jazyk. Iš: *Slovar*, t. 2, 1980.

Vanagas 1981 = A. Vanagas. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1981.

Vėlius 2005 = N. Vėlius (ed.). *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 4. Vilnius, 2005.

Žilinskaitė 2015 = A. Žilinskaitė. Tščineco kultūra Lietuvoje. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 41, 2015.

Žulkus 1987 = V. Žulkus. Vakarinių Žemaičių žemės XIII–XIV a. Iš: *Biržulio baseino kompleksinių tyrinėjimų dešimtmetis*. Vilnius, 1987.

RITUAL COMPLEX ON THE NORTH SHORE OF BIRŽULIAI LAKE: DEVELOPMENT FROM MEZOLITHIC ERA TO HISTORICAL TIMES THROUGH ARCHAEOLOGICAL, LINGUISTIC, WRITTEN DATA

Adomas Butrimas

In Europe, several ritual complexes are well known – Stonehenge (Great Britain), Newgrange (Ireland), Alvastra (Sweden) – the origins of which date back to the Stone Age and their development comes to a halt in the Iron Age and the Christening of the European nations. It seems that there were long-lived complexes in Lithuania as well, on the north shore of Biržuliai Lake. It consists of the Donkalnis burial ground, where there are traces of hearth sacrifices and nearby constructions, funerary pits, as well as Neolithic and Bronze Age villages, offering places, Stabakūlis field, Stabinė. On the basis of archaeological, linguistic data and research of historical sources attempts are made to reconstruct this complex's development from the mid-Mezolithic era to historical times. Only a narrow, east-west oriented territory, 800 miles long, was studied, and here the aforementioned monuments were discovered. Based on studies of archaeological, toponymical and ancient written sources (holding donation acts from Samogitian bishops and their inventory from 1421–1662), it was noted that farther away from this complex, westward, 1,000 metres in distance, the development ranging from the Samogitian conversion (1413) and founding of the bishopric (1421).

MAŽA MOTERĖLĖ VISĄ SVIETĄ DENGIA: SIMBOLINĖS IR MITINĖS ADATOS REIKŠMĖS

Šarūnė Valotkienė

Pasitelkus archeologijos, rašytinių istorijos šaltinių, tautosakos ir lietuvių kalbos duomenis straipsnyje analizuojamos simbolinės ir mitinės adatos, kaip įkapės, reikšmės. Adata įgyja simbolinę reikšmę nuo pat mirties akimirkos: mirusiajam siuvami drabužiai, jis aprengiamas. Per šermenis adata saugo mirusįjį nuo bloga linkinčių būtybių ir simboliškai jį „užmigdo“. Tikima, kad adata gelbsti mirusiajam ir kelionėje į pomirtinį pasaulį, užtikrina, kad kitame gyvenime jis nebus nuogas.

Straipsnyje taikomi aprašomasis, lyginamasis ir tarpdalykinių tyrimų metodas.

Reikšminiai žodžiai:
baltų religija ir mitologija, laidotuvės, įkapės, adata, moteris, siuvimas, aštrumas.

Adata nuo seniausių laikų naudota drabužiams siūti, lopyti, adyti. Lietuvoje adatų prototipų surasta jau akmens amžiaus gyvenvietėse. Čia vietoj adatų buvo naudojami įvairūs kauliniai smaigaliai, ylos ir smeigtukai, kurių galuose išdrožti horizontalūs grioveliai siūlui apsukti (Grigalavičienė 1995: 141). Pasak archeologės Reginos Volkaitės-Kulikauskienės, vėlyvajame bronzos amžiuje adatos „paprastai gamintos iš plonų, siaurų ir aštrių kaulo nuoskalų, kurių smailusis galas būna apgludintas, viduryje – išgręžta skylutė“ (Volkaitė-Kulikauskienė 1986: 25). Šiuo laikotarpiu pradedamos naudoti geležinės adatos, padarytos iš apvalaus pjūvio vielos, galą sulenkiant į ąselę ir suplojant (Grigalavičienė 1992: 73). I–IX a. adatos randamos laidojimo paminkluose, rečiau piliakalniuose ir gyvenvietėse. Dažniausiai jos geležinės arba žalvarinės, rečiau kaulinės (Michelbertas 1986: 166; Tautavičius 1996: 122). Pasak archeologų, X–XII a. adatos dažniausiai būdavo žalvarinės, jos neretai aptinkamos su miniatiūriniais juostų audimo įrankiais. Pavienių, daugiausia geležinių, adatų rasta ir tyrinėjant to meto piliakalnius (Nemenčinė) (Kulikauskas ir kt. 1961: 409). XV–XVI a. adatos – geležinės arba žalvarinės, su viršuje praplatinta ąsele siūlui įverti. Pagal dabartinius standartus tokiomis adatomis siuvami storo audinio drabužiai (Urbanavičienė 1988: 53). Istoriniais laikais dažniausiai adatą rankose laikė namuose siuvanti šeimininkė ar siuvėjo amatu besiverčiantis vyras. Siuvėjai žinojo savo darbo vertę: „Kad ir kokia valdžia būtų – be kelnių nebus nei ponas, nei klebonas“ (Maskoliūnaitė-Rožėnienė 2016: 27).

Adata dėta į kapus kaip įkapių dalis kelis tūkstančius metų – tai matyti iš archeologinių tyrimų, XVI–XVII a. istorinių šaltinių liudijimų, XIX–XX a. I pusės tautosakos. Apie adatą rašyta daugiausia remiantis archeologijos ir tautosakos duomenimis. Archeologės Ilonos Vaškevičiūtės dėmesį adata patraukė kaip itin reta įkapė, dažniausiai randama turtinguose kapuose. Autorė išanalizavo penkis gausiomis įkapėmis pasižyminčius pietinės Žiemgalos moterų kapus (du iš jų buvo suardyti), kuriuose buvo surastos adatos ir adatinė. Istoriniuose šaltiniuose ir tautosakoje ji užčiuopė adatos bei netekėjusios merginos ryšį, tačiau nuo konkretesnių išvadų susilaikė, teigdama, kad adata galėjo turėti „kitą prasmę, susijusią ne su įprastu moters užsiėmimu, o greičiau simbolinę“ (Vaškevičiūtė 2010: 68).

Paremiologijos tyrinėtojos Giedrės Bufienės straipsnyje „Adata lietuvių ir kitų Europos tautų patarlėse“ aptarti 22 patarlių ir priežodžių tipai, kuriuose išryškėja pagrindinės adatos savybės – mažumas, aštrumas, adatos, kaip materialaus daikto, pigumas ir siuvimo įrankio reikšmė (Bufienė 2000). Dainius Razauskas mitines adatos reikšmes nagrinėjo remdamasis XVI–XVII a. rašytiniais šaltiniais ir tautosaka (Razauskas 2009). Mįslėse autorius įžvelgė glaudų adatos ir moters ryšį, burtuose – magines adatos galias, priežodžiuose ir patarlėse – nusakytą adatos prigimtį. Pasitelkęs lyginamąją medžiagą iš Latvijos ir Baltarusijos, jis atkreipė dėmesį į žodžių *siūti* ir *sūnus* sąsajas. Svarbi šio autoriaus mintis apie į kapą įdėtos adatos svarbą kelionėje į kitą gyvenimą[1] (Razauskas 2010: 9).

Šiame straipsnyje simbolinės ir mitinės adatos, kaip įkapės, reikšmės nagrinėjamos remiantis archeologine medžiaga, baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, tautosaka bei kalba („Lietuvių kalbos žodynu“). Simbolinės adatos reikšmės pavyzdžiu gali būti įsivaizdavimas, kad į kapą įdėta adata simbolizuoja mirusiojo aprangą, o mitines adatos reikšmes atskleidžia tikėjimai, kad adata gali užsiūti burną, gebėjimą pastoti ir pan.

1 Su adata susijęs ir dar vienas to paties autoriaus straipsnis, skirtas siūlams (Razauskas 2010b).

Turlojiškių (Širvintų r.) pilkapio 5 degintinis kapas. Adata *in situ*. 2008 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

ADATOS KAPUOSE

Straipsnyje analizuojami duomenys iš I–XVI a. pilkapynų ir kapinynų, išsidėsčiusių visoje Lietuvos teritorijoje. Duomenys skirstomi į keturis laikotarpius – senojo geležies amžiaus (I–IV a.), viduriniojo geležies amžiaus (V–IX a.), vėlyvojo geležies amžiaus (X–XII a.) ir viduramžių–naujųjų laikų (XIII–XVI a.). Šiame dideliame duomenų masyve išryškėjo su adata susiję laidojimo papročių pokyčiai – pasikeitusi adatos vieta kape. Įkapių padėtis mirusiojo kūno atžvilgiu nėra atsitiktinė. Ji pasirenkama apgalvotai, yra susijusi su pasaulėžiūra ir mitiniais vaizdiniais. Papuošalai ir aprangos dalys kape beveik visuomet aptinkami taip, kaip buvo nešiojami, o ginklai, buities įrankiai ir daiktai „buvo dedami griežtai numatyta tvarka“ (Michelbertas 1986: 36, 38). Pavyzdžiui, Vakarų Lietuvos kapinynuose su akmenų vainikais peilius į vyrų kapus daugiausiai dėdavo galvūgalyje, skersai arba išilgai kapo (Michelbertas 1986: 38). Atskirą grupę sudaro papildomos įkapės, užsienio šalių tyrėjų vadinamos kapo dovanomis arba dovanomis į kapą (angl. *grave gifts*). Tai maistas, drabužiai, papuošalai ir kiti daiktai, kurie aptinkami ne jiems būdingose vietose prie mirusiojo, o kitose kapo vietose. Pavyzdžiui, lankinė segė rūbams susegti, rasta prie mirusiojo galvos padėtoje tošinėje dėžutėje, o ne krūtinės arba juosmens srityje.

Senasis geležies amžius. I–IV a. adatos paprastai randamos galvos ir krūtinės srityse – prie mirusiojo dantų[2], kaklo[3], ant žastikaulio[4], virš pakaušio[5], šalia galvos[6], ant krūtinės[7].

Veršvų kapinyno (Kauno m.) 36 kape greta adatos rasta yla, abiejų „viršūnės pakilusios 6 cm aukštyn“ (Baleniūnas, Puzinas 1940: 31). Upytės kapinyne (Panevėžio r.), 11 kape, adata gulėjo „įstrižai skylute į viršų“ (Kulikauskas 1938: 20).

2 Pajuostis, Panevėžio r., pilk. VIII, k. 9 (Michelbertas 2004: 107).

3 Upytė, Panevėžio r., k. 11 (Kulikauskas 1938: 20); Kurmaičiai, Kretingos r., k. 7 (Kulikauskas 1951: 317).

4 Veršvai, Kauno m., k. 36 (Baleniūnas, Puzinas 1940: 31).

5 Kurmaičiai, Kretingos r., k. 8 (Kulikauskas 1951: 318).

6 Gibaičiai, Šiaulių r. (Puzinas 1938: 51).

7 Marvelė, Kauno m., k. 140 (Bertašius 2005: 47).

Adata. Saugoma Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijos muziejiniuose rinkiniuose.

Vidurinis geležies amžius. V–IX a. daugiausiai adatų rasta galvos ir krūtinės srityse – ties kaklu[8], šalia galvos[9], po pakaušio kaulais[10], kapo viduryje (?)[11].

Reketės kapinyne (Kretingos r.), 42 kape, adata kartu su verpstuku buvo įdėta į medinę dėžutę (Navickaitė-Kuncienė 1968: 181), o Kašučių kapinyne (Kretingos r.), 20 kape, adata rasta aukščiau už visas įkapes (Radzvilovaitė 1969: 35–36).

Vėlyvasis geležies amžius. X–XII a. adatos dažniausiai aptinkamos galvos ir krūtinės srityse – galvūgalyje[12], po galva[13], šalia galvos[14], prie kaklo[15], prie kairiojo peties[16], krūtinės srityje[17], ties kapo viduriu[18], tošinėse dėžutėse[19].

Viduramžiai ir naujieji laikai. XIII–XVI a. kinta adatų dėjimo tradicija – daugiau randama adatinių nei pavienių adatų. Dažniausiai jos randamos juosmens srityje. Pavienės adatos aptiktos: ant kaukolės likučių (adata ar smeigtuko liekanos?)[20], prie blauzdikaulio[21], juosmens srityje[22], po dubens kaulais[23], ant klubo[24], prie šlaunikaulio[25], prie kairės kojos kelio[26], prie žastikaulio odiniame maišelyje[27], prie rankos pirštų kaulų arba po jais (rankų padėtis neaiški)[28].

Degintiniame Bajorų kapinyne (Kaišiadorių r.) iš viso surasta 50 adatų ir jų dalių (Petrauskas 2011: 32). Kuršų kapinyne (Telšių r.), 43 degintiniame kape ir 46, 50, 56 griautinių kapų duobių užpilde rasta apdegusių adatų fragmentų (Valatkienė 1995: 234, 235, 236, 237). Adata rasta Obelių kapinyno (Ukmergės r.) 4 degintiniame kape (Urbanavičius 1980: 27). Dar viena – Bedugnės kapinyne (Trakų r.; Petrauskas 2012: 176), dvi – Žėronių degintiniame kapinyne (Trakų r.; Zabiela 1996: 15).

Pušalotų kapinyne (Molėtų r.), 3 kape, juosmens srityje rasta adatinė, prikimšta vilnonio audinio ir odos, viduje buvusi įsmeigta adata. Dar viena tokia adatinė rasta tame pačiame kapinyne atsitiktinai (Kuncienė 1959: 7; Urbanavičienė 1988: 53). Obelių kapinyne (Ukmergės r.), 154 vyro kape, rasta piniginė, į kurią buvo įdėta adatinė su vilnoniais siūlais ir adata viduje (Urbanavičius 1981: 65). Rumšiškių kapinyne (Kaišiadorių r.), 102 moters kape, galvos srityje aptikta adatinė su audinio likučiais, jos viduje – dvi adatos (Michelbertas 1963: 12). Jakštaičių kapinyne (Šiaulių r.), 94 kape, po dubens kaulais rasta adatinė su geležine adata (Urbanavičius 1972: 45).

I–XVI a. kapų medžiaga atskleidžia akivaizdų adatos ir moters ryšį. Tačiau tik dalyje kapų pagal osteologinę medžiagą nustatyta mirusiųjų lytis. Iš 20 V–XII a. kapų, kuriuose rastos adatos, 16-oje palaidotos moterys – tai nustatyta pagal įkapių komplektus (pavyzdžiui, verpstukai, ylos, adatos laikomos moterims būdingomis įkapėmis). Tačiau I–IV a. Marvelės kapinyno (Kauno m.) 140 ir 307 kapuose, kuriuose mirusiųjų lytis nustatyta pagal osteologinę medžiagą (Bertašius 2005: 47, 79), adatos ir verpstukas buvo įdėti į vyrų kapus.

Tarp viduramžių ir naujųjų laikų kapų esama daugiau osteologiškai ištirtų kapų, jie iš Alytaus, Bazorų, Pribitkos ir Obelių kapinynų. Keturiuose kapuose palaidotos moterys, jų amžius įvairus – 20–25 m.[29], 45–50 m.[30] ir vyresnės nei 55 m.[31] (vienos mirusiosios tikslus amžius nenustatytas). Viename kape palaidotas vyras, jo amžius 50–55 m.[32], dviejuose vaikai – 4,5–5 m.[33] ir 6–6,5 m. amžiaus[34].

I–XII a. adatos dažniausiai dėtos galvos ir krūtinės, vėliau – juosmens srityje. Paprastai randamos pavienės, rečiau su kitomis įkapėmis – yla arba verpstuku, t. y. darbo įrankiais, kurie, kaip ir adata, susiję su siuvimu, drabužiais.

Archeologai kapuose randamų adatų reikšmę sieja su jos praktine funkcija buityje. Antai prof. Mykolas Michelbertas, aprašydamas I–IV a. įkapes, teigė, kad adata „daugiausia moterų darbo įrankis, skirtas drabužiams siūti ir taisyti. Dažniausiai jų rasta moterų kapuose, nors būna ir vyrų“ (1986: 166). Panašiai apie V–IX a. adatas rašė Adolfas Tautavičius (1992: 122). I. Vaškevičiūtė, analizuodama žiemgalių kapus, bandė suprasti simbolinę adatos reikšmę: „kapuose su adatomis gali būti palaidotos netekėjusios merginos, o gausios įkapės – sukauptas turtas – kraitis“ (2010: 76). O S. Urbanavičienė spėjo, kad adatos, rastos XV–XVI a. kapuose, juosmens srityje, galėjo būti panaudotos drabužiams susegti (1988: 52).

XV–XVI a. tradiciją į moterų kapus dėti adatines S. Urbanavičienė aiškino Skandinavijos įtaka: „jos čia paplito skandinavų įtakoje, nes skandinavės gana dažnai buvo laidojamos su adatinėmis. <...> Pirmiausia išplito lyvių, o vėliau ir jų kaimynų – latvių ir lietuvių gyventose teritorijose“ (Urbanavičienė 1988: 53). Anot autorės, adatinės kapuose turėjo tą pačią simbolinę funkciją, kaip ir adatos: „adatinės (kartais viduje su adatomis) dėtos į moterų kapus „pomirtiniam siuvimui“ (1988: 59). O štai vyrų kapus su adatinėmis ir adatomis autorė laikė siuvėjų kapais (1988: 58–59).

8 Kašučiai, Kretingos r., k. 20 (Radzvilovaitė 1969: 35–36).

9 Reketė, Kretingos r., k. 42 (Navickaitė-Kuncienė 1968: 181).

10 Kalniškiai, Raseinių r., k. 8 (Kazakevičius 1985: 11).

11 Turlojiškės, Širvintų r., pilk. 5 (Vaitkevičius 2009: 113); Neravai, Vilniaus m., pilk. 30, k. 3 (Kuncienė 1972–1977: 19); Mankiškiai, Radviliškio r., k. 1 (Grižas, Steponaitis 2010: 118–119).

12 Laiviai, Kretingos r., k. 8 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 64).

13 Ten pat, k. 33 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 70).

14 Ten pat, k. 38 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 71).

15 Ten pat, k. 46 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 73); Kurmaičiai-Linksmėnai, Joniškio r., k. 11 (Vaškevičiūtė 2005: 12).

16 Jauneikiai, Joniškio r., k. 58 (Tautavičius 1975: 50).

17 Laiviai, Kretingos r., k. 12, 89, 93 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 65, 84, 85).

18 Ten pat, k. 172, 225 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 97, 102).

19 Ten pat, k. 57, 176, 197 (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002: 76, 97, 99).

20 Rumšiškiai, Kaišiadorių r., k. 184 ir 199 (Michelbertas 1963: 64, 73).

21 Bazorai, Alytaus r., k. 37 (Svetikas 2012: 77).

22 Alytus, k. 522 odiniame maišelyje (Svetikas 2003: 218); Dvarviečiai, Kelmės r., k. 4 (Urbanavičienė 1988: 52); Obeliai, Ukmergės r., k. 133 (Urbanavičius 1981: 35–36); Skėriai, Mažeikių r., k. 5 (Valatka 1973: 11); Pribitka, Rietavo sav., k. 34 (Merkevičius 1981: 45).

23 Kuršai, Telšių r., k. 24 (Valatkienė 1995: 232).

24 Pribitka, Rietavo sav., k. 32 (Merkevičius 1981: 42).

25 Alytus, k. 594 (Svetikas 2003: 227), Karmėlava, Kauno r., k. 67 (Gabriūnaitė 1976: 24–26).

26 Kuršai, Telšių r., k. 51 (Valatkienė 1995: 236).

27 Alytaus m., k. 995 (Svetikas 2003: 264).

28 Sariai, Švenčionių r., k. 8 (Kuncienė 1970: 8–9); Kuršai, Telšių r., k. 20 (Valatkienė 1995: 231).

29 Alytus, k. 594 (Svetikas 2003: 227).

30 Pribitka, Rietavo sav., k. 34 (Merkevičius 1981: 45).

31 Alytus, k. 995 (Svetikas 2003: 264).

32 Pribitka, Rietavo sav., k. 32 (Merkevičius 1981: 42).

33 Obeliai, Ukmergės r., k. 133 (Urbanavičius 1981: 35–36).

34 Bazorai, Alytaus r., k. 37 (Svetikas 2012: 77).

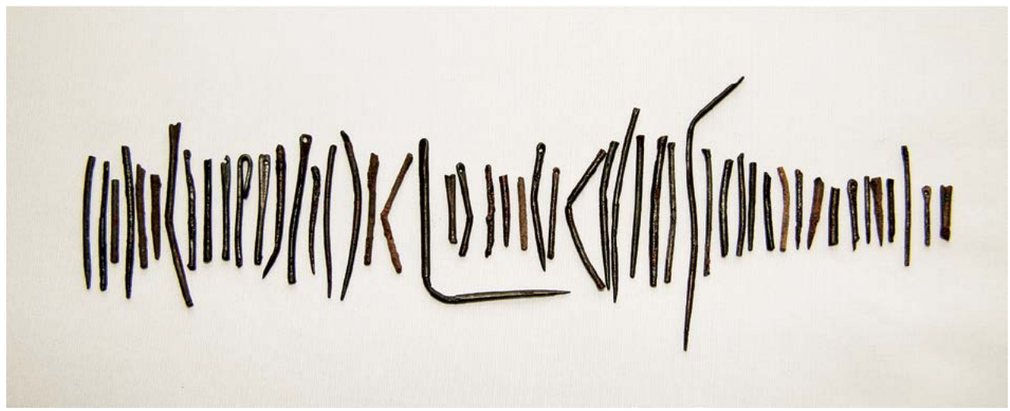

Adatos ir jų fragmentai XIV a. pab.–XV a. pr. Rasta Bajorų kapinyne (Elektrėnų sav.) 2006–2009 m. A. Sabonytės nuotrauka. Kaišiadorių krašto muziejus.

Adata adatinėje. XIII-XIV a. Saugoma Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijos muziejiniuose rinkiniuose.

ADATA IR MOTERIS

Archeologijoje apčiuopiamą adatos ir moters sąsają patvirtina vėlesni XVI–XVII a. istoriniai šaltiniai. 1551 m. Jonas Maleckis-Sandeckis rašo apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių laidotuvių papročius: „numirėliui duodamos dovanėlės: moteriai – siūlai ir adata (*fila cum acu)*, o vyrui – lininė skarelė“ (BRMŠ II: 206, 211). 1578 m. Alesandras Gvanjinis (Alessandro Guagnini) aprašo prūsų laidotuvių papročius: „O kai laidoja moterį, į kapą jai įdeda siūlų bei adatą (*nici i igłę*)“ (BRMŠ II: 483, 495). 1582 m. Motiejus Strijkovskis kartoja A. Guanjinį ir, pasakodamas apie prūsų laidotuves, teigia: „O jei laidoja moterį, tai įdeda siūlų ir adatą (*nici i igłę*)“ (BRMŠ II: 517, 550). Beveik po šimtmečio, 1679 m., Kristoforas Hartknochas, aprašydamas prūsų laidotuves, mini, kad „mirusiesiems būdavo dedamos dovanos: moterims – siūlų su adata (*filum cum acu*)“ (BRMŠ III: 85, 89). Šiuose istoriniuose šaltiniuose, aprašant laidojimo tradicijas, pabrėžiama opozicija tarp vyriškų ir moteriškų įkapių. Adata, be abejonės, priklauso moteriškosioms.

Glaudų adatos ir moters ryšį patvirtina tautosaka. Mįslėse[35] vyrauja užminimai, kuriuose adata vaizduojama kaip moteris. Ji vadinama įvairiai – *panele* (LMD I 241(175)), *ponaite* (LTR 13(418)), *pupelyte* (LTR 3681(247)), *bobute* (LTR 37(1778)), *bobyte* (LTR 337(1039)), *boba* (LTR 4012(42)), *marčia* (LMD I 703(31), *moterėle* (LKŽe: adata), žmonele (LTR 3785(224)), *motinėle* (LTR 2463(155-6)), *sesyte* (LMD I 732(30)), *senelyte* (LTR 13(344)), *balandėle* (LTR 4831(287)), *kalyte* (LMD I 245(127)). Mįslės apibūdina ir šios mitinės moters išvaizdą, ir jos būdo sąvybes. Ji *maža* (LMD I 703(31), *trumpa* (LKŽe: tęvas), *menka* (LMD I 187(200)), *tęva* (LKŽe: tęvas)[36], *laiba* (LTR 37(266)), *plona* (LTR 3211(187)), *aukšta* (LTR 4012(42)), *plika* (LTR 37(1745)), *sena* (LTR 3649(2)), *pikta* (LTR 13(344)), *maloni* (PM: 24), *graži* (LTR 69(754)), *daili* (LTR 37(2098)), žibanti (LTR 37(1778)), šviesi (LMD I 860(19)), *balta* (LMD I 8(8)), tačiau – *be galvos* (LTR 458(70–2)), *be rankų* (LTR 408(125–117)), *be kojų* (LTR 408(125–117)), *viena koja* (LKŽe: vienas), *viena akim* (LKŽe: vienas).

35 Darbe mįslės analizuojamos iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mįslių kartotekos ir didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“.

36 Tęvas – laibas, plonas (LKŽe: tęvas).

Šias mįsles galima suskirstyti į tris grupes. Pirmąją sudaro užminimai, kuriuose pabrėžiama mažo įrankio didelė nauda, pavyzdžiui: *Maža, žibanti bobutė visą svietą rėdo (adata)* (LTR 37(1778)) ar *Maža martela visa svieta rėdo (adata)* (LMD I 703(31)). Antrajai grupei priklauso mįslės, užsimenančios apie kitus įrankio ypatumus, tam tikrą stygių ir sykiu jo teikiamą naudą, pavyzdžiui: *Pati be rankų ir be kojų, o visus aprengia (adata)* (LTR 408(125–117)) ar *Bobutė mažutė vienakutė, švelni maloni, aprėdo visus žmones (adata)* (PM: 24).

Trečiąją grupę sudaro mįslės, kurios, kaip rašo D. Razauskas, yra „atvirai seksualinio pobūdžio“. Pavyzdžiui: *Poniutė duok ponuli, kad storas pagraužk pamlyk* [pamilyk?] *bus kai rozas (siūlas adatoj veriamas)* (LTR 807(1212–11)) arba: *Darbšti žavi mergelė – bučkio neįbesi, šokyt neišvesi (siūlo paseilėto adaton vėrimas ir siuvimas)* (PM: 45). Tyrėjas teigia, kad „su moterimi adata susijusi ir dėl ypatingo „moteriško ženklo“ – skylutės siūlui įverti“ (Razauskas 2009: 15). Lietuvių kalboje ji yra vadinama ir šikna, šikine, subine, rūra, pvz.: *Laiba panele, mažiulia skilale, nepabučevęs neįkiša (adata)* (LMD I 860(126)), *Panelė laibutė, jos rūra mažutė, nei valgo nei geria, ant svieto gyvena (adata)* (LTR 416(33–13)).

Pasakose, sakmėse siuva, kraitį ruošia jaunos, netekėjusios merginos, kurios pasakojimų pabaigoje išteka (išsamiau žr.: BsOPS: 384–385, 429–431; BsLLPD: 148–153). Kartais pasakose siuva jau ištekėjusios – martaujančios moterys (išsamiau žr.: BsLPĮ I: 192–197; BsLPĮ IV: 245–254). Abiem atvejais siuvimas suvokiamas kaip moters priedermė. Pavyzdžiui, Žemaitė autobiografijoje rašė: „Motina sakė, kad kiekvienai mergaitei reikia mokėti adatą valdyti, susilopyti ar ką pasitaisyti – nežiūrėti į svetimus nagus“ (2004: 267).

Mitologinės sakmės „Apie ūkininko dukterį ir laumę” pagrindinė herojė – netekėjusi, pamotės skriaudžiama mergina, naktį skalbianti marškinius, laumės apdovanojama nesibaigiančiu drobės rietimu: „Te tau stukelį drobės. Kaip tau sujuos marškiniai, tai tu atsirėžk ir pasisiūk kitus. O naktį daugiau niekad neskalbk! Ir kad ir tu du šimtu marškinių ar daugiau rėši – ir vis bus. Ale tik neišvyniok, tai galėsi siūt, iki tu gyva būsi.“ O pabaigoje pasakojama: „O toj mergina užaugo ir ištekėjo an ūkės, o vis su tuom audeklu dengėsi“ (BsOPS: 384–385). Tad siuvimas, šeimynos, dengimas – viso moters gyvenimo rūpestis: mergaujant ruošiamas kraitis, ištekėjus rūpinamasi šeimos apranga. Pasak Daivos Vaitkevičienės, „rūpinimasis linais ir drobėmis – mitologinė ir socialinė moterų prigimtis – veda žmonijos gyvenimą į priekį, nes kol: *Yra dukrelių, plonų drobelių, / Bus vis žmonių martelių* (Astramskaitė 1993: 121). Ir mįslėje: *Maža martela visa svieta rėdo (adata)* (LMD I 703(31)).

Adatos svarba moters gyvenime tiksliai apibūdinta posakyje: *Moma gal devynetą vaikų adata išpenėt, o tėvas nė šešiais žirgais vieną* (LKŽe: žirgas). Adata atstovauja moters sferai, o žirgas – vyro, kita vertus, ir adata mįslėje gali būti įvardyta kumelaite: *Sidabrinė kumelytė, kanapių uodegytė (adata su siūlu)* (LTR 597(111)) arba *Įklimpo kumelaitė kanapinė uodegaitė (siūlas ir adata)* (LTR 1039(1270)), kuria moteris dygsniuoja audinį. Plg. posakiai: *Nuo adatėlės ant kumelėlės* arba *Nuo adatos ant kumelės žergia* (LKŽ I 180; išsamiau žr.: Bufienė 2000: 145).

Įdomu, kad lietuvių kalboje adatą įprasta gretinti su žemės ūkio padargais, o siuvimą – su žemės dirbimu. Antai, mįslėse adata vaizduojama kaip žemę (=audinį) ariantis (=siuvantis) įnagis: *Jaurio žemė, kaulo žagrė, trijų mosčių artojas (siuvimas su kauline adata)* (Krokialaukis, Alytaus r.; LKŽe: jauris) arba: *Geležinė adata giliai žemę bado, kad nebūtų bado (plūgas)* (LKŽe: bado). Kitur adata prilyginama „pirmajai žemdirbei“ kiaulei: *Kiaulė geležinė, uodega pakulinė (adata su siūlu)* (Linkuva, Pakruojo r.; LKŽe: pakulinis), *Sidabro (sidabrinė) kiaulė, o jos vuodega šilkų (adata)* (LTR 37(2449)). Kiaulė knisanti žemę, o adata – audinį: *Kiaulė žemę knisinėja, ilga uodegytė bisdzinėja (adata su siūlu)* (LTR 2033(15727)). Siuvimo ir žemės dirbimo tapatinimą patvirtina ir veiksmažodžio *siūti* sinonimai: *daigstyti* (1. retais dygsniais siūti, siūlėti, **2.** sodinti, diegti), *durti* (3. kasti, kastuvu imti iš žemės; 5. segti, siūti, megzti, jungti), *nuvagoti* (1. išarti vagas; 4. paskubomis, negražiai, nelygiai prisiūti) ar *sudygti* (1. išleisti daigus, suaugti, suželti; 2. susiūti, atgal verčiant siūlą; LKŽe: daigstyti, durti, nuvagoti, dygti). Kai kurios siuvimo sąvokos siejamos ir su žemės dirbimu: *sumetimas* (3. suimta, įlenkta drabužio vieta; 5. dvi vagos, suverstos viena prieš kitą pradedant arti), *siūlė* (1. susiuvimo vieta | siauras rėžis), *peltakys* (1. dygsnių eilė, siūlė | siauras takelis), *lopas* (1. audeklo ar odos gabalėlis, kuriuo užlopoma prakiurusi vieta, lopinys; 3. plotas, sklypas; LKŽe: sumetimas, siūlė, peltakys, lopas).

TURĖTI ADATĄ – GYVENTI

1578 m. A. Guanjinis ir 1582 m. M. Stryjkovskis adatą apibūdino kaip įrankį, kuriuo moteris galės susisiūti, jei ką susiplėšys arba kas perplyš „aname pasaulyje (*na onym świecie*)“ (BRMŠ II: 484; 517). 1679 m. K. Hartknochas taip pat užsimena, kad keliaujant į anapusinį pasaulį gali tekti ką nors susisiūti: „kad galėtų susitaisyti, jei kelyje (*in itinere*) kas iširtų ar suplyštų“ (BRMŠ III: 85, 89). 1627 m. Paulius Einhornas, aprašydamas latvių laidojimo papročius, adatą apibūdino kaip vieną iš pagrindinių įkapių: „Aš pats girdėjau neturtingus žmones pasakojant, kaip jie per didįjį badmetį, kuris ištiko visą šį kraštą 1601 metais, laidoję saviškius, neturėdami jiems nieko įdėti – nei drabužių, nei pinigų, nei kitokių daiktų; tada įdėdavę jiems adatų ir siūlų (*Nateln vnd Zwirn*), kad aname gyvenime (*in jenem Leben*) galėtų susilopyti savo senas sudriskusias drapanas

Vincentas Slendzinskis. Senelė veria siūlą į adatą. 1860 m. Saugoma Lietuvos dailės muziejuje.

Kūdikio Jėzaus vaikų prieglauda – mergaičių siuvėjų dirbtuvė. 1917 m. A. Jurašaitytės nuotr. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototeka.

ir nereikėtų pasirodyti Viešpaties Dievo, šventųjų angelų ir kitų vėlių akivaizdoje visiškai nuogiems“ (BRMŠ III: 584, 595). Panašiai 1647 m. teigė ir Adomas Olearijus, aprašydamas Livonijos gyventojų laidotuvių papročius: „Vienas kunigas pasakojo, kad kaime netoli Rygos latvė, laidodama savo vyrą, įdėjusi į karstą adatą ir siūlų (*Natel vnd Zwirn*); paklausta, kodėl taip daranti, toji atsakė, jog todėl, kad vyras galėtų aname gyvenime (*in jenem Leben*) susiadyti drabužius, jeigu jie suplyštų, ir kad jam nebūtų gėda pasirodyti kitiems žmonėms“ (BRMŠ III: 678, 679). 1627 m. ir 1647 m. laidojimo papročių aprašuose minima, kad adata buvo dedama ir į moterų, ir į vyrų kapus.

Ir XIX a. antroje–XX a. pirmoje pusėje adatos tebededamos į kapus, tačiau jau pamiršta, kodėl. Pavyzdžiui, *Numirėlio graban dedama žirklės, adata ir pinigų, visa tai sudeda po pagalviu. Kam deda, negaliu pasakyti* (Aukštadvaris; BlML: 77). Skuodo rajone moterims į karstą buvo dedami virbalai, siūlai ir adata (Šidiškienė 1993: 63). Vienalaikiai liudijimai užrašyti Latvijoje – adatos dedamos į moterų kapus, „kad jos [moterys] galėtų savo drabužius susilopyti“ (Razauskas 2010b: 10). Gal šiuo laikotarpiu adatos į kapus dėtos tikint, kad svarbu atsikratyti daiktų, kurie naudoti ruošiant mirusįjį laidotuvėms: *Po smakru pakiša giedamąsias (to asmens?) knygas ir šukas, kuriomis numirėlio plaukus šukavo* (BlML: 77).

Svarbu atkreipti dėmesį ir į 1627 m. P. Einhorno žinią, kad mirusysis kitame pasaulyje negalįs pasirodyti nuogas. Dar XX a. buvo tikima, kad *Kiekvienas*[ą] *numiręs*[usį] *reikia nuprausti, kad švarus anam gyveniman nueitų ir būtinai aprengti, kad ten nebūtų nuogas* (Dusetos; XX amžius 1938: 5*). Būtinai reikia siūti kūdikiui maršk*inėlius, kitaip jis po mirties bus nuogas* (BlR V: 204). XX a. pradžioje Rusnės apylinkėse mirusiosios moterys būdavo apsegamos keliais išilgadryžiais marginiais sijonais, nes *vienu sijonu apvilkta moteris, esą, būtų buvusi palaikyta pusplike. Taip laidoti buvę negražu* (LEB: 515).

Posakiuose nuogumas siejamas su blogu gyvenimu: *Reikia gintis nuo nuogumo (apdaro taisytis)* (Rudamina; LKŽe: ginti) arba: *Neverpsi, neausi – nuogalijà užpuls* (Ignalina; LKŽe: nuogalija). Be to, nuogumas gąsdina: *Apsirenk, dar kas nusigąs tokio nuogalio* (Ignalina; LKŽe: nuogalis) ir yra „negražus“, gėdingas: *Nuogãtėj ir žmonėsu*

sarmata rodytis (Linkmenys; LKŽe: nuogatė). Jis gretinamas su alkiu: *Ko pavalgęs – ne alkanas, kuom apsivilkęs – ne nuogas* (Dusetos; LKŽe: kas), *Juoda duona – ne badas, stora drãpana – ne nuogas* (Pušalotas; LKŽe: drapana), *Tokiems vaikams tai gera ir dakãnytis: pavalgę, apsirengę, niekas jiems nerūpi* (Giedraičiai; LKŽe: dakanyti). Vis dėlto geriau būti alkanam nei nuogam: *Alkanas per kreĩsą, nuogas nė per slenkstį.* (Liškiava; LKŽe: kreisa) arba: *Nevalgęs pereisi tris keturis laukus, o nuogas nė per slenkstį neperžengsi* (LKŽe: eiti).

Aprengimas siejamas su gyvenimu, jo pradžia stebuklinėse pasakose (AT 451: Devyni broliai, varnais lakstantys; BsLPĮ IV: 203–207; BsV: 233–237), kai ragana arba supykusi motina paverčia brolius į varnus, juodvarnius ar vilkus, o brolių ieškanti, juos vaduojanti sesuo siuva jiems marškinius, kuriuos apsivilkę broliai atvirsta į žmones. Marškiniai, kaip gyvenimo simbolis, minimi ir dainoje – motina neša juos savo mirusiam sūnui: *Kelkis, vaikelis, / Kelkis, sūnelis, / Priimk marškinelius, / Priimk ašareles* (DŽD: 288). Kita vertus, sapnuoti naujų drabužių siuvimą reiškia mirtį: *Sapnuoti kriaučių siuvantį namuose – tuose namuose bus nabaščikas* (Višinskaitė 2007: 161).

Lietuvių kalbos posakis *be marškinių likti* reiškia „nusigyventi“: *Gali ir be marškinių likt* (Varėna; LKŽe: marškiniai), o *nusigyventi* – tai ir nuskursti, suvargti, sunykti, pvz.: *Gyveno gyveno ir nusigyvẽno nuo koto (visiškai suvargo)* (Seirijai) arba: *Jis pas tą brolį ir nusigyveno (amžių pabaigė)* (Linkuva; LKŽe: gyventi). Frazeologizmas *smerčio marškiniai* ar *smerčio marškinius pirkti* reiškia „sunkiai sirgti, būti prie mirties“: *Ar turi smerčio marškinius, o kaulams tarbelę?* (sakoma juokais, gąsdinant mirtimi) (Šeduva; LKŽe: smertis), *Jau tavo tėtis peřka smeř̃čio márškinius* (Skirsnemunė; LKŽe: marškiniai).

Kodėl taip svarbu po mirties nebūti nuogam? Mirtis ir laidotuvės yra vienas iš trijų pagrindinių žmogaus gyvenimo slenksčių. Kaip teigia D. Vaitkevičienė, „rūbai, kaip ir vanduo, yra esminis krikštynų, vestuvių ir laidotuvių elementas“, o „binarinė opozicija *aprengtas vs nuogas* yra gilesnių seminių kategorijų *gyvas vs miręs* išraiška“ (Astramskaitė 1993: 117, 129). Būti apsirengusiam reiškia gyventi šiame ir kitame gyvenime. Likti nuogam – nebūti niekur...

SAUGANTI ADATA

Kaip minėta, I–XII a. adatos į kapus buvo dedamos galvos ir krūtinės srityse, jos paprastai randamos atskirai nuo kitų įkapių, ant kūno ar net aukščiau jo. Pavyzdžiui, Kurmaičių kapinyne (Kretingos r.), 8 kape, adata buvo rasta virš pakaušio (Kulikauskas 1951: 318), Veršvų kapinyne (Kauno m.), 36 kape, greta adatos rasta yla, abiejų „viršūnės pakilusios 6 cm aukštyn“ (Baleniūnas, Puzinas 1940: 31), Upytės kapinyne (Panevėžio r.), 11 kape, adata gulėjo „įstrižai skylute į viršų“ (Kulikauskas 1938: 20), Kašučių kapinyne (Kretingos r.), 20 kape, adata aptikta aukščiau už visas įkapes (Radzvilovaitė 1969: 35–36).

XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose ne kartą pasakyta, kad adata dedama į kapą kartu su siūlais. Gal į juos ji būdavo įsmeigiama?

Tautosakoje žinoma, kad įsmeigus adatą į rūbus, galima apsaugoti nuo blogų akių, pvz.: *Jei jaunam mėnesy gimsti, tai tam akys einant kenkia, tad einant į žmones reikia nauja adata krūtinėn įsismeigti* (Melagėnai; BlVV: 43) arba: *Lazdzijuosa buvo daug čėraunykų. Vesailinykai in Buniškius važiuodami in kelnes šarmukšnio bruzgulius susisiuvė, o drūčkos ancuosa adatų be bulies prisisagstė, kad neapčeravot. Kici devyndrekiu rūkinosi. Smirda. Kap smalos šmotukas. Pirkdavo pas žydus* (LTR 4575(422/63)). Irena Čepienė mini, kad jaunoji „ruošdamasi jungtuvėms, apsaugai <...> pasiimdavo duonos ir druskos, į drabužius kryžmai įsisegdavo adatų“ (2012: 23).

Dažniausiai nužiūrimi naujagimiai, maži vaikai, nes „neseniai pasaulį išvydusi būtybė dar labai maža, jautri ir silpna“ (Balikienė 2012: 48). Nuo blogų akių ir burtų taip pat saugosi jaunoji, keliaujanti į vyro namus. Tai laikotarpis, „kada ji, liaudiškai tariant, tėvų namuose jau yra „atriekta riekė“, į vyro šeimą dar rituališkai nepriimta, tad labai lengvai pažeidžiama“ (Vyšniauskaitė ir kt. 2009: 372). Panaši mirusiųjų situacija. Tikėta, kad šermenų metu mirusysis dar tebėra tarp šio (gyvųjų) ir kito pasaulio, tad yra lengvai pažeidžiamas, reikalingas globos[37]. Adatos smeigimas į mirusiojo rūbus bus buvęs dar vienas būdas apsaugoti mirusįjį.

Ramūnas Trimakas, remdamasis lietuvių ir kitų tautų tautosaka teigia, jog apsaugo adatos aštrumas; saugantis nuo blogos akies naudojami ir kiti aštrūs daiktai: ylos, peiliai, vinys. Rusijoje užrašytas užkalbėjimas, sakomas adatą duriant į drabužį: „Kaip prie adatos niekas nelimpa, taip ir prie manęs niekas teneprikimba“ (Trimakas 2008: 145).

37 Pavyzdžiui, Rytų Aukštaitijoje laikas iki laidotuvių vadinamas *apsėdais, apysėdomis*, kurie kilę iš žodžio *apsėsti*, t. y. susėsti aplink. Ratas, kaip apsaugos ženklas, žinomas sakmių ir pasakų siužetuose – herojus daro (brėžia) ratą apie save, taip apsisaugodamas nuo velnių, laumių, *smakų* ir kitų baugių būtybių (išsamiau žr.: BsOPS: 169, 285–288; BsLPĮ IV: 147; BsLP I: 160–161, 370–376; BsV: 315–322, 325–328, 328–333; BsLPĮ II: 298–302). I–IV a. kapai būdavo apjuosiami akmenų vainikais (Banytė-Rowell 2003: 26).

MITINIS SIUVIMAS ADATA

Tautosakoje adata smeigiama į drabužį siekiant ne tik apsisaugoti, bet ir užmigdyti. Pasakose herojui galvos ir kaklo srityje (į skverną, apykaklę, plaukus) įsmeigus aštrų daiktą (adatą, smeigtuką ir pan.) sukeliamas miegas (išsamiau žr.:. AT 437 Prarasta nuotaka: LMD I 832(5); LTR 462(292), LTR 783(1), LTR 807(1331), LTR 832(5), LTR 1308(77), LTR 1908(35); AT 432 Karalaitis-paukštis: LTR 1239(35))[38]. Šis miegas toks stiprus, kad herojus jo metu nieko nejaučia, o pabunda tik adatą ištraukus.

Iš lietuvių frazeologizmų matyti, kad miegas siejamas su galva, akimis, pvz.: *Vaikas miego nori: matai, kokios akelės padėrusios, pilnos miego* (Plateliai), *Miegas į akis lenda* (Vilkaviškis), *Akys tik lept, ir miega* (Rumšiškės; LKŽe: akis, lįsti, lept). Todėl, norint užmigdyti herojų, adata smeigiama galvos ir kaklo srityse. Taip herojui „užsiuvamos akys“, pvz.: *Miego nenorėjau, nors akis užsiūk, tik prieš kėlimą kiek užsnaudžiau* (Valkininkai), *Iš vakaro kiek užmigau, o paskui, kap išsimušiau iš miego, tai nors akis užsiūk* (Varėna; LKŽe: kėlimas, siūti). Baltarusijoje teigiama, kad siuvant drabužį ant žmogaus, galima užsiūti regėjimą (Razauskas 2010: 11–12).

Adata užmigdyto herojaus miegas artimas mirčiai – niekas negali jo pažadinti, plg. posakius: *mirties miegu miegoti* (LKŽe: miegas), *amžinu miegu užmigti* (LKŽe: amžinas), t. y. numirti. Mirties ir miego sąsają atskleidžia ir raudos, pvz.: *Kelkis, motule, kelkis, širdele, / Nuog balto patalėlio, nuog pušų lentelių! / Kol neprakalbi į mane, siratą, nei vieno žodelio? / Ar mano motulės akmens širdelė? / Ar mano motulė jau taip* ***įmigus į saldų miegelį****? / Kad nepratari į mane, siratą, nė vieno žodelio?* (LT II: 522). Ir mirusiojo šarvojimas primena guldymą miegoti: karstas išklojamas audiniu, po galva padedama pagalvė, o „kalant karstą reikėjo žiūrėti, kad nebūtų per ankštas ir mirusiajam būtų patogu gulėti. Kitaip jis ateis iš kapo skųstis ir vargins artimuosius sapnais“ (Čepienė 2008: 198).

38 Straipsnyje analizuojamos pasakos iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto pasakų katalogo.

Tad laidotuvių metu adata galėjo būti įsmeigiama į mirusiojo drabužius ir siekiant jį kuo stipriau užmigdyti ir taip apsaugoti nuo sugrįžimo po mirties, t. y. vaidenimosi. Tautosakoje žinoma ne viena apsisaugojimo priemonė nuo galimo mirusiojo sugrįžimo, pvz.: *Išvežus lavoną iš kiemo, pasilikusieji triskart kėpštelna žemę ranka, kad jo dvasia nebesugrįžtų atgal* (Tverečius; BlR V: 170). Akių užsiuvimas gali būti siejamas ir su žinomu papročiu – užspausti mirusiajam akis. Pavyzdžiui, *Numirėliui reikia tuojau uždaryti akis (uždengti vokus), kad gyvųjų anan pasaulin neviliotų* (Imbradas; BlML: 50). Akys galėjo būti užmerkiamos, užveriamos, užmaigomos ne tik pirštais, bet ir su įvairiais daiktais – škaplieriais, pinigais, skepetėle (BlML: 49–50, 71).

IŠVADOS

Adata glaudžiai susijusi ir su gyvaisiais, ir su mirusiaisiais. Šiame darbe nagrinėjamas adatos dėjimo į kapą paprotys. Adata yra viena iš nedaugelio įkapių, kuri paminėta ir istoriniuose šaltiniuose bei tautosakoje. Į kapus adatos dėtos nuo pirmųjų amžių po Kr. iki XX a. I pusės. Du tūkstančius metų gyvavusi tradicija išryškina adatos reikšmę žmogaus pomirtiniame gyvenime.

Laidojimo paminkluose adatos dažniausiai randamos moterų kapuose, kartais drauge su kitais siuvimo ir verpimo įrankiais. I–XII a. adatos dažniausiai dėtos mirusiojo galvos srityje, nuo XIII a. paprotys kinta – žymiai dažniau randama ne pavienių adatų, o adatinių, abiem atvejais šios įkapės dėtos juosmens srityje. Aiškinantis, kokia adatos įkapėse reikšmė, paranku analizuoti ir sieti skirtingų rūšių – kalbos, tautosakos, rašytinių šaltinių duomenis. Jie vieni kitus papildo, išryškėja pasikartojantys vaizdiniai. Tyrimo metu paaiškėjo, kad simboliškai adata yra svarbi nuo pat mirties akimirkos, kai mirusiajam siuvami drabužiai, jis aprengiamas. Šermenų metu adata saugo mirusįjį nuo bloga linkinčių būtybių, o gyvuosius – nuo mirusiojo. Adata svarbi ir mirusiojo kelionėje į anapusinį pasaulį – ją turėdamas mirusysis ir kitame gyvenime nebūsiąs nuogas.

SANTRUMPOS:

BlML = Jonas Balys. *Mirtis ir laidotuvės.* Silver spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1981.

BlR V = Jonas Balys. *Raštai V.* Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

BlVV = Jonas Balys. *Vaikystė ir vedybos*. Silver spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1979.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai.* T. II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai.* T. III: XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

BsLLPD = *Levas lietuvių pasakose ir dainose.* Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 13*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 148–153, prieiga per internetą: < http://www.knygadvaris.lt/?id=59&lang=lt>.

BsLP I = *Lietuviškos pasakos*, kn. 1. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 5*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, prieiga per internetą: <http://www.knygadvaris.lt/?id=100&lang=lt>.

BsLPĮ I = *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 1. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 1, kn. 1*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993, p. 192–197, prieiga per internetą: <http://www.knygadvaris.lt/?id=42&lang=lt>

BsLPĮ II = *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 2. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 2*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, prieiga per internetą: < http://www.knygadvaris.lt/?id=73&lang=lt>.

BsLPĮ IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 4. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 4). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, prieiga per internetą: < http://www.knygadvaris.lt/?id=77&lang=lt>.

BsOPS = *Ožkabalių pasakos ir sakmės*. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 8*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, prieiga per internetą: <http://www.knygadvaris.lt/?id=107&lang=lt>.

BsV = *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7*). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, prieiga per internetą: < http://www.knygadvaris.lt/?id=105&lang=lt>.

DŽD = Simonas Daukantas. Žemaičių tautosaka I. Dainos. Parengė Vytautas Jurgutis ir Bronė Kazlauskienė. Vilnius: Vaga, 1983.

LEB = *Lietuvos etnografijos bruožai*. Redaktorė Angelė Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas (2005). Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Prieiga per internetą: <www.lkz.lt>. (Pastaba: LKŽe pavyzdžiuose pateikiamos vietovių ir šaltinių santrumpos išlaikomos kaip originalo.)

LT II = *Lietuvių tautosaka. II. Dainos, raudos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

LMD = Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LTR = LLTI Lietuvių tautosakos rankraštynas.

PM = Jonas Puikūnas. *Mįslės*. Los Angeles: Bonnie Press, 1971.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Astramskaitė 1993 = Daiva Astramskaitė. Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje. Linai ir lėmimai. Iš: *Baltos lankos,* 3, 1993, p. 112–151.

Baleniūnas, Puzinas 1940 = Pranas Baleniūnas, Jonas Puzinas. *Veršvai. Kauno miestas. Griautiniai kapai. 2. 1938–1940 m. tyrinėjimai.* LIIR, f. 1, b. 378.

Balikienė 2007 = Monika Balikienė. Blogos akies įveika šių dienų Dzūkijoje. Iš: *Liaudies kultūra,* Nr. 1(112), 2007, p. 11–16.

Balikienė 2012 = M. Balikienė. *Tikėjimo bloga akimi raiška šiuolaikinėje Lietuvoje*. Daktaro disertacija. 2012.

Banytė-Rowell 2003 = Rasa Banytė-Rowell. Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste. Iš: *Lituanistika*, Nr. 1 (53), 2003, p. 24–36.

Bertašius 2005 = Mindaugas Bertašius. *Marvelė. Ein Gräberfeld Mittellitauens*. Bd. 1. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2005.

Bufienė 2000 = Giedrė Bufienė. Adata lietuvių ir kitų Europos tautų patarlėse. Iš: *Tautosakos darbai XII (XX).* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos leidykla, 2000, p. 136–153.

Čepienė 2008 = Irena Čepienė. Lietuvių etninė kultūra. Raidos įžvalgos. Vilnius: Alma littera, 2008.

Čepienė 2012 = I. Čepienė. *Lietuvių tradicinės vestuvės.* Vilnius: Žuvėdra, 2012.

Gabriūnaitė 1976 = Kazė Gabriūnaitė. *Karmėlavos kapinyno (Kauno rajonas) 1976 m. tyrinėjimų dienoraštis.* LIIR, f. 1, b. 451.

Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002 = Eugenija Gintautaitė-Butėnienė, Eugenijus Butėnas. Laivių kapinynas. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 22. Vilnius: Diemedis, 2002.

Grigalavičienė 1992 = Elena Grigalavičienė. Juodonių piliakalnis ir gyvenvietė (Rokiškio r.). Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 9. Vilnius: Puntukas, 1992, p. 41–92.

Grigalavičienė 1995 = E. Grigalavičienė. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

Grižas, Steponaitis 2010 = Gytis Grižas, Valdas Steponaitis. Mankiškių kapinynas. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* (toliau ATL). Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010, p. 118–119.

Kazakevičius 1985 = Vytautas Kazakevičius. *Kalniškių k., Raseinių raj., kapinyno tyrinėjimų ataskaita.* LIIR, f. 1, b. 1213.

Kulikauskas 1938 = Pranas Kulikauskas. *Upytėje, Panevėžio raj., 1938 m. ištirtų kapų aprašymas*. LIIR, f. 1, b. 518.

Kulikauskas 1951 = Pr. Kulikauskas. Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Iš: *Lietuvos istorijos instituto darbai.* T.1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, p. 315–365.

Kulikauskas ir kt. 1961 = Pr. Kulikauskas, Regina Kulikauskienė, Adolfas Tautavičius. *Lietuvos archeologijos bruožai.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.

Kuncienė 1959 = Ona Kuncienė. *Pušaloto k. Žalvarių apyl. Molėtų raj. plokštinio kapinyno tyrinėjimų dienoraštis. 1959 m. rugpjūčio mėn. 25 – rugsėjo mėn. 15 d.* LIIR, f. 1, b. 87.

Kuncienė 1970 = O. Kuncienė. *Sarių k. (Švenčionių raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimų ataskaita (1970 m. birželio 29 d. – rugpjūčio 20 d.).* LIIR, f. 1, b. 295.

Kuncienė 1972–1977 = O. Kuncienė. *Neravų-Grigiškių (Misijonarkos) Trakų raj. pilkapių 1972, 1974, 1975, 1976, 1977 m. tyrinėjimų ataskaita ir radinių sąrašas.* LNM, ARA 102.

Maskoliūnaitė-Rožėnienė 2016 = Saigūnė Maskoliūnaitė-Rožėnienė. Paskutinis Kiemėnų kriaučius. Iš: Šiaurietiški atsivertimai, Nr.1/40, 2016, p. 26–30.

Merkevičius 1981 = Algimantas Merkevičius. *Pribitkos km., senkapio ir pilkapių, Tverų apyl., Plungės raj., 1981 m. tyr. ataskaita*. LIIR, f. 1, b. 817.

Michelbertas 1963 = Mykolas Michelbertas. *Rumšiškių kapinyno, Kaišiadorių raj., 1963 m. tyrinėjimų ataskaita*. LIIR, f. 1, b. 354.

Michelbertas 1986 = M. Michelbertas. *Senasis geležies amžius Lietuvoje.* Vilnius: Mokslas, 1986.

Michelbertas 2004 = M. Michelbertas. *Pajuosčio pilkapynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Navickaitė-Kuncienė 1968 = Ona Navickaitė-Kuncienė. Reketės kapinynas. Iš: *Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I–VII a. kapinynai*. Vilnius: Mintis, 1968, p. 161–183.

Petrauskas 2011 = Gediminas Petrauskas. *Laidosena viduramžių Lietuvoje: Bajorų degintinis kapinynas*. Magistro darbas, 2011.

Petrauskas 2012 = G. Petrauskas. Bedugnės kapinynas. Iš: *ATL*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2013, p. 170–177.

Puzinas 1938 = Jonas Puzinas. *Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys*. Kaunas: „Varpo“ spaustuvė, 1938.

Radzvilovaitė 1969 = Efrosinija Radzvilovaitė. *Kašučių kapinyno, Kretingos raj., 1969 m. tyrinėjimų ataskaita*. LIIR, f. 1, b. 324.

Razauskas 2009 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: adata. Iš: *Liaudies kultūra,* Nr. 6 (129), 2009, p. 15–17.

Razauskas 2010 = D. Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: siuvimas. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 2 (131), 2010, p. 9–13.

Razauskas 2010b = D. Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: siūlas, siūlai. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 5 (134), 2010, p. 7–14.

Svetikas 2003 = Eugenijus Svetikas. *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai.* Vilnius: Diemedis, 2003.

Svetikas 2012 = E. Svetikas. *Bazorų kapinynas: christianizacijos šaltiniai.* Vilnius: Diemedis, 2012.

Šidiškienė 1993 = Irma Šidiškienė. Lietuvių XIX a. antrosios–XX a. pirmosios pusės įkapės. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*. Vilnius: Viltis, 1993, p. 58–72.

Tautavičius 1975 = A. Tautavičius. *Jauneikių, Joniškio raj., senkapio 1975 m. tyrinėjimų ataskaita.* LIIR, f. 1, b. 442.

Tautavičius 1996 = A. Tautavičius. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Pilių tyrimų centras, 1996.

Trimakas 2008 = Ramūnas Trimakas. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 144.

Urbanavičienė 1988 = Saulė Urbanavičienė. XV–XVII a. Lietuvos kaimo siuvėjų įrankiai. Iš: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai.* Serija A, t. 4(105), Vilnius : LMA leidykla, 1988, p. 51–63.

Urbanavičius 1972 = Vytautas Urbanavičius. *Jakštaičių senkapių, Šiaulių raj., 1972 m. kasinėjimų ataskaita.* LIIR, f. 1, b. 353.

Urbanavičius 1980 = V. Urbanavičius. *Obelių senkapis, Ukmergės rj., 1980 m. kasinėjimų ataskaita.* LIIR, f. 1, b. 995.

Urbanavičius 1981 = V. Urbanavičius. *Obelių senkapis, Ukmergės rj., 1981 m. kasinėjimų ataskaita.* LIIR, f. 1, b. 996.

Vaitkevičius 2009 = Vykintas Vaitkevičius. Turlojiškių pilkapynas. Iš: *ATL*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2009, p. 112–114.

Valatka 1973 = Vitas Valatka. *Skėrių kaimo Švedkapis. (Tyrinėjimų ataskaita) Mažeikių raj., 1972 ir 1973 m.* LIIR, f. 1, b. 337.

Valatkienė 1995 = Laima Valatkienė. Kuršų kapinynas. Iš: *Lietuvos archeologija*. T. 11, Vilnius: Puntukas, 1995, p. 214–243.

Vaškevičiūtė 2005 = Ilona Vaškevičiūtė. *Kurmaičių-Linksmėnų, Joniškio r. archeologijos komplekso (pilkapyno, kapinyno ir senkapio) 2005 m. tyrinėjimų ataskaita.* LIIR, f. 1, b. 4567.

Vaškevičiūtė 2010 = I. Vaškevičiūtė. Adatos žiemgalių moterų kapuose. In *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaisa anniversarii sexagesimi causa dicatum:* [mokslo straispnių rinkinys]. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, p. 67–76.

Višinskaitė 2007 = Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. 2007.

Vyšniauskaitė ir kt. 2009 = Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai.* Vilnius: Mintis, 2009.

Volkaitė-Kulikauskienė 1986 = Regina Volkaitė-Kulikauskienė. Narkūnų didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai (apatinis kultūrinis sluoksnis). Iš: *Lietuvos archeologija.* T. 5. Vilnius: M. Šumausko sp., 1986, p. 5–49.

Zabiela 1996 = Gintautas Zabiela. Žėronių kapinyno (Trakų raj.) archeologinių kasinėjimų 1996 m. ataskaita. LIIR, f. 1, b. 2651.

Žemaitė 2004 = Žemaitė. *Raštai IV.* Vilnius: Žara, 2004.

XX amžius 1938 = *XX amžius*. 1938, Nr. 249, p. 5.

A TINY LADY COVERS THE WHOLE WORLD: SYMBOLIC AND MYTHIC MEANINGS OF NEEDLES

Šarūnė Valatkienė

This article analyses the symbolic and mythic meanings of needles as a grave-good using archaeological, written historical sources, data from folklore and the Lithuanian language. In burials, needles are often found as female grave-goods, sometimes together with sewing and spinning tools. In the 1st–12th c. they were usually placed at the head, while in the 13th c. the custom shifted – needle-cases were more often found than individual needles, and such grave-goods were placed at the waist.

The interdisciplinary approach to research has helped re-evaluate the symbolic meaning of needles found in funerary monuments, as well as refute the old attitude that it was a household object for housewives. Needles were significant from the moment of death: clothes were sewn for the deceased, i.e. they are dressed. During the wake, the needle would protect the deceased for evil beings and symbolically help them 'fall asleep' in order to safely travel to the other side and not come back as a spirit. It was believed that the needle could help the deceased in their journey to the world of the dead and ensure that they would not be naked in the next life.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
b.sarune@gmail.com

Gauta: 2016 09 15, įteikta spaudai 2017 04 25

APIE DIDŽIŲJŲ MOSTAIČIŲ KAIMO UBAGAUS

Prieš kiek daugiau nei keturis dešimtmečius, 1974 metais liepos 1–10 dienomis, trys Vilniaus universiteto studentės lituanistės – Zita Mockutė, Rūta Šakytė ir Julija Varnaitė – Didžiųjų Mostaičių kaime (Plungės r. pietvakariuose) atliko tautosakinę praktiką. Tikriausiai paskatintos vadovo – dėstytojo Marcelijaus Martinaičio – šiame Žemaitijos kaime jos klausinėjo istorijų apie ubagus, taip pat užrašė kelias pasakas, nemažą pluoštą mįslių, patarlių, vaizdingųjų posakių, o iš vyriausiųjų pateikėjų – ir keliolika dainų. Į Lietuvių literatūros katedrą buvo pristatytas solidus rankraštis, viso 201 tautosakinis vienetas, kuris, be jokios abejonės, turėjo pradžiuginti vadovą ir pelnyti puikų įvertinimą...

Šiandien atrasti ir skaitytojams siūlomi tekstai atrodo dar vertingesni ir įdomesni, nes kito tokio išsamaus vieno kaimo žmonių pasakojimų apie ubagus rinkinio lyg ir neturime.

Ekspedicijos metais D. Mostaičiuose gyveno daugiau nei 200 gyventojų, pakalbintieji kaimynai – nuo 45 iki 85 metų. Visi tekstai užrašyti ranka, tarmiškai, vis dėlto rengiant publikaciją talkino ir kalbininkė Jūratė Pajėdienė. Jos žodžiais, šio kaimo gyventojų kalba priklauso šiaurės žemaičių kretingiškių patarmei. Tekstai užrašyti remiantis Alekso Girdenio ir Juozo Pabrėžos pateiktais Žemaičių patarmių rašybos pagrindais[x].

■ Obagautė ėjė i ūkininkā. Vo jėgu par gaisra sudeg vėskas, niek nablėikt, ta ons išsijėm tuoki leidėma iš valdžiuos, kad tėkrā sudegė, i kad anam lėd išvažioutė i kėtus rajuonus. Ta ons, būdava, pasikinkīs do arklius i vežėma, i važinie po kaimus prašīdams.

Vo tokėm doudava žmuonis vėsė, nes žėnuojė, kad kada nors gal priėtė bieda i patėm. Vo kuo labiause vėsė bėjuojė, ta nama palėstė pelenās.

■ Sikieli atėn obags pas mumis. Dā ons apījaunis žmogelioks. Ta vo, mūsa mamunėlė i saka anam:

– Tau tik mergelės rėk, o na dounas.

– Kon če mergelė navalgiusėm. Ot kap pavalgės būsu, vo tada i mergelės noriesu.

Mamunėle padieje anam ont stala bolbėkiu, mosliūnku. Ons pavalgė i da nasėkel nu stala.

Mamunėlė paklausė, kuo ons nasėkraustuos, vo ons i saka:

– Mamunieli, jug to monėi pavalgiusėm mergelė žadieje. Mamunėlė kad supīks:

– Kad to ī oti susėtrauktumi, kad to omžiaus gala nasulauktumi, bestijė!

Vo tėp ons ir išėjė iš mūsa. Mamunėlė anon išvėjė so somčiu.

Šauklys Petras, 67 m. , gim. D. Mostaičių k.

■ Čia natuolėi mūsa tuoks karklīnielis būdava seniau. Ta ons po škapliernas knibždietė knibždiejė obagū. Šeimininkā, korėi geresnė būdava, paimdava po atlaidū, susėsodindava obagus i ratus i pavėžiedava link karklinėlė. Vo kėtė napajimdava, ta anėi labā pīkdava tumet. Būdava, sustabda ont kelė arklius, sulėp i ratus, i jau nabiškrapštīsi. Anėi sied vėsė, vo kāp privažiou karklīnieli, vo tada vėsė išlėp. Par atlaidus vėskuo prisirinkė. Vėskuo daug tor, ta būdava gērs, dainious, tėp kuokės tris dėinas šelmavuos. Žmuonis i pīkdava, i nieka nabsakīdava. Vo kon to anam padarīsi. Obags bova, obags i pasėlėka. Rėk i anam par metus kokiuos pramogėlės.

■ Dā i pernā [1973] tuoks Viežaičiūs par atlaidus atsėtraukė kuojė, ana mielina (bet jau nu sena) i kad šauk, kad šauk. Žmuonis anon pažėnuojė, nes matė, kad ons vakarās smuklie sėdiedava, o dėina če tupiedava. Ta par tus atlaidus atsėsmauk kuojė, kad ons riektė, kad ons voliuotėis, vaidėn ons, kad priepuolis ištėka. Tuoks vėins saka, kad pagali pasėimtė i išvanuotė anam kaili, o na kapeikėlė doutė. Tėp i nadavė anam nieka.

■ Kāp pas mumis Piezingis atėdava, ta ons užsėmerk ir iš karta išpėl vėsus poterelius. I suprastė nabmuožniejė, kon ons tėn mal panuosie. Vo paskou prašīs kon doutė. Ons pats prasirinkdava, bikuo najiemė. No, žaltīs, pijuoks dėdelis bova. Vo pri mūsa gėrts iš kažkor īejė, sava rėkalu atsėtūpė pri griuovė, tėp i atsėtūpė. Vo žėima, šalta, tėp ons i sušāla griovie (naktis bova, nieks anuo napastebiejė).

■ Iš Mižuikiu tuoks senoks atėdava seniau. Ons tik pas pažīstamus ėdava, pas gerus žmuonis. Napažīstamu ons bėjuojė. Saka, aš i prieglauda ėtė nanuoru, nuoru laisvā numėrtė. Ta ons kas trīs savaitės, kartās i rečeu, no apsėlonkīdava. No ons vėsomet kontėns būdava, nikumet naruguojė, dėdėlė padėkuodava. Tokėm i dounas nagaila doutė.

Julija Daugėlienė-Petrikaitė, 56 m., gim. D. Mostaičių k.

■ Dėdėlė maloudava obagā. Aš dā vāks bovau, kumet Mikalauski pritvierė maloujont. Ons ėdava pasėromsčoudams, kuojė vėina vėsa vėlka, ronkas natorėjė, tik vėina, matītė, ruods omžėns invalids īr ir tėik. No modvė sīkieli po mėška vakare blūdinėjov i pamatiev, kāp tas Mikalauskis sava bruoliou padiejė medžius pjautė. Vo i svekātas toriėjė, i dėrba žaltīs, no nu mažumėlės pradiejė obagautė i paprāta.

■ Sīki atėjė pas mumis obags nebilīs. Ons ruoda ronkuom, praša kažkuo doutė. Mamunėle anam davė pinigū truputieli, mėltu terbalieli pripīlė, puora kiaušiu pridiejė. Ons ir išėjė. Paskou po kokiū dvėjū savaitiu nuvažioujem i torgu, vo, žiūram, ons kiaušius sorinktus pardavinie, i kad riekaun, kad riekaun. Vo tau ir obags, i nebilīs.

Mikalauskas Jurgis, 65 m., gim. D. Mostaičių k.

■ Ėdava obagautė i vakā. No anėi daugiausė žėima pasėruodīdava. Atėdava suplišė, naretā i vėinas klumpėkės isėstūmė kuojės. Anuos basas, sušalė. Gaila būdava žiūrietė. So rogelėm daugiausė ėdava. Prisīrėš anas un ilgū vėrviu ir temp paskou, kad šonis naužpoltu (mat pėrma pol rogėkės, i bėg paskou anas). Atėdav kuoks vakalielis ir gailė prašīs: „Mamunieli, tėp šėrdi nusnuoga, douk lašiniū gabalieli.“ Anėi patīs pėlnė uteliū būdava. Baisu i žiūrietė. Vo katros geresnės, geresnies šėrdėis, pagailiedava, lėsdava pri pečiaus nors naktelė pralėstė.

■ Būdava kartās i tokiū obagū, korėi daugiau iš apsėlėdėma ėdava obagautė. Vo anėi paprasdava, dėrbtė nabnuoriejė, ta ir ėdava šonis baidīdamė. Pažėnuojau, vo, tuoki Mikalauski. Ta ons nu trisdešimtėis metu pradiejė obagautė. Žaltīs, ons tingiejė dėrbtė, daugiau iš apsėlėdima ejė. Ta, vot tau, ir obags obagou nalīgus. Paskiau tuoks Vėngalis. Ons i tris vākus toriejė, no nadėrba, obagaut ėjė, i tėik. Ons i pats pajiedės būdava, i vakams prikalėduojės.

Vlada Dividavičienė-Pušinskaitė, 49 m., gim. D. Mostaičių k.

■ Nieks anū naišlaikė, natoriejė jokiuos žemės, ta ir ėjė obagautė. Anėi dėrbtė nagaliejė, lėguotė bova, vot dėlto ir ėjė.

Bova tuoks Vaičius. Ta ons i paėtė nabgaliejė. Ta žmonis pajiemė pas savi laikītė. Padarė tuoki vežėmāti, sudiedava vėskou i vež iš kėima i kėima. Katras palaika dvė dėinas i vež pas kėta, katras duors žmuogus, ons i vėsa savaitė išlaika. Vo tuo vėituo, kor ons mėiguodava, palėkdava uteliū raujės, dėlto geruos vėitas mėiguotė i nadoudava. Vo tėp i vežiuodava iš trobuos i truoba, pakol ons namėrė.

■ Kāp aš ūkininkė dā bovau, ta dažnā obagā atėdiniedava. Vo, Pozingālis atėjė pas mumis, ons atsėstuojė pri doru ir kalb poterelius. Bombiejė bombiejė ir nabsolaukės, kad aš kon dousu anam, pradiejė prašītė:

– Kol aš čia galiu melstėis, douk, kon doudi, i išėsu.

Vo mon iduomu obaga paerzītė. Aš naskobu anam doutė. Paskeu, kada ons nusėgrėžė išėtė, daviau dounas šmuoteli ir vėskas. Ta ons išėdams išbegiedėjė moni i pasakė, kad už tėik poterieliu ons būt gavės kėtor i gabalieli mesuos, i kiauši gers gaspaduorius būtu davės.

■ Mikalauskis, tas ta žaltīs būdava. Prisėobagaus, prisėrinks vėskuo pas vėsus, vo vėliau išmainīs i šnapsa i mauk. Paskiau nugrius pagruovie i voliuosės ėlgā.

Ons, žaltīs, gražė dokra toriejė, no, ropūžė, nadavė bernams i anon veizietė. Ana tuoki tīki būdava, nu pat mažumies bėjuojė tieva. Kas anon žėna, gal ana nasvėka bova. Ons pats anon sau už žmuona toriejė, niekam nadoudava paveizietė. Tėp i nudukuojė ons toū mergiuotė. Vot tau i obags. Žaltīs, velniū prijiedės, o dar obagautė ėjė.

■ Ale pasakīsu tėkrā, būdava visokiausiu bestiju. Anėi i obagā bova, no i apgaudiniejė. Saka, nadėr iš obaga čīditėis, no mona tėvālis pasėčīdidava. Vo, tuoks Muockis, ons priš dešimt metu kuojė susėmuša. Anam senė ana sugėjė, no tuoki mielėna, bjauri īr. Ta ons atsėsmauks i vaikščiuos po žmonis. Mažė vakā anuo bėjuojė. Vo atės i truoba, sėdies ir vės dejous, kad kuojė anam suop. No ana nabsuopiejė. Ta mona mamunėlė labā pīkdava, kad ons tuoks īr melagis, ta nikumet anam nabdoudava nieka.

x Žr. http://www.samogit.lt/KALBA/raspamatai.lt.htm. Šiaurės žemaičių kretingiškių patarmės aprašas ir skambesio pavyzdžiai randami adresu http://www.lki.lt/tarmiuarchyvas/siaures_zemaiciai_kretingiskiai.php?sutrump=szk; žemėlapiai pateikiami http://tarmes.lki.lt/F_szkmap.htm.

Viekšnių krašto ubagas
Petras Bertašius [?]. XX a. I p.
Iš: *Viekšnių kraštas. Bibliografija ir žinios krašto istorijai.* T. IV, *Viekšnių krašto fotografijos*.
Autorius ir sudarytojas Bronislovas Kerys. 2010 [e-knyga].

■ Vo obags užėn pas gaspadoriu, ons dous dounas, mėltu, kuoki kiauši. Ons suočė pavalgīs. No kon, obags atėn [pas] truobelnininka, ons i pats nieka nator gera, skordė vertās, kon tuoks gal doutė. Gaun obags pas vėina sėlkės gala, pas ontra – bulvės kosnieli, pas trėti sosėrond rūgšta pėina, vo i valga večerė.

Ona Jucienė-Straiukaitė, 75 m.,
gim. Žvaginių k.

■ Tuoki obagėlė Jurgelienė bova. Ana natoriejė žemės, tik trobalėlė bova. Ana jau apīaugė muotrėška bova, kāp apsėžanėjė so jaunu vaikiu. Žanuota bova, no obagās ėjė i tėik. Vėliau toriejė dvė dokreles, i anas imdava kartu. Anuos viroks ta Mikalauskis bova. Ons po šīn kaima ta naobagaudava, paėdava i kėtus, kor toliau, kor nieks nabpažėnuojė. Ta ons itrauk ronka i ronkuovė, tuoji tošti maskatou. No vo ons karta pataikė, kad bova iš mūsa tuoks Viršila Bruonis. Ons pripoulė pri Mikalauskė i saka:

– Ropūžė, kor to ronka padiejė?! Nu ka grėta ištrauki anon iš po skverna!

I Viršila nuvėlka anam ton ploščiu, i pamatė, kad ronka prirėšta īr pri krūtėnės.

Jurgelienė terbalieliu toriejė po dešimt. Ana vėskuo prašīdava, kon tik galiedava gautė – droska, i ton imdava. Vėsas terbalelės, kor vėskon skīrium supėl, paskiau susėded i vėina terbalėlė, i nešiuojės po kaima.

Adomas Viršilas, 62 m.,
gim. D. Mostaičių k.

■ Būdava ir tokiū, korėi atėjė apvuogdava. Vo bova tuoki Nedeckienė. Ana atėjė pas mumis, mes vakā bėgiuojem, mamunėlės nabova trobalie. Mamunėlė bova nukėrtusi vėšta i padiejusi pri koknės. Ta vo, obagėlė paveiziejė, nieka nier stobuo, vo kon čia pasijiemus. Ta ana i pasijieme ton vėštelė, i išsėnešė.

Vo ta pati nuėjė pas Vaitulienė. Vaitulienė bova išejusi apsėliuobtė, ta ana pamatė, kad vėlnas stuov padietas, i susėkėša i terbalėlė namažā tū vėlnu. Vo čia ta na obagā, o pasėjoukėms iš obaga. Obags i tėp Dieva nuskriausts īr, no ons anon pats dā labiau pīkėn.

■ Atės sīki pas mūsa obags iš Endrijevėškiu. Aš bovau išvėrusi bolvīnės, karvė jau bova užtrūkusi, ta tėn kroupu, mesuos pridiejau, pėina nabtoriejau. Mes valgiem pri stala, vo obagou padiejau ont kėdėkės pri pečeus. Tas žiūriejė, žiūriejė i ton bolvīnė, paskiau kad tėikš so šaukštu par bliūda. Ana iš sīkė išsėtaškė i šalis:

– Gaspadinėlė, pati tuoki balta esi, vo bolvīnė tokė jouda doudi.

Tėp ons pasakė i išėjė iš mūsa.

■ Obagielis Kumšlīs – ta ons vėsā aklus bova. Nieka nabmatīdava. Ons toriejė pasėsomdės tuoki bernioka, kors anon vėsor vedžiuojė. Ons mokiejė kėtus palinksmintė, ta i gaudava vėskuo suočē. Pasėkvėisdava anus jaunėms i vėsuokius susėejėmus, prašīdava dainioutė. Mergas prašīdava apdainioutė bernus. No ons i traukdava vėsuokės balabaikas, pajoukdava anus. Berna supīkst, praša apdainiuotė mergas. No, ons mokiedava atkėrstė ir anuom. Ir vėinė, ir kėtė anam už ton muokiejė piningus.

No paskiau tokėi žulikelė anon nužodė, mėslėjė, kad ons daug pinigu toriejė. No nieka narada. Ons vėsus pinīgus atėdavė tam sava berniokou, katrs anon vedžiuojė.

Marcelė Daugėlienė-Šiaulytė, 62 m.,
gim. D. Mostaičių k.

■ Tuoki Paulauskaitė Vonelė bova. Ana pasėvuogs koki paršieli mažulieli iš žmogaus ir augins. Augėn, augėn anon nabagieli, kor ēn vėsor so savėm vedžiuojas. Ons būdava už virvėkės prīrėšts, ta biegdava i biegdava anā iš paskuos. No ta nugalabėjė ir palėka kor pagriovī. Vo paskiau viel ėiška kor kuoki mažulieli, viel vedžiuojės iš paskuos.

■ Bova tuoki Piezingālė Marijuona. Anuos akis išvarviejusės, pasižiūri, ta tėp šėrdė bluoga pasėdara. Ta ana atėjė pas mumis, nieka gera mamunėlė natoriejė, ta padavė dounas. Vo ana pažiūriejė, pažiūriejė i atėdavė atgal:

– Aš gaunu daugiau, mon anuos nabrėk. Mėslėjau, kad gaspadėnėlė kon daugiau dous.

Vot i tokiū bova. No, ir mėsliji, jė obags esi, ta imk, kon tau dod, i napiktink žmuoniū.

■ Da tuoks Bražinskis Vacluovs vākščiuodava. Ta ons noriejė dā labiau nuvaidint nabaga. Ons vėsos skarmalās apsėkarstīdava, kuojės apsiaudava tėp: vėina kuojė – so batu, kėta – so klumpė. Ir jė žmuonis doudava kon geriesni apsiautė, ons pajimdava, no vot nikumet nanešiuojė, vākščiuojė tėp kap koks nagudrielis.

■ Vo Mikalauskis ta bova obags iduomus. Ons vīrs pačem stėpromė, no nanoriejė dėrbtė i tėik, ta i obagus išėjė. Ons, būdava, ėn pamaželė, vos jod, lazdėkė pasėromščioudams. Vo iėn pas gaspaduoriu, kon gaun, padiekavuo i vėsus drebiedams, sviroudams išėdava. Vos paėjės kuoki galioka, pasėžiūr, ka nieks anuo nabmata, lazda i pašuonie ir maun tekėns. Velns ons bova, na obags. Tik iš Dieva tīčiuojies.

■ Puozingālis, ta ons douneliaudava sau, kad šnapsa usėdėrbtu. Būdava, prisėprašīs iš žmuoniū vėskuo, kon rek, i kon narek anam patėm, nuės ī kėta kaima ir išmainīs ont šnapsa vėskou. Vo gerdava žaltīs, ta gerdava. Dažnā ī sava terbė pamesdava. Ons ir nūmėrė gėrts pagriovie.

■ Jurgelienė toriejė dvė dokras. Ta ana atsėvesdava i anas kartu. Tīčiuom išbjauruodava, soveldava plaukus, skarmalas apvėlkdava, kad tik blogiau atruodītu. Ana tėp pat primuokīdava, kad tuos atėjė i truoba balsu pradietu rauduotė. Nu anuos rauduodava, nu šaukdava, kad nabapsėklausīdavuom. Vuo pamata kas Jurgelienė so dokrom atėnont, tėp i užsėdara, nailėd, vo nabnuor tū rauduojėmu klausītė.

Stasė Žvilienė–Lygotaitė, 51 m.,
gim. D. Mostaičių k.

■ Kartas būdava i tėp, ka obags atėjės meldas ėlgā, poteriau i paskiau lauk, kon dous šeimininks. Šeimininks pėrma dounas padoud, paskiau, jė dā kon nors paėiška, ta gerā, o jė nabdoud, ta tas obags pakėš douna po užpakalė, i palėikt ont soula sopluota. Mondrs ons būdava. Par dėina praėdava daug obagū: kartās ketorė,

kartās mažiau. No vo ir nābgali daug doutė, pats nabtoriesi, jė anam daug dousi. Vėinam dounas šmuotieli, kėtam mėltu terbalėlė ipėls, vo tėp i šelpdavom.

■ Drabužius mėrus žmuogou atėdoudava anim nešiuotė. Kap aš augau, ta jau įprasta bova vėsumet doutė obagou. Vakams nadoudava mamunėlė so tievu šaipītėis. Vo pamatīs atėn obags, i lėip išbiegtė, apgintė nu šonėis. Vėliau pažīstamīm obagam i terbalieli padiedavā paneštė.

■ Mona bruolis, kāp dā bova vāks, ta so vėsās kaima bernās apstuojė obaga. Tas obags tėp pamaželė ėjė, vo anėi vėsė i apstuojė. Pradiejė tompītė už terbālės, atiemė lazda. Ta ons pasičiopa pagali dėdeli, i ka pradies vanuotė vėsos iš eilies. I svekatas anam atsėrada, i vėsos vākus nugainiuojė. Pas mumis obaga namiliejė, dažna galvuojė, kad ons naduors, ka dažnā apgaudinie.

■ Tuoks obags Muockis bova. Ons labā miega pasakuotė, kāp anam prilinda pėlna galva otū, i kāp ons atsėkratė. Nuėjė sīkieli pri opės:

– Panelės maudies, o aš atsėgoleu pri drabužiu anu. Ta vėsas otis i solinda mon i galva. No aš godrus bovau. Prisėbarsčeu pėlna galva droskas, i viel atgoleu pri opės. Ta anuos ištruoška labā i nuėjė atsėgertė. Vo atsikielė i nuėjė. Tėp anuos i palėka pri opės.

Bronislava Viršilienė-Petrikaitė, 56 m., gim. D. Mostaičių k.

■ Aš bovau deviniū metū, bruolis dešimtėis metū. Mamunėlė išėjė i bažnīčia, vo mums lėipė doris užsėrakintė, ir jau naisėlėstė obaga. Vedu buovėjuovies po kėima, vo obags ijėjė i truobalė. Īpouliev i vedu, ir tėisė po luova. Obags mumis ištraukė ir pradiejė bartė. To svėks ir būk mona gīvenimė, kad ons šaukė. Nabžėnuojau, kon darītė, ištraukeu tėvalė marškinius i atėdaveu, kad tik ons greičeu išėtu.

Obaga viliuo, kad jė nomėi vėinė vakā, ta gal daugiau išviliuotė. Vo tėp tada tas obags i padarė. I pavardies aš anuo nabžėnau.

■ Puozingālė atėjė pas mumis. Mamunėlė atpjuovė lašiniū šmoteli, dounas pajiemė biškieli i doud anā. Ana pajiemė, apžiūriejė iš vėsū posiu, i tujau ka supīkusi, saka: – Kāp to pėrštu nanusėpjovė! A mažeu atpjautė nabgaliejė? Mamunėlė supīka. Saka, kad ana obagė īr, torietu diekavuotė už kuožna kosnieli, vo dabā kuoliuojės.

■ Vo tuoki Gramalienė Kuliūs īr. Ana pėnsėjės daba keturėsdešimt septīnis roblius gaun, ruods, suočē vėskuo īr, gali žmuonėškā giventė. No ana kožnam atlaidė vėsada basa, an atsisies ont švėntuoriaus, prašīs rauduodama baisiausė. Ta vo tuoki moterėlė, ana na obags, ana pijuokė dėdžeusė, ana apgaudinie. No, vo tokėm kon to gali doutė, kon to gali gailietė. Joukīs ir tėik.

■ Gīvena pas mumis tuoki senmergė Marijuona Jucītė. Ana, žaltīs, velniška nuoriejė ištekietė, no kāp nagaun vīra, tėp nagaun. Atėjė obags pas anon, pasėmeldė biškieli, o paskiau praša kon doutė.

– Dousu tau varškies, no pasėmelsk, kad aš ištekiečeu šimėta.

Ons čiopės varškė i ronka, i garsė riekdams ėt:

– Sveika Marija, maluonės pėlnuoji, kad Marijuona ištekietu.

Ta vo daba i joukas vėsė iš senū mergū, i saka, douk obagou varškies, pasėmels ons, i to ištekiesi, kap Marijuona ištekiejė.

■ Vo dabā nasenė atėjė pas moni moterėlė i praša:

– Douk, tamistėlė, nieka nabtoro, vīrs mėrė, vakū nabtoru, pragiventė nābgaliu.

Aš pagalvuojau, ūkis [ī], api savi ir sakau sau, kad dėdelė bieda tor būtė, kad aš ėčeu obagautė. Tėp vo pamėslėjau, pamėslėjau i daveu tris roblius, da lašiniū šmotieli pridiejau, dounas. Vo kon toriejau, ton daviau. Viršils ons i seniau nieka nadoudav obagams, no anā davė. Vo iš karta matītė, kad dėdelė bieda īr žmuogou, kad ons naapsėmet.

Barbora Rodienė-Vaitkutė, 80 m., gim. D. Mostaičių k.

■ Kon čia, šėrdelė, api obaga padiejėma gali kalbietė. Ons jė jau ėn pasėobagaudams, ta ons api darba i nagalvuo. Mūsa kaimė tuoki Veronika būdava. Ana nei pakvaišusi, nei protinga bova. Lakstīdava tekėnuoms, no i kor atės, tėn sakīdava: „Laba diena, einu pasirinkdama“. Tuoks anuos pasakīms būdava nu prigėmėma. Ta mes karta dėigiem darža. Sakom, Veronika, akšen, padiesi mums darboutėis. Ana kad supīks dėdelė, kad pradies kriuoktė, i tuokės, i anuokės, i tinginės, i bedievės, kad obagėlės naužjaut. Saka, aš najimčiau terbalėlės, jėgu ėčiau dėrbti. Vo tėp ana i nuėjė kriuokdama.

■ No, vo so poterelės tėp būdava: katrs daugiau kalbėdava, katrs mažiau. Katras tik iėjės i truoba

Ubagas iš Beržoro, tarpukaryje vadinto Ubagų ,,kriepostimi“ (tvirtove). XX a. I p. Nuotrauka iš Žemaitijos nacionalinio parko direkcijos archyvo.

garsė meldās, katras patrobie bomb. No vo, tuoki Jurgelienė bova. Ana mažā poterieliu mokiejė, ta retā i kalbiedava. Ana šuokdava, visokiausės dainas dainoudava, sijuona aukštīn pasėkeldava. Joukus pruovidava ana. Kartas ana atnešdava vakāms kokiu molėniu švėlpėnoku, ta už ton anā doudavā.

■ Kumet obags daug prisėrinkdava, ta paskiau bikuo i naimdav ons. Sīki tuoks Grimalia atėjė pas mumis. Mamunėlė anam jouduos dounas davė, ons pajiemė, no napadiekavuojė. Paskiau kāp išėjė i lauka, pasidiejė ton douna unt tvoruos, išsėtraukė iš maiša baltuos dounėkės i saka:

– Baltuoji dounelė, kuci, jouduoji. Kuci kuci, jouduoji!

Pajiemė ons ton jouda douna i numetė par tvuora. Vo tau i obags, i tas dar išsėrenk.

■ Atėjė obags pas mumis. Mamunėlės nomėi nabova. Merga pasėlėnkusi douna minkė. Obags pasėlėnkės vės žiūr i merguos kuojės. Žiūrėjė, žiūrėjė, nabiškėntė ir pradiejė:

– Īr Dieva duovanas ont svieta, no obags, ons napasieks.

Ta mergėkė nieka nažėnuodama i saka:

– Palauk valondėlė, iškeps douna, gausi.

O ons:

– Kon čia douna. Nabnuoriečiau valgītė, kad tuokė Dieva duovana gaučiau.

I tīlė joukas ons.

■ Kartas obags i apsimesdava, kad pas anou dėdelės žaizdas īr. Vo toks Grimalia līsdava apsėmūtoriāvės kuojės skarmalās i tropoti palėkdava vėinuo vėituo naapmūtoriouta. Ta tėn tokiuos sopovosės mesuos matīdavuos. Varviedava anam tuos kuojės, bluoga būdava žiūrietė i anon. Sīki ons pas Grigalauski atėjė. Ons ūkininks bov. Tas ir saka: „Aš tau daug kon padarīt nagalieso, no biškilieli padarītė galiu, kad na tėp bjaurė būtu. Douk mon paveizietė.“ Ons nadoud, saka, nagāl nuvīniotė tū skodorū. Ta tas Grigalauskis anon pririemė pri sėinas i nuviniuojė. Vo žiūr, ons kuojės veršiena mėsa apsėsokės. Ton mėsa sopūdīs, dėdelė smėrd, vo i žaizdas Grimalia.

Stasė Stonkienė-Negreckytė, 56 m., gim. D. Mostaičių k.

■ I obags būdava velnė nešts i pamests. Ons kalbėjė poterieli, no anam na tėi poterelė rupiedava, ons žiūriedava, kon šeimininkė atneš. Ons žegnuojės i žiūr, kada šeimininkė pradies anam žiūrietė, kon duot, ta ons pėrms primins, kas anam rėkalinga īr. Tik anam kon dous, tujau i poterė pasėbaig. Kartās i „Tievė mūsa“ nasokalbiejė išėdava.

■ Vo kartās obags mondrus būdava. Ons jė daugiau gaudava, prisėronkiuodava kon geresnė, i jė mažā anām padoudavā, ta ons najimdava, pabornuodava da gaspaduoriu: saka, aš gereu gaunu, daug daugeu kėtė gaspaduorė doud, iš tavės i poterelius, katrus sokalbiejau, pasīemu, nabpalėkso tau, ton Dievuli užpėkdīs kėtėp.

■ Jonauskis tuoks būdava. Ta ons atėn, i nės i vėdu melstėis i kon prašītė. Ons nuės i daržinėlė, ten gėiduos, kalbies poterelius. Ta žmuonis ėdava anon vestė i truoba, bėjuojė, kad kon nuors napadegtu. Ons tuoks puonėšks, lauk, kad atės šeiminink i pakvėis i truobelė.

■ Karta susėtėka do obagā – Mikalauskis i Juonėks, i anėi rokoujės. Juonėks i saka anam:

– Kuoks to obags. Mona tievs obags bova, mona tieva tievs obags bova, o vo to tik pėrms iš sava giminies.

■ Vo jau rusu laikās atėjė tuoks vėins pas moni i praša. Saka, kad ėn pasirinkdams, douk anam kon nors: aš apsėveizėjau anon, tuoks dėdėlė dėkts viriuoks, i galvoju, ka tuoki pri darba statītė. Aš tėp nieka gera nabtoriejau, tokėi sunkė laikā. Vo vakū kėrbėnė, nabsuspieju anus sotvarkītė. Vo i nažinau, kon dout. Tėp i galvuoju: „Pėnkiū robliu par daug, užteks anam i roblė.“ Padaviau aš anam ton robli, ons kad paveiziejė tokiuom dėdeliem akim, i kad šveis ton robli mon i veida. Vo išėdams išbjauruojė vėsuokės žuodės moni, kad aš nabžėnuojau, kon api anon i bagalvuotė.

Stefa Stonkienė-Šiaulytė, 45 m.,
gim. D. Mostaičių k.

■ Ka aš bovau mažulėlė, atėjė pas mumis obagėlė Necekienė. Atsėstuojė pri doru i pradiejė kalbietė poterieli. Ana meldies, meldies, paskiau nustuojė. Vedvė so sesėkė tik tabovov nomus, dairėvies i nabžėnuojuov, kon anā doutė. Tėvalis so mamunelė bova išvažiavė. Žiūriejov žiūriejov vėina in kėta, no nieka nabsogalvuojov. Nosėgondov abėdvė ir stuovav kap žemė pardavusės. Kon če nabėjuosi, juk mažė vakā bovov abėdvė. Tėp ana nieka i nagavo iš mūsa. Ta ana išėdama vo tėp smarkė supīkusi i puorėn: „Poterieli kāp i užpakali sokėšau“. Vo tau i obagėlė. Musiet ana na iš čīros šėrdėis meldės.

■ Reta tabūdava, kad kas iš obaga pasičīdidava. Nevale bova, nes ni vėins nažėnā, pats obagu gali palėktė. Pas mumis vėsa laika, vo, mamulėlė tuokė pasakėlė sakīdava: „Važiava sikieli puons so ketorės arklės. Pakelie vėins obagielis nu tuola muo, kad ons sustuotu. No ons nasustuojė. Pavažiava viel kuoki varsta, ontrus obagielis ka meldās, poterelius balsu kalb, praša kon doutė, no ons nusėjoukė i palėka ton pakelie. Kučieris atsėgrėžė i puona i saka: „Nagera, ponali, rėk obagou doutė, vo nažėna, pats gali būtė tuoks.“ Ons nusėjoukė i saka: „Vo kon aš anam dousu, vo aš pats tuoks nabūsu.“ „Nabsosėžėnuosi, puonė, vėskuo gal būtė.“ Tėp anėi i nuvažiāva. Tėp smarkė bildiejė, kad vėins rats nabištoriejė i solūža. Vežėms apvėrta aukštīn kuojoms, pons didė sosėmošė. Anam abėdvė kuojė solūža. Invalids ons palėka.

– Vo, sakė, kad tuoks nabūsi, vo dabā i teks.

– Tuoks ta jau nabūsu. Aš toro žmuona, vakā īr, dvars dėdelis – tuoks nabūsu.

Parvažiou anėi nomėi, sok kučieris: „Vo, vėsos dvars paskėndės dūmūs“. Ni vakū – nieka nabtor ons. Vo i palėka tuoks obagielis, kap i tas pakelie.“

Vo tėp mamunėlė i sakīdava, kad nadėr čīditėis iš obaga, vo nažėna, kas gal atsėtėktė.

■ Vo atmėnu, tuoks Juonikis Juozaps toriejė nu kāra laikū ont kruosnės tuoki katėlāti isikielės. Pas opė bova nadėdelė trobelėkė Mostaičiu kaimė. Par dėina prisėvākščiuos, prisėobagaus, vo vakarė isliūkins i trobelėkė, pasėkors ogni, pasėšėldis katėlāti, isisies i mėiguos tėnā. Tėp i siedies, nieka kėta i narėk anam.

■ Vo ons obags gėrs bova. Ons daugiau sulig ta dėina najims. Nabruokīdava nieka, dousi dounas – ons pajīms, dousi mėltu – ons vėskon pajīms, nieka naatsėsakīs. I pabaiga, ons vėsā nabgaliejė vakščiuotė, ta mėiguojė tam katėlatie vėsa laika. Žmuonis atnešė anam lovelė, pakluojė anon, vo ons namėiguojė, napalėka sava katėlātė. Tėp ons i nūmėrė tam katėlātie. No, o vėliau žmuonis sudiejė pinigū, nupėrka īkapės i palaiduojė. Nabžiūr nieks anuo kapa. Obags bova, obags i mėrė, kas anon labā atmins. Vo sunkė ons givėna, ėlgā pasėlėguojė, no navatnus būdava. Tėp pat toriejė nu sena daug kaulu. Ta anam jė kas kon dous, ta pajėm, verd paskou, no i ta īmet ir tū kaulu. Nasvarbu, kon ons tėn vėrs, vėsad mes kaulu. Ta vo kuoks bova tas mūsa Juonikis Juozaps.

Morta Rosienė-Simanauskaitė, 72 m.,
gim. D. Mostaičių k.

MĮSLĖS IR PATARLĖS

Kinuo galva īr ba nuosės? (Kopūsta)
Išėjė i gėrė ba kėrvė, ba pjūkla, parsėvežė dvė geldelė, dvė lašiniū paltis ėr katėlioka. (Gilė)
Vėinīms „sveikė“ saka, vo kėtīms sobėnė ruoda. (Svėrtis)
Poiki mergelė, i anou paveiziejus ašaras bėrst. (Cėbolė)
Čiožė čiožėnė, vežė vežėma, vėsims vėrbams galā iskaldītė. (Kiaulė)
Mėškė gėmės, mėškė augės, parėjės nomėi mergū isėgeidė. (Ratielis / Kalvarats).

Bronislava Viršilienė-Petrikaitė, 56 m.,
gim. D. Mostaičių k.

Rauduona mergelė – vėsė galva lenk. (Žemougė)
Kas kon daugiau liūbėj: ar šauduoma, ar gauduoma, ar šakomė šotusi, ar iš sobėnės smokusi? (Žvieris, žovis, pėins, kiaušėnis)
Do bieg, do gen, do kelius sken. (Važiou so arklės)
Pakipš – pakabakš. (Šaukšts)
Pasėruodė kap jauns mienou ir nablėka.
Vėina kuojė atmetė, atmetė kėta, vo i vėdori ispraudė gaurouta. (Pakinkė arkli i ratus)
Ketoresdešimt ketorė naga, trīs galvas, vo vėina oudega. (Dvėjau ont arklė)
Už saldi saldiesnis, už skani skaniesnis. (Mėigs)

Barbora Rodienė-Vaitkutė, 80 m.,
gim. D. Mostaičių k.

Naverdams, nakepams, ni unt stala nadedams – vo vėsė puonā ir vėsė obagā valga. (Muotinas pėins)
Maža maža kamaraitė, pėlna baltū kalaičiu, kas tėn iėn – smolkė sodrāska. (Borna ir dontis)
Mėškė augės, mėškė lapuojės, kas atėn – tam nusėlenk. (Svėrtis)
Jouds varns kronkteliejė, vėsa gėrė linkteliejė. (Konėgs)
Atėjė, palėpa, ikėša, pamaišė, ištraukė, nuportėna, nulėpa ir paėjė. (Kaminkrėtīs)
Minkšta ikėša, kėita ištraukė. (Douna kep)
Pas bekuona – prisakė, pas bobutė – davė, pas mergelė - nieka nier. (Raidie B)
Do bieg, do vej ir nikumet napavėj, ketorė lepetou, šimtā maskatou ir so vītė mosou. (Važiou so arkliu)
Pro vėina skīlė ilinda, pro tris išlinda. (Marškinius velk)
Gėmiau, verčiaus, augau, sokaus, ugnie degiau, pelenavaus, vo ka numėriau, mona kūna išmetė laukon, ni šonis jied, ni varnas les. (Pouds)
Veršiu nabliuovės – jautiu nabaubsi.
Nagailiesīs ni onkstėi kielės, ni jauns žanėjės.
Nusīvede vāka i bažnīčė – kap so eketiem i mėška nuvažiava.
Ilėsk kiaulė i bažnīčė – lėps ir unt altoriaus.
Obags ir šėk i klieti atsėsokės.

Stasė Stonkienė-Negreckytė, 56 m.
gim. D. Mostaičių k.

Nažiūr i žmuona, ka būtu protinga, imto ir vuoška, ka tik būtu tortinga.
Kas īr toštem maišė? (Daug vėitas)

Morta Rosienė-Simanauskaitė, 72 m.,
gim. D. Mostaičių k.

Tievs jouds gozėkouts, Muotina so ragās, Vakā kap pėntėnoka, Auklė so oudega. (Dounkepis, lovīs, dounas kepaliokā, ližė)
Pas kūši rakštis. (Par vežėma kartis – šėinvežie)
Do kūšio kūšion, Vėins par vėdori kīšon. (Do arklė pakėnkītė)
Vītinis kamuntinis, aukštīn lėpdams, kiaušius diedams. (Apinīs)
Atėjė do stokė bokė, pagava dvė sakė bakė Pajimk kamuntėni Nuginк do stokio bokio. (Do vėlkā, dvė avis, šautovs)

Žvilienė Stasė-Lygotaitė, 51 m.,
gim. D. Mostaičių k.

Šūd rėk lėnktė na dėl baimės, bet dėl smarvės.
Kartas i protingam pruots pasenk.
Kareivielis Lietuvuos nabėjė ni pačiuos dėdžiausės vuožkos.
Obaga douna – nanušalusi.

Marcelė Daugėlienė-Šiaulytė, 62 m.,
gim. D. Mostaičių k.

Parengė Saulė Matulevičienė ir Jūratė Pajėdienė.

ABOUT THE BEGGARS OF DIDIEJI MOSTAIČIAI VILLAGE

In 1974, three linguistics students from Vilnius University went to the village of Didieji Mostaičiai (Plungė d.) and asked around for stories about beggars. Various interviewees (aged 45 to 85) gave plenty of material about the village community's outcasts, the poorest people, colourful, memorable personalities. They also recorded various stories, riddles, proverbs, picturesque idioms and songs. More than 40 years later these texts seem even more valuable – there is no other such comprehensive collection of stories about beggars from one village. All texts were written down by hand, in the local dialect – a sub-dialect from Kretinga in northern Samogitia.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS NACIONALINIS
KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Liaudies kultūra. 2017 Nr. 2 (173)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė
Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@llkc.lt
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com
Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com
Dizainas VARIO BURNOS
Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ
Stilistė-korektorė Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:
Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius
Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius
Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

TURINYS:

Miškuose ir upių slėniuose rymantys piliakalniai. Pokalbis su biologu Dariumi STONČIUMI | **1**

Požiūris

Antanas GUDELIS. Kosmogonija ir kalnas | **12**

Moksliniai tyrimai

Pilis: istorinė tikrovė šiapus ir anapus mūro. Pokalbis su istoriku Vytautu VOLUNGEVIČIUMI | **25**

Paveldas

Martynas JAKULIS. Nesvyžiaus Radvilų mauzoliejus XVII-XVIII a. | **35**
Audronė VYŠNIAUSKIENĖ. Radvilų mauzoliejaus tyrimai | **38**
Gintaras KAZLAUSKAS. Kunigaikščių Radvilų sarkofagai Nesvyžiaus mauzoliejuje | **40**
Vika VELIČKAITĖ. Apie Radvilos Žuvelės meilę Uršulei. Dienoraščio liudijimai | **46**

Moksliniai tyrimai

Žilvinas SVIGARIS. Archajinio lietuvių mąstymo atkūrimas: šventumo samprata | **50**
Adomas BUTRIMAS. Ritualinis kompleksas šiaurinėje Biržulio pakrantėje: nuo mezolito iki istorinių laikų | **63**
Šarūnė VALOTKIENĖ. Maža moterėlė visą svietą dengia: simbolinės ir mitinės adatos reikšmės | **76**

Žmonės pasakoja

Pasakojimai apie Didžiųjų Mostaičių kaimo ubagus | **88**

Viršelyje Narkūnų piliakalnis ir priešpilis iš rytų pusės.
1961 m. liepa. Balio Buračo nuotrauka.
Saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė IV“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 18 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos III“.
Skirta 13 700 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© „Liaudies kultūra“, 2017
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2017 04 27
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 800 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://**www.llkc.lt**
Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius